

Кыргыз
4(03)
К 97

КЫРГЫЗ ТИЛИНИН
АНТОНИМДЕР СӨЗДҮГҮ

ФРУНЗЕ 1988

КЫРГЫЗ ССР ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ
ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ

КЫРГЫЗ ТИЛИНИН
АНТОНИМДЕР СӨЗДҮГҮ

ФРУНЗЕ 1988

4(03)
К 97

Сөздүктө кыргыз тилиндеги карама-каршы маанидеги антоним сөздөр алфавит тартибинде жайгаштырылып, түшүндүрмөсү менен берилди, иллюстрациялык материалдар менен жабдылды. Иллюстративдик материалдар көркөм чыгармалардан, эл оозеки чыгармаларынын үлгүлөрүнөн, мезгилдүү басма сөздөн жана башка тиешелүү адабияттардан алынды.

Кыргыз тили мугалимдерине, методисттерге, жогорку окуу жайларынын студенттерине, басма сөз кызматкерлерине, тил маселелерине кызыккан окурмандарга арналат.

*Басмага Тил жана адабият институтунун
Окумуштуулар совети тарабынан сунуш кылынып,
Кыргыз ССР илимдер академиясынын
Редакция-басма совети кабыл алган.*

Жооптуу редактору — филология илимдеринин кандидаты
Б. Усубалиев.
Рецензенттер: филология илимдеринин кандидаты,
доцент *Ж. М. Мамытов,*
Кыргыз ССР илимдер академиясынын
Тил жана адабият институтунун илимий кызматкери
К. Сейдакматов.

607407

«Илим» басмасы, 1988.

СӨЗ БАШЫ

Кийинки мезгилдерде кыргыз тилинде ар кандай сөздүктөрдү түзүү иши кеңири колго алына баштады. Элге көнүмүш катары белгилүү болуп, активдүү колдонула баштаган эки тилдеги: орусча-кыргызча жана кыргызча-орусча сөздүктөрдөн тышкары, кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү (бир томдук жана эки томдук), кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү, синонимдер сөздүгү, омонимдер сөздүгү, морфемалык сөздүк сыяктуу бир катар лингвистикалык багыттагы сөздүктөр түзүлүп, алардын көпчүлүгү жарыкка чыкты. Ошолордун катарында кыргыз тилиндеги антонимдердин сөздүгүн түзүү кезеги да келип отурат.

Антонимдерди аныктоого, өзгөчө кандай сөздөрдү чыныгы антонимдердин катарына кошуу керек деген суроого келгенде окумуштуулар арасында ушул күнгө чейин бирдиктүү пикир жок. Мында алардын көпчүлүгү сөздөрдүн семантикалык маанисин негиз кылып алуу керектигин белгилеп жүрүшөт. Чындыгында антонимдерди башкалардан айырмалап турган негизги белги — алардын карама-каршы маанини билдиргендиги. Дагы бир өзгөчөлүгү — антоним сөздөрдүн жалкы эместиги, б. а., дайыма анын карама-каршы маанисин билдирген экинчи бир түгөйү болушу антонимдерди жаратуунун негизги шарты.

Кыскартып айтканда, антонимдер — мааниси жагынан карама-каршы келген сөздөр. Карама-каршы маанини билдирүү негизги шарты болгондуктан, антонимдер өз ара түгөйлөш келишет. Албетте, мында түгөйлөш деген терминди шарттуу түрдө алууга туура келет, себеби кээде айрым антонимдер өз ара синонимдик катышта болгондуктан бир эле сөздүн бир нече антонимдик синонимдери да болушу мүмкүн.

Семантикалык жагынан алганда, антонимдерди жалпысынан 2 чоң топко бөлүштүрүп кароого туура келет.

- 1) чыныгы антонимдер;
- 2) контексттик антонимдер.

Булардын биринчи тобу лексикалык антонимдер деп да аталат жана буларга: жакшы — жаман, чоң — кичине, ачуу — таттуу, сынык — бүтүн сыяктуу сөз маанисинен улам түздөн-түз карама-каршылыкты билдирип турган сөздөр кирет.

Экинчи топко эркек — аял, ага — ини, эже — синди, киреше — чыгаша, киргил — тунук, быйыл — былтыр, жайында — кышында, бас — токто деген сыяктуу толук мааниси текстен

улам ачык көрүнө турган же көбүнчө жалпылоо маанисинде бирдикте колдонула турган антонимдер кирет.

Антонимдик түгөйлөр бирдей сөз түркүмүнө таандык болот. Ал эми түзүлүшү боюнча аларды түрдүү уңгулуу (аз — көп, кең — тар, ач — ток, караңгы — жарык, батыш — чыгыш) жана бир уңгулуу антонимдер (акылдуу — акылсыз, туура — натуура, тааныш — бейтааныш) деп экиге бөлүп кароого туура келет.

Кыргыз тилинде бир уңгулуу антонимдер -луу, -сыз, бей-, на- өндүү мүчөлөрдүн жардамы аркылуу жасалат, бирок мүчөлөрдүн жардамы менен пайда болгон карама-каршы маанидеги сөздөрдүн баарын эле чыныгы антонимдерге кошууга болбойт. Булардын ичинен өзүнчө бир бүтүн маанини (сапатты, касиетти) билдире ала турган сөздөрдү гана чыныгы антоним катары кароо керек. Мисалы, акылдуу — акылсыз, бактылуу — бактысыз. Ал эми тануу менен гана чектелип, өзүнчө касиет-сапатты билдире албаган, болгону кандайдыр бир нерсенин бар же жок экендигин гана көрсөткөн сөздөрдү чыныгы антонимге кошууга болбойт. Ошондуктан мындай сөздөр сөздүккө камтылган жок. Мисалы: алмалуу — алмасыз, кетмөндүү — кетменсиз, китептүү — китепсиз.

Антонимдер жана анын сөздүктөрүн түзүү боюнча алиге чейин тактала элек маселелер көп. Антонимдерди илимий жактан изилдөө, сөздүктөрдү түзүү түрк тилдеринде кийинчерээк гана колго алынып, бир катар диссертациялык эмгектер жакталган жана чакан көлөмдөгү бирин-экин сөздүктөр түзүлгөн.

Кыргыз тилинде антонимдердин түзүлүшү, өзгөчөлүгү, келип чыгышы сыяктуу маселелерди кеңири камтып, жарык көргөн атайын эмгектер жок. Ушул темада филологиялык илимдердин кандидаты деген илимий даража үчүн диссертация жактаган Б. Усубалиевдин диссертациялык ишинен башка атайын илимий изилдөөлөр да жок. Бирок бул иш басылып чыкпагандыктан, андан пайдалануу жагы чектелген.

Ошондуктан кыргыз тилиндеги антонимдердин сөздүгүн түзүүчүлөрдүн алдында ишти бүтүндөй жаңыдан баштоо милдети коюлду. Баарыдан мурда мында орус тилинде жана айрым түрк тилдеринде чыккан сөздүктөрдүн түзүлүш системасына, түзүү тажрыйбасына кайрылууга туура келди.

Ар кандай антонимдик сөздүктөр көлөмү жагынан да, түзүлүшү жагынан да, алынган сөздөрдүн составы жагынан да бири-биринен айырмалана тургандыгы ачык. Ошондой болсо да кыргыз тилинин бул антонимдер сөздүгүн түзүүдө алардын айрыкча зарыл жана ылайыктуу деп саналган жактарын пайдаланууга аракет жасалды. Ал сөздүктөр төмөнкүлөр: Н.: П.

Колесников. Словарь антонимов русского языка. Тбилиси, 1972; М. Р. Львов. Словарь антонимов русского языка. М., 1978; М. Р. Львов. Школьный словарь антонимов русского языка. М., 1980; Л. А. Введенская. Словарь антонимов русского языка. Издание 2-е, исправленное и дополненное. Издательство Ростовского университета, 1982; М. К. Ахтямов. Словарь антонимов башкирского языка (на башкирском языке). Уфа, 1973; Р. Шукуров. Антонимы в узбекском языке. Ташкент, 1977.

Сөздүк Институттун лексикология жана лексикография секторунун төмөнкү илимий кызматкерлери тарабынан түзүлдү: Д. Исаев — Ж, З, И, Н, О, Ө; Ж. Осмонова — А, К; Ш. Жапаров — Б, Г, Д, Т, Ч, Ш жана индекс; К. Конкобаев — Л, М, П, Р, С, У, Ү, Ы, Э.

1. Сөздүктүн составы жана структурасы. Сөздүккө алынуучу сөздөр

§ 1. Сөздүккө кыргыз тилинин сөздүк составында колдонулуп жүргөн бардык антоним сөздөр алынды. Антонимдерди аныктоодо алардын өз ара бири-бирине карама-каршы келген мааниси негиз болду.

§ 2. Антоним сөздөр алфавит тартибинде жана бир гана жерде берилди. Мисалы: бийик — жапыз, жоон — ичке. Алфавит боюнча антоним болуп турган сөздөрдүн экинчи жуйтарына келгенде (жапыз, ичке) бул сөздөр кайталанбайт, бирок индексте мурда берилгенине шилтенет.

Антонимдик жупташкан сөздөрдө алфавит тартиби сакталбаган күндө да ошол калыпта бир гана жерде берилет. Башкача айтканда, жупташкан антонимдердин биринчи же экинчи орунда берилиши алфавит тартибине көз каранды болбостон эркин болот. Мисалы: чоң — кичине, узун — кыска.

Ал эми булардын өз ара антонимдик катышта экендигин ачып берүү сөздүктүн аягында берилген көрсөткүч аркылуу жөнгө салынды.

§ 3. Сөздүккө түрдүү уңгулуу антонимдер да, бир уңгулуу антонимдер да семантикалык негизине карата алынды.

§ 4. Ар бир жупташып айтылган антонимдер сөздүктүн өз алдынча макаласын түзөт. Сөздүктүн макаласы төмөнкүдөй түзүлдү жана төмөнкү тартипте берилди:

эски — жаңы

Кыскача түшүндүрүү.

Кыскача түшүндүрүү.

Иллюстративдик материал (биринчи жуп антонимге).

Иллюстративдик материал (экинчи жуп антонимге).

§ 5. Эгерде антонимдер көп маанилүү сөздөр болуп, алар бир нече мааниси боюнча өз ара карама-каршы мааниде болсо төмөнкүчө берилди.

оор — жеңил

1. Биринчи маанисине кыскача түшүндүрүү.	1. Биринчи маанисине кыскача түшүндүрүү.

* Биринчи маанисине антонимдик катыштагы эки түрдүү иллюстративдик материал.

2. Экинчи маанисине кыскача түшүндүрүү.	2. Экинчи маанисине кыскача түшүндүрүү.

Экинчи маанисине антонимдик катыштагы эки түрдүү иллюстративдик материал.

§ 6. Антонимдерге бир нече синонимдеш сөздөр антонимдик катышта болуп келсе, алар төмөнкүчө // (жарыш сызык) аркылуу берилди:

бай — кедей // жарды

Түшүндүрүү жана мисалдар.

Эгерде доминант катары эсептелген антонимге синонимдеш болуп келген сөздөрдүн бири мааниси жагынан олуттуу түрдө айырмаланса, ал антонимдер өз алдынча берилди.

бай — жоксуз

Түшүндүрмө жана мисалдар.

Мындай учурларда биринчи жуп антонимдин түшүндүрүүсү мурдагы берилген түшүндүрмөдөй эле боло бериши мүмкүн.

§ 7. Сөздүккө алынган антонимдер кайсы сөз түркүмүнө жата тургандыгы көрсөтүлгөн жок.

§ 8. Антоним сөздөргө түшүндүрмө берүү жалпысынан кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүнүн негизинде жүргүзүлдү, бирок ошол антоним болуп түшкөн сөздүн маанисин ачуу максатын көздөп, аны мүмкүн болушунча, кыска жана так берүүгө аракет жасалды.

§ 9. Зат атоочтор антонимдик милдетти аткарып, карама-каршы маанидеги түшүнүктөрдү бере алышат. Адатта, заттык антонимдер ар түрдүү уңгудагы сөздөрдөн туруп, уңгу түрүндө да, сөз мүчөлөрүнүн жардамы менен түзүлгөн түрүндө да болушу мүмкүн. Зат атоочтук антонимдердин бул эки түрү тең баш сөз (реестр) катары алынды: бай — кедей, дос — душман, өмүр — өлүм, батыш — чыгыш, түндүк — түштүк.

§ 10. Антонимдер үчүн карама-каршы маанидеги белгилерди жана сын-сыпатты көрсөтүү айрыкча мүнөздүү. Ошондуктан

сын атооч сөздөр антонимдерди түзүүчү негизги топтун бири болуп эсептелет. Баш сөз (реестр) катарында уңгу түрүндө турган сын атоочтук антонимдер да (жаман — жакшы, чоң — кичине, жоон — ичке), аффикстердин жардамы менен түзүлгөндөрдү да (ысык — суук, сынык — бүтүн), ошондой эле ар түрдүү уңгудан турган антонимдер да (жоомарт — сараң, ачуу — таттуу) бир уңгунун негизинде түзүлгөндөрү да (бактылуу — бактысыз, көңүлдүү — көңүлсүз) алынды.

§ 11. Кыргыз тилинде бей-, на- префикстери кошулуу менен түзүлүп, антонимдик мааниге ээ болгон сөздөр да кездешет. Мисалы: тааныш — бейтааныш, туура — натуура. Мындай түзүлүштөгү антонимдик түгөйлөр да баш сөз (реестр) катарында алынып, түшүндүрүүлөр жана мисалдар берилди.

§ 12. Эгерде -луу, -сыз, -маң сыяктуу мүчөлөр уланып турган сөздөр антонимдик түгөй түзсө, же ушул сыяктуу мүчөлөр уланып турган сөздөр антонимдик түгөйдүн бир сыңары болуп келсе, алар да баш сөз (реестр) катары алынды. Мисалы: пайдалуу — зыяндуу; көңүлдүү — көңүлсүз, акылдуу — акылсыз; акылдуу — акмак, иштерман — жалкоо.

§ 13. Алган орду, жайгашкан абалы же кубулуштун мезгили жагынан карама-каршы абалды билдирген тактоочтор да бир кыйла: жогору — төмөн, өйдө — ылдый, былтыр — быйыл. Мында антонимдик тактоочтор реестр болуп берилип, тиешелүү түшүндүрүүлөр жана мисалдар менен жабдылды.

§ 14. Антонимдердин олуттуу бир бөлүгүн этиш сөздөр түзөт. Баш сөз (реестр) катарында этиштердин буйрук ыңгайында турган формасы алынды: кел — кет, ач — жап, күй — өч, кайгыр — кубан, азай — көбөй.

§ 15. Этиштин -ба мүчөсү уланып келген терс формасы антонимдик касиетке ээ боло албаган себептүү реестр сөз катарында алынган жок.

§ 16. Этиштин айрым мамиле категориясында турган формалары, эгерде алар түздөн-түз антонимдик катышты билдирсе, өз алдынча баш сөз (реестр) катарында берилди: күйгүз — өчүр, узарт — кыскарт, бузул — оңол, бекит — бошот, чогулт — тарат.

II. Сөздөрдүн грамматикалык жана стилистикалык мүнөздөмөсү

§ 17. Сөздүккө алынган сөздөргө грамматикалык жана стилистикалык атайын белгилер коюлган жок. Керек болгон учурларда берилген түшүндүрмөлөрдө гана алардын эм-

неге карата жана кандай учурларда колдонулушу кашаага алынып кыскача белгиленип кетиши мүмкүн.

эже — сизди
ага — ини

III. Антонимдерге берилүүчү түшүндүрмөлөр

§ 18. Сөздүктө антонимдерге түшүнүк берилет. Түшүндүрмө берүү жолу жалпысынан «Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүнүн» принциптерине негизделип, маанилери мүмкүн болушунча кыска жана так болушун көздөө аракети жасалды.

§ 19. Түшүндүрмөлөр эки колонкага жайгаштырылып, мааниси жагынан бири-бирине карама-каршы келе тургандыгы белгиленди.

узун — кыска

Узундугу жагынан чоңураак, кыска эмес.

Узундугу жагынан кичине, чолок, узун эмес.

§ 20. Түшүндүрмөлөр, негизинен, аныктама берүү же сыпаттоо жолу менен жүргүзүлдү. Ошол сөздүн маанисин дагы тактап, ырастап көрсөтүү максатында, зарыл деп табылган учурларда, тиешелүү жерлерде түшүндүрмөнүн аяк ченинде ошол сөздүн синонимдери да берилди.

киргил — тунук

Тунук эмес, ачык эмес, күңүрт, чаңгыл.

Эч киргил жок, таза, чаңкайган.

§ 21. -дай мүчөсү улануу менен келген сын атоочтук антонимдерде сыпаттоо, баяндоо аркылуу түшүндүрмө берүү менен бирге синонимдери да колдонулду.

тоодой — кенедей

Көлөмү жагынан өтө чоң, зор, ири.

Көлөмү жагынан өтө кичине, тырмактай, кичинекей.

§ 22. Түшүндүрмөнүн өзүндө ошол аныктама берилүүчү сөз кайра кайталанбайт. Бирок формасы жагынан айырмаланган түрдө (мисалы, этиш сөздөрдө анын башка категориядагы формасы же зат атоочтук антонимдерге зат атоочтордун башка сөз түркүмүнө өтүп турган формасы) түшүндүрүү текстинде колдонула берет.

күн — түн

Таң аткандан караңгы киргенге чейинки күндүзгү мезгил. Кеч киргенден таң атканга чейинки түнкү мезгил.

§ 23. -лык, -ыч сыяктуу мүчөлөр менен уюштурулган зат атоочтук антонимдерге жалпылап, жыйынтыктап түшүндүрүү жолу колдонулду жана ошол сөздүн уңгу түрдөгү формасын түшүндүрүү процессинде пайдалануу аракети жасалды.

достук — душмандык

Бирин-бири кадырлоого, духовный жактан жакындыкка, тилектештикке ж. б. негизделген таттуу мамиле, дос экендик.

Бирин-бирине зыян келтирүү, жамандык издөө аракети ж. б. негизделген терс мамиле, кастык, душман экендик.

§ 24. Эгерде антонимдер ич ара бири-биринен айырмаланган бир нече мааниге ээ болсо, анда ошол маанилерине нумерация боюнча өз алдынча түшүндүрмөлөр берилип, тиешелүү мисалдар келтирилди.

оор — жеңил

1. Салмагы чоң, салмактуу.

1. Салмагы аз, салмагы жагынан анчалык оор эмес.

Оор жүк көтөрсөм, катуу кыймылдасам, ошол жүрөгүмдүн сайгылашканы күчөйт (Сыдыкбеков).

2. Иштелиши, аткарылышы, иш жүзүнө ашырылышы жагынан бир кыйла кыйын, татаал, оңой эмес.

2. Иштөөгө, аткарууга ж. б. анчалык кыйын эмес, анчалык көп күч-аракет талап кылынбаган, жөнөкөй, оңой, татаал эмес.

Оорго чыда ошентип (Сыдыкбеков).

Кыйын ошо үчүнчү даярдоонун окуусу да мага жеңил сезилди (Сыдыкбеков).

§ 25. Кээде бир эле сөзгө синонимдеш бир нече антонимдер да болуп келиши мүмкүн. Мындай учурларда антонимдердин толук синонимдик мааниде келиши бир эле антонимдик жупташууда синонимдик белгисин (//) коюу жолу аркылуу берилди. Мисалы март деген сөздүн антонимдик синонимдери — сараң, зыкым. Кийинки сараң жана зыкым деген сөздөр өз ара синоним болуу менен бирге мааниси жагынан да анчалык айырмаланбайт, бири-бирин толук алмаштыра алат. Ошондуктан

мындай маанилеш келген синонимдик антонимдер төмөнкүчө жайгаштырылды:

март — сараң // зыкым

Мындай учурда сараң жана зыкым деген синонимдердин экөө тең бир эле түшүнүктү берет. Келтирилген мисалдарда антоним сөздөрдүн ушул тартиби сакталды.

§ 26. Бир эле сөзгө бир нече сөз антоним болуп келген учурда алар өз ара толук синонимдеш боло албай, аздыр-көптүр мааниси жагынан айырмаланган сапатты, белгини билдирген болсо, алар өз алдынча антонимдик түгөйгө бөлүү жолу менен берилди. Мисалы:

бүтүн — жарты

Түшүндүрүү.

Түшүндүрүү.

Ушул тартипте мисалдар жайгаштырылды.

бүтүн — сынык

Түшүндүрүү.

Түшүндүрүү.

Ушул сөздөрдүн тартиби сакталуу менен бири-бирине удаалаш мисалдар жайгаштырылды.

§ 27. Эгерде этиштик антонимдер мамиле категориясынын биринде (аркылуу мамиле же туюк мамиле) турса, анда ошол этиштин негизги формасы аныктамасында таяныч сөз катары алынды.

күйгүз — өчүр

Күйгөн абалга келтирүү.

Өчкөн абалга келтирүү.

IV. Иллюстрациялык материалдар

§ 28. Антонимдерге берилген түшүндүрмөлөрдөн кийин иллюстрациялык материалдар келтирилди. Иллюстративдик материалдарды берүүнүн максаты — ошол сөздүн антонимдик мааниси иш жүзүндө колдонула тургандыгын ырастоо менен бирге түшүндүрүүдө берилген маанисин дагы тактап, тереңдетке көрсөтүүгө жардам берүү.

§ 29. Иллюстративдик материалдар көркөм чыгармалардан, мезгилдүү басма сөздөн жана башка тиешелүү адабияттардан алынды. Цитаталар адабий чыгармалардан, басма сөздөн алынган болсо, алардын авторлору же газета-журналдардын аттары көрсөтүлүп, шарттуу белгилердин тизмеси аркылуу ав-

торлордун толук аттары же кайсы газета-журналдар экендиги айкындалды.

§ 30. Мисалдар фольклордук материалдардан алынган болсо, ошол мисалдан кийин кашаага алынып (фольк.) деген белги коюлду. Бул ыкма ал материалдын кимден же кайсы китептен жазылып алынгандыгын көрсөтүп, татаалдаштыруудан куткарат.

Макал-лакаптарды алууда да ушул жол колдонулду, макал-лакаптардан кийин (макал) деген гана белги коюлду. Мындай белгилөө жолу табышмактарга да тиешелүү, б. а. табышмактардан кийин (табышмак) деп көрсөтүлдү.

§ 31. Кээде адабий чыгармалардан, басма сөздөн жана башка булактардан тиешелүү материалдар табылбай калган учурларда ошол антонимдер үчүн речение тибиндеги же жөн эле башка сөздөр менен айкалыша келген сөз тизмектери, фразалар алынышы мүмкүн. Мындай учурларда бул типтеги мисалдар, түшүндүрмөдөн кийин, кайдан алынгандыгы көрсөтүлбөстөн түздөн-түз эле келтирилди.

Эгерде мындай иллюстративдик материалдардан кийин дагы автору белгилүү мисалдар алына турган болсо, алардын арасына бири-биринен айырмалап ажырата көрсөтүү максатында □ белгиси коюлду.

§ 32. Кээде мисал катарында келтирилип жаткан цитаталар узак болсо же кандайдыр бир себептер менен ыңгайсыз болсо, ал цитатанын негизги мазмуну бузулбагыдай кылып, тиешелүү бөлүктөрүн кыскартып алууга жол берилет. Мындай учурларда ошол кыскартылган бөлүгүн билдирүү максатында .. (эки чекит) белгиси коюлду.

Эгерде алынып жаткан цитаталарда кандайдыр бир белгисиз болуп жаткан тарабын, адамдардын аттарын ким же эмне экендигин тактап, ким же эмне жөнүндө сөз болуп жаткандыгын айкындап көрсөтүү зарылдыгы келип чыкса, анда ошол максатта кошумчаланган сөз сүйлөмдүн тиешелүү катарында чарчы кашаа аркылуу [] берилди.

§ 33. Баш сөз (реестр) катары буйрук ыңгай түрүндөгү жана кээде аркылуу, өздүк, туюк мамиле формаларындагы этиштер алынганы менен, алардын жак, чак категориясында колдонулган түрлөрү жана терс формалары мисал катарында алынды.

V. Орфография

§ 34. Сөздүккө алынган бардык антонимдер, ошондой эле түшүндүрмөлөр менен иллюстративдик материалдар да,

азыркы колдонулуп жүргөн орфографиялык эрежелерге багындырылат.

§ 35. Мисал катарында алынып жаткан материалдарда ар кандай себептер менен (мисалы, эски китептерде) түрдүүчө жазылган сөздөрдү азыркы мезгилде колдонулуп жүргөн, ушул күндөгү орфографиялык эрежелердин нормаларына ылайыктап алууга жол берилди.

§ 36. Эгерде иллюстративдик материалдарда пунктуациялык жактан да азыркы колдонулуп жүргөн эрежелерге туура келбеген же түздөн-түз жаңылыштык жиберилген учурлар кездешсе, анда да пунктуациялык тактоолорду киргизип, тиешелүү тыныш белгилерин ылайыгына карай коюуга же ашыкча коюлгандарын алып таштоого жол берилди.

А

аарчы — сыйпа // сүйкө

Бир нерсеге жуккан кирди
же башка бирдекени сүртүп
кетирүү, тазалоо, таза кылуу.

Майлануучу, сүйкөлүүчү зат-
ты экинчи бир нерсеге сүртүү,
жугузуу, бирдекенин бетин
майлоо, шыбоо.

Танабай жеңи менен аттын тумшугун, моюнун аарчып жиберди (Айтматов). Көзүмүн жашым аарчыдым, шилекейими сүрттүм (Мавлянов).

Бетке сыйпап албыртып, Беш көкүлүн тарашар (Токтогул). Докторлор төбөмө дары сүйкөп таңышты (Жантөшев).

абийирдүү — абийирсиз

Уяттуу, ар-намыстуу.

Уяты жок, ар-намысы жок.

Абийирдүү болуп жеңиш менен келгиле! — деген үндөр көчөнүн чар тарабынан угулуп, элдер келип коштошуп жатты (Жантөшев).

[Байымбет] ыры менен абийирсиз залымдердин кылыктарын ашкерлеп, болочоктон жакшылык күтүүгө үндөйт (Бейшеналиев). — Ооба, андай абийирсиз жүзү каралар уялабы? (Жантөшев).

агар — карар

Бирөөгө болгон
нааразылыгы тароо,
ыраазы болуу, жазылуу.

Абдан ачуусу келүү, айтканынан кайтпоочудай кыжырлануу, нааразылыгы күчөп түнөрүү.

Калпага аябай агарып, а түгүл эбедени эзилип турган Дүйшөнаалынын кулагынын сыртынан кетти менин айтканым (Өмүрбаев).

Ал абдан карарып алыптыр, көнөр эмес («Кыргызстан маданияты»).

агарт — карарт

Ак кылуу, ак түскө келтирүү, таза кылуу.

Кара кылуу, кара түскө айлантуу, булгоо.

Абдыбек, эски көйнөгүңдү чеч да, мында биз алып келген жаңы көйнөктү кий. Жаканды агарт (Өмүрбаев).

Каштай тунук сууга кара боёк салып, карартты (Жантөшев).

агыз — токтот

Суу, суюктук ж. б. нерселерди куюлтуу, жиберүү.

Агызбай тосуп коюу, бууп салуу, өткөзбөй бекитүү.

Канал казып суу агыз, Какшыган чөлдүү тегизге (Үсөнбаев).

Ойлочу, ким токтотот дарыяны (Маликов).

агыт — байла

Байланып турган жандыкты бошотуу, коё берүү.

Жип, аркан ж. б. нерселер менен чырмап бекитип коюу, бошонбогудай, чыкпагыдай кылуу.

— Урум апа, — деп чакырды Айдай. — Кулундарды агытылыбы? — Мейлицер маалы болуп калды, — деп жооп берди Урум (Өмүрбаев).

Эң оболу тору кашканы байла (Касымбеков). Музоону байлап кой, уй келер маал болду («Ала-Тоо»).

адал — арам

1. Таза, арам эмес, жешке жарактуу.

1. Макүрөө, таза эмес, адал эмес, жешке жарабаган.

Адал өлсө — бир казан эт, арам өлсө — ит менен кушка жем (Убукеев).

2. Ак ниет, арамдыгы жок, пейли таза.

2. Кара ниет, ниети бузук, арамза.

Букарбайым, ыраазымын адал алкооңо (Бейшеналиев). А да ошо карыздарлыгын сезип, эмүр бою баш оту менен адал кызмат өтөп, ага туугандашып кетти (Бейшеналиев). Адал менен арамды аз ылгайт (Сыдыкбеков). Ким адал, ким арам, Таксыр, калпаларың байкайың (Токтогул).

адалдык — арамдык

Ак ниеттүүлүк, арамдыгы жок, арамза эместик.

Кара ниеттик, бузукулук, арамзалык.

— Сен, как ушул касиетин, жылас дүйнөнүн жыргалы менен кууралын, алдын ала адалдык менен арамдыкты талдап белиңди бекем бууп, бет алганыңдан кайтпаган баатырлыгың үчүн Токтогулсуң (Бейшеналиев).

Чымындын оюнда эч арамдыгы жогу чын экен (Сыдыкбеков).

адамгерчиликтүү — адамгерчиликсиз

Адамдык сапаты жогору, бир нерсени туура, акыйкат баалап анын кадыр-баркына жете ала турган, гумандуу.

Адамдык сапаты төмөн, жүрүш-турушу, бирөөгө жасаган мамилеси начар, бир нерсени туура, адилет байкай албаган.

Бозгунчу.. жаркын мүнөз, өтө адамгерчиликтүү азамат (Сыдыкбеков). Токтогулдун адамгерчиликтүү, айкөлдүгү даңазаланып эл жактырып, сөзүн жатташты (Бейшеналиев).

Ошондо жаш зулумдун адагерчиликсиз иш жасап чамгарактаганы, «сиздин кадыр үчүн, аман койгонума сүйүнүңүз..» дегени азыр жаңырып, кулагынын тарсылдагын үзгөнүдү (Бейшеналиев).

адаш — табыш

Бир-бирин таппай, жоготуу, кездеше албай калуу, кимиси кайда экенин билишпөө.

Көрүшпөй, кимиси кайда экенин билишпей, кезикпей, алыстап кеткен кишини табуу, жолуктуруу, кезиктирүү.

«Адашкандын айыбы жок, кайра үйрүн тапкан соң». Кудуретим жетишинче тузуңарды актармын (Бейшеналиев). Көчтөн адашкан күчүктөй сербейип, береги бир жерде жалгыз экөөбүз келе жатканга арман кылам (Элебаев).

Ошондой жөлөккө тукулжураган экөө издешпей табышканына купуя тайынышат (Бейшеналиев). Издешкен экөөнүн зорго табышканын жалгыз Нурдин байкады (Бейшеналиев).

адептүү — адепсиз

Өзүн-өзү кармай билген, ызаттуу, уяттуу, тарбиялуу, тартиптүү.

Башкаларды ызат кылбаган, адеби жок, тарбиясыз, тартипсиз, уятсыз.

Жок сөздү айтып чуулабай, жол-жобосун сурабай Адептүү болгун баарыңар («Манас»). Анын илептүү, адептүү сөзү каланган отунга тамызгы койгондой болду (Бейшеналиев).

Атамдын тилин албай адепсиз боломбу? — деп ойлойт Камбаркул (Эсенканов). Анын адепсиз жүрүш-турушу окуу-тарбия ишине таасир тийгизбей койгон жок («Советтик Кыргызстан»).

адилеттүү — адилетсиз

Бир нерсени туура чечкен, акыйкатчыл, калыс.

Калыстыгы жок, түз эмес, адилет эмес.

— Алай байбиче бу саам дагы эринин адилеттүү пейилин суутпай, салттуулугун айкындады (Бейшеналиев).

Адилетсиз ажаан замананын элди бай менен жардыга, азуулуу менен макулуктарга эки ажырым оолак бөлүп, айыгыштырып, тырыштырган мыжыгуусунан кутулууну эңсеп эрезеге жетпедиби (Бейшеналиев).

адыр — түзөң

Белес-белес болгон дөбөлүү, дөңдүү жер.

Жайыгыраак келген адыр-будуру, дөбөсү жок түз жер.

Куугундап келаткан отрядчылар суудан кечкенде, тигилер өйүздөгү адырды таяна берди (Сыдыкбеков). Жээктерин жаңы чөптөр баскан бир таман узун жол, учу түгөнбөй адырдан адырга артылып, колоттордо ийрилип жатат (Касымбеков).

Теңирберди жамагаты суу боюндагы түзөңдөрдү ээликтешип, биртикеден дыйканчылык баштап алышкан жарым көчмөндөр (Касымбеков).

ажаан — жоош

Тажаал, албуут, долу.

Токтоо, момун, кишиге катуу айтпаган, мүнөзү жумшак.

Шааркандын сөзүнөн улам, эжесинин ажаан экенин, жезде-син ага караганда адилет, боорукер, жоош адам экенин билген (Мавлянов). Ажаан өңдүү душманга, Айбат кылчу күн ушул (Тоголок Молдо).

Мындайда экөө кадыресе жоош, ынтымактуу, бирин-бири сыйлашкан курбулар (Сыдыкбеков). Жоош өңдөнүп туруп, сүйлөгөн сөзүң бутага тиет да (Осмоналиев).

ажалдуу — ажалсыз

Өлө турган, ажалы жеткен, өлүмгө дуушар боло турган.

Өлүмдөн аман калган, өлүмгө дуушар болбогон, ажалы жок.

Абийирдүү жигитке ажалдуу кийик жолугат (макал).

Кырк жыл кыргын болсо да ажалсыз чымын кырылбайт дечү илгери («Советтик Кыргызстан»). Асмандан жааган ок болсо, Ажалсыз пенде өлөбү (фольк.).

ажарлуу — ажарсыз

Сүйкүмдүү, көрктүү, жадырап-жайнаган, татынакай.

Кан-сөлү качкан, сүйкүмсүз, преци начар.

Тилегинче жет, карагым, — деп чачыкты алганда, баланын укмуштай жалжылдаган ажарлуу көзүнө арбалып тигиле калат (Бейшеналиев).

Санаа саргарткан ажарсыз өңү ажарына чыгып, убайым уй-палаган жаны секиидеп сергий ирдене баштады (Бейшеналиев).

ажыраш — жараш

Эрди-катындын же таттуу жүргөн адамдардын ынтымагы, мамилеси бузулуп, үй-бүлөчүлүктөн, достуктан кетишүү, араздашып бөлүнүшүү.

Араздашып бөлүнүшүүдөн, чатакташуудан кийин кайра татуулашып ынтымакка көлүү, табышуу, элдешүү, биригүү.

Бир түрдүү сабыры суз кайгыргансып армандуу ажырашкан эки жашка (Үмөталиев).

Мамбеткул өз айыбын сезери менен Салык досу менен жарашкысы келди (Канмов). Эрдик кылса Дөлөнүң, Эбин таап жарашсын («Курманбек»).

ажыраштыр — жараштыр

Ынтымагын кетирип, бузуп, араздаштырып ажыратып жиберүү, ортосуна от жагып бөлүп жиберүү.

Элдештирүү, табыштыруу, бириктирип, ынтымакка келтирүү.

Байларга көз жашын көлдөтүп зордоп токолдукка берген кызыңарды, карындаштарыңарды ажыраштырып, башын ачкыла (Бейшеналиев).

Эки жашты кайра жараштырып коёлу дешти (Жантөшев).

аз — көп

Көп эмес, кичинекей, жетиштүү эмес.

Арбын, мол, жетишерлик санда.

Аз жыл арасында эле тыяк-быяктагы айылдык кары-жашына таанылды (Сыдыкбеков). Мурдагы төрт кыштык окууда билмди аз алганым менен, турмуш сабагы мени кыйла жетилтиптир (Сыдыкбеков).

Андан бери чегирткедей жайнап, акырын жылып келаткан көп аскер даана көрүндү. (Касымбеков). Көлкө ыраазы болбо-

гон Азга жетпей зар болот (Жеңижок). Мал дөөлөттүн байлыгы бир жутаса жок болор. Окумуштун байлыгы күндөн күнгө көп болор (Бейшеналиев).

азай — көбөй

Кемип калуу, аз болуу,
жетишсиз боло баштоо; ба-
сандоо.

Арбын болуу, арбуу,
көп болуу, ашык болуу,
күчөө.

Баягыда алты канат үйгө батпай, омур-топур болуп жатчу көп бүлө бүгүн кайда? Ошонун баары четинен өлүп азайып отуруп, .. үчөө гана калган сыяктанат (Элебаев). Тамак-аш биринин артынан бири азая берди (Абдукаримов).

Аралаш кызыл, көгү, бозу Күнүгө көбөйдү тармал козу (Мидин). — Бай, тилер көбөйсүн! (Сыдыкбеков). Жаштардын улам соңку айлуу түндөгү оюндарына чогулгандардын саны көбөйүүдө (Бейшеналиев).

азап — жыргал

Кордук, кыйынчылык,
башка түшкөн оор абал.

Ыракат, жетишкендик,
кеңчилик.

Азапты, мазакты, кордукту.. ошо өзүнүн шайырдыгы, .. куудулдугу, акылмандуулугу менен жеңет (Сыдыкбеков). Көтөрөр азабы да, көрөр жыргалы да өз-өзүнө арналуу (Сыдыкбеков). Азап менен өткөрдүм Айдалып жүрүп өмүрдү (Токтогул).

Өлкө үчүн түбөлүктүү жыргал үчүн, Баатырлар көрсөтүштү эрдик күчүн (Абдыраманов). Таттуу кыял тармактанып, капдайчадыр жыргал турмуш көзүмө элестейт (Жантөшев).

аздык — көптүк

Жетишсиздик, аз
болуп жетпей калгандык,
кем болгондук.

Жетиштүүлүк, арбын, мол
болгондук, кемчил эместик,
ашык болгондук.

Мүмкүн аздык кылар, — деп шашып дагы кеттим (Жантөшев). Калетсиз чындыкка баш ийүү аздык кылат (Бейшеналиев).

Турмуштун терең сырын билем десен, Миң өнөр бир башыңа көптүк кылбас (Нуркамал). Көптүк кылба жалгызга, Көп тийбегин байкушка (Токтогул). Нуру сенин нуруңан, Көптүк кылат миң эсе (Үмөталпиев).

азоо — жоош

Үйрөтүлбөгөн, үркүн-
чөөк, чалпоо.

Үркүнчөөк эмес, үйрөтүлгөн,
чалпоо эмес.

Анан азоо алкына атырылган арканды белине орой кармап, акем күрткүнү тээп чалкалайт (Сыдыкбеков). Үч азоонун ордуна бул күнү жалгыз ак бозду үйрөтүштү (Сыдыкбеков). Жоош кулундар эчак эле желеге байланыптыр (Өмүркулов).

азсын — көпсүн

Аз деп, жетишсиз
деп эсептөө, кичинекей,
кенедей көрүнүү.

Көп көрүнүү, ашык,
артык экендиги сезилүү.

Бекдайыр тамакты азсынып, чөйчөктү бөксө куйдуң деп, баятан бери таарынып ашын албай отурганын көрдү (Элебаев).

Бирин-бири көпсүнүп тырмактай немени кыртышы сүйбөй, териси тарып кеткен сыяктуу (Элебаев).

азыр — кийин

Эми, ушул учур-
да, ушул кезде.

Ушул азыркы учурдун
соңунда, андан соң.

Азыр менин кашымда отурган эжекемдин көзү менде (Сыдыкбеков). Акмак! Азыр жан кулактын учунда турганда кул-кунуңа этият болбосон, биринчи ок сенин чыккыңа кадалат (Канмов).

Орозобайдын кебинен кийин үй ичи тынымдай жым болду (Сыдыкбеков). Кийин апасы, бөбөктөрүнүн көргөн күнү не болот? (Бейшеналиев).

айда — кайыр

Турган жеринен башка
бир жакка жазгап, дабыш-
тап кетируу, оолактатуу,
алыстатуу, жөнөтүү.

Алдынан тосуп башка
жакка бет алдыруу, токто-
туу, чогултуу.

Жерге батпаган көп малды топуратып, айдап жөнөп беришти (Элебаев). Музоолорду жогору карай айдап отуруп, сайдын оозуна жакын, мелтиреген түзгө жеттик (Элебаев).

Жылгага кою жайылган, Жылкысын тосуп кайырган (Осмонкул). Камчы берип темирсең Кадимки күлүк мен элем кайырган жерден бөлүнгөн (Токтогул).

айлалуу — айласыз

Колдон келе тургандай,
бир нерсе болчудай, ойдо-
гудай.

Амалсыз, аргасыз, эрксиз,
колдон келбей тургандай.

Айлалуу мерген өзү жалгыз камынды (Сыдыкбеков). Аяш ата Момунжан Айлалуу өзүң барбасаң, Кул абамды өлүмдөн ажыратып албасаң («Сейтек»).

Ырайымсыз бирөөнүн колуна туткун болуп, айласыз тирүүлөй көзүн жалдыратып Эшбай, Ашымкан калды (Элебаев).

айлуу — айсыз

Ай тийип, айлана жаркырап көрүнүп турган, жарык болуп турган.

Ай тийбеген, эч нерсе көрүнбөгөн, караңгы.

Айлуу, жылдыздуу түн. Ачык асмандын жаркыраган шоола-сы (Бейшеналнев). Ал койдон, мен жумуштан бошоп келгенден кийин, мемиреген айлуу түндө көпкө чейин уктабай кобурашып жатар элек (Элебаев).

Күн күркүрөп, чагылган жаркылдады. Айсыз түн... Жылкынын кайда кеткенин да билбейт (Шүкүрбеков). Ар өзөндө электрик станция Айсыз түндө, Көргөн адам таң болор (Маликов).

айрык — бүтүн

Тытык, жыртык, бүтүн эмес, андаалап жыртылган.

Жыртык эмес, айрыгы жок, тытылбаган.

Айрык көйнөктөн эт кызандайт (Сыдыкбеков). Наташа, чандын айрыгын ыпыйта кармап, тиге баштады (Жантөшев). Жакшы жашап турабыз, кардыбыз ток, кийимибиз бүтүн (Абдыраманов).

айыпсыз — айыптуу

Күнөөсү, кылган кылмышы жок, жазыксыз, ак, таза.

Кылмыш, кылган күнөөсү бар, ак эмес, жазыктуу.

Көрсө, калпа көркоо айыпсыз калкка кан жуткуруп, кайгыга чөмүлтүп жаткан тура (Бейшеналнев). Адамдын асылы, айыпсыз акыңга кастарын тиккен шүмшүктөр оңбосун! (Бейшеналнев).

Калык айыптуу болуп, жакын жолобой, обочодо атасын карап турду («Кыргызстан маданияты»). — Аный! Анте албайм. Сиз эч айыптуу эмессиз (Бейшеналнев).

айырмалуу — айырмасыз

Бирин-бирине окшобогон кандайдыр өзгөчөлүгү бар, бирдей эмес.

Бирдей, окшош, бирин-биринен айырмасы, өзгөчөлүгү жок.

Эч жери артык эмес, айырмалуу эч нерсени көрүнбөйт («Советтик Кыргызстан»).

Аны көрсөм жөнөкөй адам экен, сырткы кейпи бөлөктөрдөн айырмасыз (Шимсеев). Жолой үчүн күн менен түн айырмасыз (Жантөшев). Наныбыз бири-бирибиздикинен айырмасыз, оодук-кыйдыгы жок (Элебаев).

ак — кара

1. Кардын, сүттүн түсүндөй түс.

1. Көөнүн, көмүрдүн түсүндөй түс.

Ак кагазга чийилип сөзүң келди, Токтогул (Токтогул). Чоң эне ак шейшептин жакасын кайрып, жуурканды кымтып койду (Сыдыкбеков). Бул жолу келин басмырт түс жоолукчан эмес, ак көйнөкчөн экен (Айтматов).

Ышкын түпкө зардектей боёлгон, куду жакасындай, этек-жеңи кара көрпө көбөлөнгөн жаңы тонду жайкалта силкти (Бейшеналнев).

2. Күнөөсүз, эч күнөөсү жок, инети таза.

2. Күнөөлүү, күнөөсү, кылган кылмышы бар, ак эмес, көңүлү бузук.

Кембагалдар миллион марте ак болсо да старчын аларды жактабай калсын (Абдукаримов). Ак кишинин күнөөсүн алууга болбойт, Андрей, эгер ал болбосо эмне кыласың? (Байтемиров).

Эк-киичи көзүм көрбөсүн сага окшогон ою кара жыпжылма азыткы түлкүнү! (Бейшеналнев).

ак — токто

1. Белгилүү бир багытка карай өзөн, арык, нук боюнча өз агымы боюнча жылуу (сууга карата).

1. Акпай калуу, туруп калуу.

Зоокалуу көктүдө бийиктиги жыйырма кабат үйдүкүндөй плотинанын артында чоң көл мөңгүдөн агып келген Кочкордун суусун тосуп алып турат («Советтик Кыргызстан»). Төлкүп аккан булактан Суусунун мыктап кандырды («Эр Төштүк»).

Арыктын башынан бирөө сууну жыгып кеткен окшойт, аягына чыкпай токтоп калды («Ленинчил жаш»).

2. Сызыла чыгуу, куюлуу, шорголоо.

2. Чыкпай калуу, басылып калуу.

Кан аккан бети-башын сыйпалап көрүп, ар кайда жаткан тебетейин, топусун терип кийди да, кектүү түс менен ачуусу кайнап, ошол замат чыгып кетти (Элебаев). Бүткөн боюнан тер акты. Самоордун чоргосунан суу агып калыптыр.

Өзү да чыйрала түшкөнсүп, көзүнүн жашы токтоп калды («Ала-Тоо»).

акта — карала

Күнөөсү, айыбы жок экен-
дигин далилдөө, күнөөсү жок
деп эсептөө.

Күнөө коюу, күнөөсү,
айыбы бар деп жамандоо,
кылмыштуу деп эсептөө.

Биз анын жамандыгын билбейбиз. Актайбыз! — дешип кең-
суулуктар да актоо «Приговорун» беришиптир (Сыдыкбеков).

Силерге менин жамандыгым тийсе жашырбагыла. Жакшы-
лыгым болсо айткыла. Силер караласаңар — карамын. Актаса-
ңар — акмын (Сыдыкбеков).

актык — каралык

Күнөөсүздүк, жазык-
сыздык, күнөөсү, кылмы-
шы жок экендик.

Күнөөлүүлүк, айыптуулук,
күнөөсү, кылмышы бар экен-
дик.

Жан салсаңар, актыгым үчүн ушул турган балдарымдын
биринин эмес, баарынын жанын беремин! (Сыдыкбеков). Би-
рок чындык өзүнүн актыгына ишендирди (Абдыраманов).

Айылды алалык бузат, араны каралык бузат (макал). Ка-
ракчы болуп мал уурдап, каралыкка салынып («Эр Табыл-
ды»).

акыйкаттуу — акыйкатсыз

Чынчыл, адилет, чындыкка
негизделген.

Адилетсиз, чындыгы жок,
калыс эмес, туура эмес.

Биз кыялданууга тийишпиз. Бирок кыял деген акыйкаттуу
болуу керек («Ала-Тоо»).

Кайгырып жүрүп карыдым Акыйкатсыз замандан (Токто-
гул). Бирн күлсө, миңи ыйлайт, Акыйкатсыз заманды айт
(Барпы).

акылдуу — акылсыз

Ар нерсеге орду менен,
түшүнгөн, орундуу, эстүү,
жөн билги.

Бир нерсени жеткире
түшүнө албаган, акылы
тайкы, эси жок, орунсуз.

Эжекем жаш кезинде анча муңайбай, акылдуу көздөрү мой-
молжуй калып жаркын күлүүчү (Сыдыкбеков). Аяр чалдын
көңүлү, бүт дити Шерали жакта, андан акылдуу бир сөз күт-
көнсүп калды (Касымбеков).

Акылсыз адам жанында дөңгөч жатса, бешикти сындырып,
мешке жагат (Өмүрбаев). Ой, акылсыздар, эртең менен как-
шабадым беле, силерге! (Жунусов). Мадали эркеликтеп акыл-
сыз өскөн чыргоо бала болучу (Касымбеков).

акылуу — акысыз

Акы төлөнө турган,
бекер эмес.

Бекер, акча төлөнбөй
турган.

Отурган үйдүн орду, малдын жайыты акылуу болду (Эле-
баев).

Балдарым болсо жаркыраган сонун мектепте акысыз окуп
жатышат (Абдукаримов).

акырын — тез

Жай, шашпай, ылдам-
дабай, катуу эмес (жүрүү, ба-
суу же убакыт мезгилге ка-
рата).

Бат, ылдам, ыкчамдык
менен, катуу (жүрүү, басуу
же убакыт, мезгилге карата).

Булардын артындагы ташка жамынып турган балдар акы-
рын жылып жетип калышты (Жантөшев). Бектай кичинекей
комузун дөбөгө ала чыгат да, жамбаштаган калыбында кың-
гыратып акырын чертип отурат (Абдыраманов).

Өмүр желдей соксо, мей аткан октой тез зуулап келем
(Жантөшев). Ыдырыс жарган отунду үйгө киргизип берип,
кайра тез чыкты (Жунусов).

акырын — катуу

1. Жай, шашнастан.

1. Өтө тез, ыкчам, ылдам.

Каныбек, акырын басып келип, чарпаяга отурду (Жантө-
шев). Эркекыз, акырын ордуна түрүп, очок жакка барды
(Байтемиров).

Шакылдата катуу жүрүп отуруп акшам күңүртүндө Тогуз-
Торого киришти (Бейшеналиев). Катуу келдим, миңген атым
кара тер, Сүрдүү кең Түп, тайыз жериң кайсы жер? (Осмо-
нов).

2. Бирик эмес, басыңкы,
көтөрүңкү эмес.

2. Бек, көтөрүңкү, акырын
эмес.

Отургандар ушинтип өз ара акырын гана сүйлөшүшөт (Жантөшев). Бардык туткундар эң мундуу обон менен акырын гана сызылтып ырдашты (Жантөшев).

Тиги бөйрөктөгү айыл жактан катуу-катуу үндөр чыкты (Сыдыкбеков). Катуу чакырык басаңдап, кайра чукулдай жаңырды: Байымбет ага-а-а! (Бейшеналиев).

акырында — катуула

Басаңдоо, жайлоо,
жайыраак абалда болуу.

Ылдамдоо, тездөө,
күчөө.

Кулаалынын уу чөңгелинен кутулган кептердей калкыта, айыл көрүнгөндө гана тизгинин жыйып акырындады (Бейшеналиев). Күлкү бир аз акырындай түштү (Сыдыкбеков).

Куйругу кесик карала ит жол жээктеп, .. катуулап желип көчтөн калбады (Касымбеков).

ал — бер

Бир нерсени өз тарабына өткөрүү, менчиктеп алуу, өзүнүкү кылуу.

Бир нерсени башка бирөөнүн карамагына өткөрүү, экинчи бир тарапка ыйгаруу.

Кымбатына карабай мен да бир унаа сатып алып минейин (Бейшеналиев). Экөөнү өз пулуцарга сатып алгыла (Бейшеналиев).

Андан башка берели десек колубузда жок да, катынына карап: — Жаңкыны алып бер, — деди (Элебаев). Жүгүңөргө төөнү мен берем (Бейшеналиев).

ал — кош

Бир нерседен же бир сандан белгилүү бир өлчөмдөгү нерсени же санды кемитүү, мурдагы өлчөмүнөн аз кылуу.

Кандайдыр бир нерсеге же санга кошумчалап көбөйтүү, мурдагысынан көп кылуу, ашыруу.

Мейли деп теини алып алдым (Жакыпбеков). Азыркы алган дандын бир путуна күздө он кадактан кошуп, өзүңөр эле кожоюндун кампасына куюп коёсуңар (Сыдыкбеков).

аласа — бересе

Бирөөдөн ала турган карыз.

Бирөөгө кайтарып берүү шарты менен макулдашылып алынган карыз, насыя.

А бүгүн өзү гана аласа малын алдыңкы сепейген жарды көчкө кошо айдатып.. сопоюп келатыр (Бейшеналиев). Аласан болсо, сабыр эт Ачууланып кыстаба (Бейшеналиев).

Чынында, мага эч кимдин бересеси да жок (Баялинов). Анын менде не аласа-бересеси бар (Бейшеналиев).

алга — артка

Алды жакка, илгерин карай.

Арт жакка, артты көздөй.

Албуут жаштыктын алып учкан күлүктүгү алга ашыктырганы байкалат (Сыдыкбеков).

Кирдебирээк калган сала коймосу аркыраган шамалга учуп артка карай «лап-лап» делбирөөдө (Сыдыкбеков).

алгачкы — кийинки // акыркы

Эң мурунку, а дегендеги, биринчи, туйгуч.

Эң акыркы, кийин жагындагы, аягындагы.

Сен көрүп турган тегирмен алгачкы биздин мектебиз болгон (Өмүркулов). Ошондо алгачкы тарткан сүрөтүмдү атама көрсөттүм (Жунусов).

Кийинки тепки запкыдан башым каңгып, көөдөнүм какшыды бейим (Бейшеналиев). Кийинки кездерде кожоюну Караколго келип апийим айдап, байып, апийимди артынып алып өзү кайра тартат (Элебаев). Китебинин акыркы бетинен «Насыятты» чыгарган редактор Токчоро Жолдошов.. экенин окуду (Бейшеналиев).

алгылыктуу — алгылыксыз

Бирдемеге жарагыдай, жакшы, түзүк, баалуу.

Бир нерсеге арзырлык эмес, начар, түзүк жактары жок.

Үстүндө алгылыктуу кийими да жок (Жантөшев). Кара мурутчан, орто бойлуу жаш жигит Сабира менен Валяга гана эмес, берки кыздарга да алгылыктуу (Сасыкбаев).

Ансыз да мен жек көрүүчү Мапеле ушундай алгылыксыз кылыктарынан кийин көзүмө ого бетер суук көрүнүп калды (Сыдыкбеков).

алдуу — алсыз

1. Күчтүү, карылуу, күч-кубаттуу, кабелтең.

1. Алы жок, күчү жок, үлдүрөгөн, начар, чабал.

— Бале! Түмөнбай карылуу, алдуу эмеспи. Кожоюндун оокатын бүт өзү бийлеп алган тура (Сыдыкбеков).

Алтынай алсыз үнү менен «келиңиз аба» — деп, башын көтөрүүгө аракет кылса да тура албады (Жантөшев). Эс-учун жыя бети-башын сыйпагылап, алсыз колун ушалап,.. талмоор-суй кыцкайды (Бейшеналиев).

2. Оокаттуу, колунда бар, бардар, жетиштүү.

2. Колунда жок, жоксуз жетишсиз, жармач.

Алдуу алсызга зомбулук этип, көз көрүнө акысын жегенге энемдин жаны кейиди (Сыдыкбеков).

Алсыздарга жардам болор киши кыргыз эмес, орус арасынан да табылбоочудай (Каимов). Алсызына алдуусу зомбулук этүү да ошол тууганчылыктын көлөкө жагы тура (Сыдыкбеков).

алды — арты

Бет алды, бет маңдай жагы.

Арка жагы, соңу, өзүнөн кийин жагы.

Кытай черүүлөрү алдынан тарсылдатып аткылап.. элди кайра жапырып таштады (Элебаев). Аялдарды атка колтуктай мингизип, алдыга жөнөтүп, артынан жете бастырууга ыкыстап Молдокесинен тартынды (Бейшеналиев).

Бабайдын үйүнүн артындагы тектир эсиме түштү (Элебаев). Кызыл атты катуу камчыланып кетип баратканы бизге кыйын тийип, артынан карап кала бердик (Элебаев).

алдыңкы — арткы

1. Алды жагындагы, мурдагы, мурунку, астынкы, илгери жагындагы.

1. Арт жагындагы, өзүнөн кийинки, соңундагы.

Алдыңкы көч кайда барса, арткы көч ошол жакка барат (макал).

Арткы бутуна тике турган тыйын чычканды курчап алышып, чуркурап жатышкан балдарды карап Медер жылмайды (Өмүрбаев).

2. Биринчи орундагы, көрүнүктүү, үлгүлүү.

2. Артта калган, үлгүлүү эмес, биринчиликке жетпеген.

Аракет кылсаң берекет дегендей пландарын орундатып, Бурулуш фермадагы алдыңкы саанчылардын катарына кошулду («Ленинчил жаш»). — Бул жолдош, колхоз адеп уюшкандан тартып дайым жумушта алдыңкы болуп, нечен жерде өзүнүн жарамдуулугун, эпкиндуулүгүн көрсөткөн (Элебаев).

«Малай артели» — райондо биринчи колхоз. Буларда арткы колхозчу деген жок (Элебаев).

алжырак — тыгыз

Тыгыз эмес, ортосу ачык, үлдүрөп сүзүлүп турган.

Ийи майда, жука, алжырак эмес.

Алжырак даки. Алжырак бөз. Зымылдаган ийи майда тыгыз кездеме.

алка — карга

Ыраазы болуу, жакшы тилегин билгизүү максатында алкыш сөздөрүн айтуу.

Нааразы болуу, жаман көрүү ниетинде жамандыкты, кырсыкты тилеген каргыш сөздөрүн айтуу.

Кем болбо, балам! Ак жоолугуң башыңан түшпөй, бактылуу болсоң болду, — дешип катындар чуулдашып алкап жатышты (Жантөшев). Тилегинди берсин! — деп энем алкап койду (Сыдыкбеков).

Кашайган кудай буларды кандай көрбөйт — деп каргап-шилеп жиберди (Элебаев). — Жакшылык көрбөй, таш жамынган басмачылар таштай катып қалсын! — деп каргап шилеген катындар (Бейшеналиев).

алкыш — каргыш

Ыраазы болгондугун билдирген мактоо сөз, жакшы тилек, ыраазылык.

Бирөөнү каргап, ага нааразылыгын билдирүүдө айтылган жаман сөз, тескери тилек.

Ыраазымын, Султанаалы алаканын жайып, уулуна батасын берип, алкышын айтты (Каимов). Күнөөсүз монтойгондордун канчасын өлүмдөн куткардым. Курган ата-энелердин алкышын айтпа (Бейшеналиев).

Бекдайырдын капшабы менен бул каргыш баарыбызга тең тийип кеткендей болду (Элебаев). Бөөдө каргыш бөрүгө жетпейт (макал).

алп — кичине

Көрүнүшү, бүт денеси өзгөчөлөнүп турган абдан зор.

Көрүнүшү, тулку бою кичирээк, чоң эмес.

— Алп деген эмне, эне? — деп бир жолу сурасам: — Алп деп эң күчтүү, абдан чоң кишини айтат! — деген энем (Сыдыкбеков). Ааламдан канча алп өткөн, Ким жетиштир Манаска («Манас»).

Кичинесин коюп чоңун эле алчы таяке (Сыдыкбеков). Үйдөн чоң, кичине дебей эшик алдында саксактап чочулай утурлагандар (Бейшеналнев). Илмейген кичине киши.

алуу — кошуу

Көп сандан аз санды алып, кемитүүнү билдирүүчү арифметикалык амал жана амалдын белгиси (—).

Бир санга экинчи бир санды кошууда жалпы бирдигин билдирүүчү арифметикалык амал жана амалдын белгиси (+).

Васильев Бекжанованын тушуна кошуу, берки үчөөнө алуу белгисин койду (Бейшеналнев). Тиги көгүш-куба күчүктүн кошуу менен алууну туура эсептеши отургандарды аябай таң калтырды (Таштемиров).

алымча — кошумча

Токтомдон, чечимден ж. б. алып таштоону сунуш кылган пикир.

Толуктоону, кошумчалоону, тактоону сунуш кылган пикир.

Алымча же кошумчаны барбы? — деп сурады жыйналышты башкарган адам («Ленинчил жаш»). Алардын өз оозунан тындагам, ар отурушта белгилүү окуяларга кошумча, алымча жанды сөз курамаларды түрлөнтүп кошушат (Бейшеналнев).

алыс — жакын

1. Чукул аралыкта эмес, ыраак, узак.

1. Алыс эмес, узак эмес, чукул, жуук.

Биз бара турган жер анча алыс эмес («Ленинчил жаш»). Жери нары тегиз, нары семиз, алыс, жакынга катташууга ыңгайлуу түзөндө (Бейшеналнев).

Эки аттуу тердеп-курдап, биз турган жерге жакын келип калды (Жантөшев). Күн батууга жакын калды (Жантөшев).

2. Тууган-туушкандык жагы анча чукул эмес, мындайраак.

2. Тууган-туушкандык жагы же мамилеси чукул, анча алыс эмес.

Бул убакта Зарлык бир алыс туугандарынын үйүндө (Элебаев). Чынында эле ушул чоң калаада маа эң жакын киши —

Ыйман (Сыдыкбеков). Ары-бери карасам, Алганымдан жакын жок («Манас»).

алыста — жакында

Бирөөлөрдөн же бир нерседен ыраактоо, улам ары боло берүү.

Бирөөлөргө же бир нерсеге чукулдоо, улам жакын, чукул боло берүү.

Алда кандай караңгы түндү калтыратып арманын айтып, акырын гана чыңкылдап, улам алыстап узап бараткандай болот (Элебаев). Айылчы да мазардан аттанганда өңү суз тартып, жедеп алыстаганда гана купуя толгоосун сыртка бүркө күңгүрөндү (Бейшеналнев).

Күн аркан бою калганда Байыцказак деген жерге жакындадык (Элебаев). Биз жакындаган сайып, бак аянты кеңее берди (Сыдыкбеков).

алыстан — жакындан

Алыс аралыктан, ыраактан, жакындан эмес.

Чукулдан, алыстан эмес, жакын аралыктан.

Кыштын алыстан салам айтып, ойдуңга чукулдап калганы ошо (Бейшеналнев). Булар алыстан көргөн бир жалгыз отту самап келе жаткан (Элебаев).

Баягы от эми жакындан жылт эткендей болду (Элебаев).

аппак — капкара

Өтө ак, чаңкайган ак, апакай.

Өтө кара, көмүрдөй кара.

Аппак сакалдуу, аппак чачтуу, аппак көйнөк-дамбал кийген абышканын элесин Шакирдин көз алдынан кетпейт (Абдыраманов). Үлпүлдөк аппак көйнөгүнүн жакасын, түйүндөлгөн жагоосун оңдомуш эте шапылдады (Бейшеналнев).

Өзү капкара, тим эле ширидей кара (Сыдыкбеков). Атам замандан бери кербенчилердин конушубу: ичи-тышы үнөм от жагып тургандай капкара көө (Элебаев).

аптап — зыркаар

Күндүн ысык илеби, ысык тап.

Катуу суук, ызгаар, аяз, чыкыроон.

Кайнаган аптап алдында тамактары такылдап чаңкап жүрөт (Абдыраманов). Аптапка какталган жолдун күл майда топурагы ысык (Сыдыкбеков).

Жаан аралаш суук зыркаар күн батыш тараптан согот

армандуу — армансыз

Кайгы-капалуу, күйүттүү,
мундуу.

Кайгы-капасы жок, күйүт-
сүз, жадырап-жайнаган, кө-
ңүлү ачык.

Мусулманкулдун көөдөнүнөн армандуу үшкүрүк чыкты (Касымбеков). Мен ушуга тийбей деп Армандуу кыз калбасын («Манас»).

— Э-эх, чокундугум. Азыр менде не арман болсун. Мен армансызмын. Сырдана теңтуштардан гана жардыландым (Бейшеналиев).

арсар — айкын

Бир нерсенин болору,
аткарылары күмөн, ачык эмес.

Кандайдыр бир иштин ат-
карылышы, болушу, анык,
так, даана, белгилүү.

Ишканалардын, чарбалардын көптөгөн жетекчилери: бул иштер балдардын колунан келеби, аларга ишенүүгө болобу дешип дагы эле создуктуруп арсар болушууда («Советтик Кыргызстан»). Мында «болор бекен, болбос бекен» — дегендей.. арсар кептин кереги жок (Элебаев).

Келечегин айкын болжоп, Пишпекке көчөөрүн, кайындаган колуктусуна үйлөнүп, там саларын айтты (Бейшеналиев). Анын бул каттарынан кыргыз эмгекчилерине карата өтө чоң боорукерлик мамиле кылгандыгы ачык-айкын сезилип турат («Кыргызстан маданияты»).

арт — кемп

Көп болуу, үстүнө
кошулуу, ашык болуу.

Аз болуу, жетишсиз болуу,
кем болуп калуу.

Орусиянын ичкери шаарларынан арабалап шайман-жабдык, буюм-терим, темир-тезек жүктөгөн жарманкечтери тынымсыз жыл сайын артып агылууда (Бейшеналиев). Менин зергерлик өнөрүм арта берди (Абдукаримов).

Кемпсе беш нормадан «ийнелик» деп, Айтылат ага карай көп тамаша (Абдыраманов). Салмагы эч бир кемпбей, Сакта-са майы күч алган (Осмокул). Кемпиген жерин толтуруп, Кем киреше кошулу (Үсөнбаев).

арт — түшүр

Аттын же башка унаанын
эки жагына теңдей салып
жүктөп коюу.

Жүктөлгөн, артылган нер-
сени чечип, бошотуп жерге
алып коюу.

Атай ат минип, төшөнчүлү Биялы минген бээге артты (Канмов). Жүгүңөрдү артканга төөнү мен берем (Бейшеналиев).

Ээрине арта салынган эки көзү кагаз, китепке толтура со-
лонгон куржунду колуктусунун жардамы менен зорго жерге
түшүрдү (Бейшеналиев).

ары — бери

1. Алыс, ыраак, нарыраак.

1. Жакын, чукул, жакыны-
раак, жанына.

Ак боз ат минген карылык али артуу-артуу ашуунун ары жагында деп, Танабай алчыланып жүрдү (Айтматов).

— Каркырадан бир күнчүлүк ары Ысык-Көл деген жер бо-
лот, — дедим (Элебаев).

Кат-кат тоолордун улам бери жагындагысы жапыздана көк
жашыл тартат (Бейшеналиев).

2. Кандайдыр бир багыт
(оңго же солго) боюнча кетүү.

2. Оңго же солго каршы ба-
гыт боюнча кетүү.

Ары-бери басып убакыт өткөрүү. Көчөдө ары-бери баскан элди
карап көпкө турду («Ала-Тоо»).

арыла — бериле

Алыстоо, улам ары
боло берүү.

Чукулдоо, жакындоо, жа-
кын боло берүү.

Байымбет анда-санда четки күйгөн көсөөнү жалбырттата
аларга ыргытканда «ар-р» деп, арылай куйругун кыпчый ка-
чымыш этет (Бейшеналиев).

Айкай, чакырык басаңдап, кайра чукулдай, берилей жа-
ңырды (Бейшеналиев).

арымдуу — арымсыз

1. Кадамы, арымы чоң,
кенен арыштаган.

1. Арымы, кадамы кичине,
кең арымдай албаган.

— Балыкчы ушу, — деди Абдразақ арымдуу күлүк беш-он
аттаса, аягына чыккыдай сыңар көчөнү (Сыдыкбеков).

Жалгыз аяк жол менен нечен түрдүү таш кыяларды басып,
арымсыз арыш менен бүжүрөңдөй жүрүп келебиз (Элебаев).

2. Өсүшү, илгерилеши
тез, ыкчам, өнүмдүү.

2. Илгерилей албаган,
арбыбаган, өсүү, өнүгүү,
темпиначар.

Ушундай акындык өнөрүң арымдуу болсун, досум (Бейшеналиев). Сен арымдуу «Манас» дастанын өркүндөтсөң (Бейшеналиев).

Реформа республикада өз кадамын жасоодо: айрым жерлерде анын кадамы ишенимдүү, арымдуу, ал эми айрым жерлерде али да болсо арымсыз, чабал («Советтик Кыргызстан»),

арытан — беритен

Арыраактан, алысыраак Чукулунап, жакыныраак
жерден, чукулунап эмес. жерден, жанынан.

Ал аңгыча Алтынай, Арытан келди чыңырып (Аалы). Кый-кырык токтоп, арытан тапылдаган ат дүбүртү угулду (Бейшеналиев).

Беритен жүткүнгөндөр жапырт коштой күүлдөштү (Бейшеналиев): Аларга көп аралаша албай мен беритен карап турдум («Кыргызстан маданияты»).

асты — үстү

Бир нерсенин төмөн жагы, Бир нерсенин өйдөкү
алдыңкы бөлүгү. жагы, өйдө жак бөлүгү.

Далдаланууга ылайыктуу орун табалбай Итике керебеттин астына кирип жатты (Убукеев). Батыш жүктүн астынан аңтарып жатып мылтыгын таап берди (Байтемиров).

Кызыл уук сыйрылган боз үй, үстүн аңтара ачып, терезе, каалга талкаланган там, кепелер (Бейшеналиев). Өзгөрүш камыш үйгө тартты сапар, Асты таш, үстү темир, кырка катар (Аалы).

астыңкы — үстүңкү

Төмөн жактагы, төмөнкү, Жогору жактагы, өйдөкү,
ылдыйкы. жогорку.

Жумшак купенин астыңкы орунуна столчого чыкканга артып тунук терезеге кадалган Тоголок Молдо (Бейшеналиев).

Купенин үстүңкү нарында оонап жумшак термелишкен.. комузчулардын дөө-шаалары.. табыш билгизбей ылдый түшүшүп.. жайланышты (Бейшеналиев).

астырган — көрүнөө // ачык

Тымызын, акырын, жашырын, билгизбей. Жашыруун эмес, көрүнүп, билгизип турган, белгилүү.

Абил бий үн чыккан жактарга астырган көз таштап, мостоюп суз (Касымбеков).

Ички сырын чечилип ачык айталбай сөзгө мокоду (Сыдыкбеков). Азыркы кыздар жигиттерин аскер кызматына узатып, сезимин жашырбай, көрүнөө жүрүшпөйбү (Жакыпбеков).

атчан — жөө

Аттуу, ат минген, ат минип Унаасыз, унаа минбеген.
жүргөн.

Күндөрдүн биринде те ой жактан ак элечекчен атчан бастырып келаткан энемди көрдүм (Сыдыкбеков). Эркектер атчан, зайыптар жөө (Сыдыкбеков). Ал атчан туруп мага өз адресин жазып берди (Сыдыкбеков).

Шылкыны бош жай илжиткен атчандар, шылкыйган жөөлөр бирин-сериндеп самсышты (Бейшеналиев).

ач — ток

Тамак ичпеген, наар албай-кезерген, ачка. Ачка эмес, тамакка тойгон, тоюлган.

Артыкча жарым ач кедейлерге абдан жаккан ал уюшма (Сыдыкбеков).

Ток кезде да, ач кезде да биздин шылдың бүтпөйт (Сыдыкбеков).

ач — жап

Жабык турган, бек турган Бекитүү; ачык калтырбоо.
абалдан бекилбеген ачык
абалга келтирүү.

Мен, Бүбүжан, ач. Уктуцбу, мен деймин (Айтматов). Айзаада үлпүчөктүн алдын сернип таштап бетин ачты (Касымбеков).

Бакалчылар майда-чайда буюмдарын жыйнап, дүкөндөрүн жапты (Жантөшев).

ачуу — таттуу

Даам сезүү органдарын тызылдатып дүүлүктүрүүчү Бал, кант ж. б. мүнөздүү
өтө кычкыл, жагымсыз даам. болгон өтө жагымдуу, жегиликтүү даам.

Өзү болсо таттуу тамактан ачуу тамакты артык көргөн неме экен (Сыдыкбеков). — Бул эмне? Даамы ачуу экен (Жантөшев).

Васил досу алтын көкүл тукумдарын мотураңдатып ойноп, улам бышкан таттуусунан тандап алаканына көтөрүп өздөрүнө үздүрүп ырахаттанаарын элестетти (Бейшеналиев).

ачык — күңүрт

Даана, так, белгилүү.

Белгисиз, бүдөмдүк, ачык эмес, айкын эмес.

Ички сырын чечилип ачык айталбай сөзгө мокоду (Сыдыкбеков). Биздин кетерибиз ачык болгон соң, алар эч нерсе дей алган жок (Элебаев).

Бирок кеткенде алыбыз эмне болот, .. аман-эсен жетебизби — ушул жактары мага күңүрт эле (Элебаев).

ачык — бүркөк

Жаан-чачыны жок, булутсуз, чайыттай.

Ачык эмес, булуттуу, тумандуу, булут каптаган.

Күн чайыттай ачык («Ала-Тоо»). Жазгы күн жаркырап ачык тиет (Абдумомунов).

Күндүзү бүркөк, түнү ачык, Алмамбет жайы көрүнөт («Манас»). Күн бүркөк, бүгүн бороон болор бекен? — деп койду (Элебаев).

ачык — бек // жабык

Бек эмес, бекибеген, жабык эмес, жабылбаган.

Ачык эмес, бекитилген, жабылган.

Ачык терезеден нымдуу муздак жел уруп турат (Сооронбаева). Биз келгенде ачык экен дарбаза, Бактын ичи дароо көзгө төгүлдү (Аалы).

Кебек барганда, Сасыкбайдын эшиги жабык болучу (Байтемиров).

ачык — түнт

Уялчак эмес, бир нерседен тартынбай шар кеткен, оюндагысын тарткынчактабай шарт айткан.

Бир нерсени, оюндагысын ачылып айта албаган, тарткынчыктап, батына албай, ачык айта албай уялып турган.

Мээрим ачык-айрым, кепти жалтанбай бетке тике айткан өткүр кыз болучу (Сооронбаева). Жамалдын баштагыдай ачык болбой, бир аз оңлуу жүрүшү Саякка тынчтык бербейт (Абдыраманов).

Жаңыдан жол жүргөндө өзгөчө Жылдызхан түнт эле (Байтемиров).

ачык—жашырын // тымызын

Жашыруун эмес, элге, көпчүлүккө белгилүү, көрүнөө.

Ачык эмес, башкаларга билгизбей, астыртадан, өз ич ара.

Элдик чогулуштарда «Насыятты» ачык окутуп, үгүт иштерине таасирлүү курал катары пайдалангандары маалымдалууда (Бейшеналиев).

Тогуз-Тородо Чоюбек жан далбастап басмачылар менен тымызын алака жасоого үлгүрдү (Бейшеналиев).

ачык — тоюн

Курсагы ачуу, өзөгү караюу, тамак-аш кемчил болуп кыйналуу.

Тамак-аш кенелип, токчулук боло баштоо, кененчилик болуу; курсагы тоё баштоо.

Бала эмес, өзүбүз ачуу айран менен көк кылдыр кымызга ачыгып кеттик (Касымбеков).

Манасым, сага келгени Арык элек, семирдик, Ачыккан элек тоюндук («Манас»). Ачыксаң айт, тоюксаң тобо кыл (макал).

аш — кеми

Белгилүү бир өлчөмдөн көп болуп, артып калуу, ашыкча болуу.

Белгилүү бир өлчөмгө жетпей кемип калуу, жетишсиз болуу, кемчил болуу.

Самоордун суусу ашып-ташып төгүлөт (Осмоналиев). Суу арыктан аша коюп жатты («Жаш ленинчи»).

Карысаң эрдигинди айтпа, Кемисең байлыгыңды айтпа (макал). Ах, дүйнө ай, кээде шунтип күткөн максат, Ойдо жок кылдай жерден кемип калат (Абдыраманов).

ашык — кем

Белгилүү бир өлчөмдөн артык, арбын, көп, мол.

Белгилүү бир өлчөмгө жетпеген, толук эмес, жетишсиз.

Карыздын өзүн берсеңер эле болду. Ашык керек жок (Сыдыкбеков). Ашык дүйнө, ашык бийлик адамдын жанына жапа, башына балакет болот (Касымбеков).

Кем-карчтарын толуктоого, жакшы көрсөткүчтөргө жетүүгө жардам көрсөтөт («Советтик Кыргызстан»). Кем берип, ашык алып пайда тапты Тапканын баягы чөнтөккө катты (Борбугулов).

ашыр — кемит

Белгилүү бир өлчөмдөн арбыныраак, көбүрөөк кылуу, арттыруу.

Жылдызкандын пахта бригадасы мамлекеттик планын ашыра орундаткан (Байтемиров). Пландан артык ашырып Кызыл тоодой кырдады (Осмонкул).

Акман, туура он беш жашын кемитип, быйыл элүүгө жаңы чыгамын деп жүргөн кезеги (Сыдыкбеков). Өзүң пчип кемитсең, Үй ичинден уурданба (Осмонкул).

аягында — башында

Акырында, артында, кийин соңунда.

Толук кылбоо, жеткирбей коюу.

Адегенде, башталганда мурда, мурун.

Быйылкы жылдын аягында Кант-Рыбачы темир жолу бүтөт («Советтик Кыргызстан»). Аягында соолугуп, сельсоветтин кеңсаларынан чыгып үйүнө барды («Ала-Тоо»).

Ал башында райкомдо иштеген адам экен (Сыдыкбеков). Айткени башында ачуусу менен Каршылык кылган кызына нечен (Абдыраманов).

аял — эркек

Күйөөгө чыккан зайып, эркектин жары.

Жынысы жагынан аялдын карама-каршысы.

Артынан ак көйнөкчөн аял чыкты (Айтматов). Кандай болбосун, жакын аранын ичинде үйгө бир аял затын киргизиш керек экенин түшүндүм (Мавлянов).

Нике кыйышка ылайыктуу эркеги жок болуп калган кезде келидин эрки, кетем десе алдын тосо алышпайт, салт ушу (Касымбеков). Алымандын удаа төрөгөн жанагы эки эркегинин бирөө беште, бирөө алты жашар экен (Өмүрбаев).

Б

баатыр — коркок

Коркпогон, тайманбаган, эр жүрөк.

Жүрөгү жок, коркунчаак, суу жүрөк.

Көз коркок, кол баатыр (макал). Коркок миң өлөт, баатыр бир өлөт (макал).

Жолдош болбо коркокко, Жүк артпагын торпокко, иш кылдырба чоркокко (Токтогул).

бай — жарды // кедей

Оокат-тиричиликтүү, турмуш-тиричилиги жакшы, мал-мүлкү көп, дүнүйөлүү.

Жармач чарбалуу, оокат-тиричилиги анчалык эмес, жакыр, оокаты жетишсиз, эштеп күн көргөн.

Ак ниеттүү эмгектен, Бай болгула колхоздо (Барпы). Бул байда нечен жыл малай болуп жүргөн (Абдукаримов). Байларды шайлоо укугуна ажыратты (Абдукаримов).

Ыракмат силерге! Жарды болсоңор да, адамгерчиликтүү экенсиңер (Жантөшев). Кен казууга барып турган жарды-жалчылар жалданчу (Сасыкбаев). Кыйла кетти сага окшоп, Малы жок жарды кедейдин (Токтогул).

бай — жоксуз

Оокат-тиричилиги жетиштүү, мол.

Оокат-тиричилиги жетишсиз, жармач.

Колхозуң гүлдөп даңга бай (Нуркамал). Биз жогоруда айткан Алымбай деген кулак, өзүбүзчө айтканда, битин сыгып, канын жалаган кунаса бай (Абдукаримов).

Эки бир туугандын да кендириң жоксуз кескен («Ала-Тоо»). Силер жоксузга кейибегиле, — деген экен атасы («Жаш ленинчи»).

бай — кул

Эзүүчү таптын өкүлү.

Эзилүүчү таптын өкүлү.

Бай-манаптан өчүндү ал, Алдатпагын зулумга (Тоголок Молдо). Өз оюна берилип капарсыз олтурган бай селт эте түштү (Абдукаримов).

Кул да болсок беш жылдан бери туздаш болуп калдык эле (Жантөшев). Бай билгенди кул да билет, айтайын десе, эрки жок (макал). Жаш-жаш балдар бай малында, Күн көрбөгөн кул эле (Аалы).

байла — бошот

Бир нерсе менен таңуу, чырмао, кошуу.

Бир нерсе менен байланганды ажыратуу, чечүү.

Эң оболу жемге байла тор кашканы (Касымбеков). Күлүктөрүн байлатып, Күл азыгын жайнатып («Эр Табылды»). Эң мурун өзүнө кең келген шымынын ычкырын өйдөрөөк байлады (Абдыраманов).

Табылдыны бошотуп, Тазалап жүзүн жууду эми («Эр Табылды»). Мусабек атын аяган түрдө басмайылын бошотту (Сасыкбаев). Аркандалуу турган атымды бошотуп, тердик салбай ыргып миндим (Сыдыкбеков).

байлык — жоктук

Материалдык мүлктүн, акчанын, кенчтин ж. б. молдугу, көптүгү, жетиштиги; колдо болгондук.

Материалдык байлыктын, мүлктүн, акчанын, кенчтин ж. б. аздыгы, жетишсиздиги, колдо болбогондук.

Байлык не дедирбейт, жоктук не жедирбейт (макал). Байлыктын чоңу ден соолук, Баарынан кесел кор болот (Жеңижок). Анын үчүн баа жеткис байлык болду (Абдукаримов). Мен уялам, кедейликтен, жоктуктан (Осмонов). Жалгыз атым жоктуктан, Дарманым кеткен карачы (Тоголок Молдо).

байы — жардылан

Дүнүйө-мүлкү артуу, көбөйүү.

Дүнүйө-мүлкү азаюу, кемүү.

Базары жакын байыбайт (макал). Байып алды дүркүрөп «Коммунизм» колхозу (Осмонов). Кедейдин бир тойгону — орто байыганы (макал).

Жардыланып калгандыгын айтууга чамасы жок деп, сөз кылып жаткан экен («Ленинчил жаш»). Ал ошондо жардыланып калган экен («Кыргызстан пионери»).

байыркы — азыркы

Мындан бир топ жыл илгерки, эзелки.

Ушул убакыттагы, үстү-бүздөгү, учурдагы.

Байыркы салтын ташташып, Маданий жолго киришти (Осмонкул). Калк анын өмүр баяны — байыркыдан баскан жолу (Сыдыкбеков).

Атактуу койчу аталып, Азыркы күндө даңктамын (Осмонкул). Ат таппаган азаптан, Азыркы кордук ашынды («Эр Табылды»). Атам — байыркы койчу, азыр — чала актив (Касымбеков).

байыртан — азыртан

Эзелтен, илгертен, мындан бир топ мурун.

Ушул учурдан, ушул убакыттан баштап, эмитен.

Байыртан кылыч байланып, Майданда жүрүп бышкан эл (Бөкөнбаев). Балбылдап жылдыз көрүндү, Байыртан тоонуң

чырагы (Бөкөнбаев). Байыртан бери заңгыраган жоон карагай жел жортсо, жай теңселип шуулдап турат (Сыдыкбеков). Азыртан боюн көтөрбөй, Абалы кыздан сыр сура! («Олжобай менен Кншимжан»). Ушул каражаттарды азыртан топтойлу (Жакыпбеков).

бактылуу — бактысыз

Таалайлуу, таалайы бар.

Таалайсыз, таалайы жок.

Дегн неберемдин жүзүн көрсөм бактылуу элем («Кыргызстан маданияты»). Эмнесин айтам, жакшы адамдар мени бактылуу кылышты, а жамандары болсо бактысыз кылышты (Абдыраманов).

Бактылууга бактысыз, Байлашса кайдан тенебет (Токтогул). Эжекемди жаңы көргөн киши тымызын көз салып: «Бактысыз бир карып тура» дегендей (Сыдыкбеков).

бакый — бүжүрө

Заңкаюу, зор болуп көрүнүү; барандуу чоң болуу.

Бүрүшүп, кичинекей болуп көрүнүү, бөжөйүү, анчалык чоң эмес болуу.

Ал азаматтар — окуучулар да бакыйган балдарды кучактап чыкты (Бейшеналиев). Чолок тондуу сыртынан чапан кийген бакыйган адамдар кирип келишти («Ала-Тоо»).

Анын алдында байкуштай бүжүрөгөн жездеси үчүн ыйлады (Мавлянов). Абышка жалтаң этип, кайра бүжүрөгөн бойдон басып кетти («Ала-Тоо»). Кубакай Сапар кулагына дейре кызарып, бүжүрөп божуроодо (Бейшеналиев).

бакыт — балакет

Убайым-кайгысыз, телегейи тегиздик, бак-таалай, жыргал.

Убайым-кайгысы көп, телегейи тегиз эмес, бак-таалайсыз, жыргалсыз, балаа-кырсыгы көп.

Бара жатат биздин эл, Бакыттын шыдыр жолунда («Советтик Кыргызстан»). Бакыт оросо, дос торойт (макал).

Бул балакет согушту чыгарган ким болсо да оңбосун (Сыдыкбеков). Сен бир балакет баштаган турасың (Жантөшев).

бал — уу

Гүлдөрдүн ширесинен аарылар даярдаган масса, таттуу суюктук, азык.

Ууктуруучу ачуу зат, өтө эле ачуу суюктук.

Балдары аман болуп, тукуму өсүп, Кант, шекер, бал татысын ичкен чайы (Осмонов). Сыйга — сый, сыр аякка — бал (макал). Сыр челектин балындай таттуу болот балалык (Үмөталнев).

Тилден бал да тамат, уу да тамат (макал). Жыландын териси — кооз, тиши — уу (макал).

балалуу — баласыз

Баласы бар, баласы көп.

Баласы жок, перзентсиз,
куу баш.

Балалуу үй — базар, баласыз үй — мазар (макал). Агайындын кадырын жалалуу болсоң билерсин, ата-энинин кадырын балалуу болсоң билерсин (макал). Экөө таттуулук менен өмүр сүрүп, балалуу да болот (Жантөшев).

Баласыз өтүп бир далай жылдар, бир көргөн кызы жароокер Дилбар (Абдыраманов). Байкуш болуп Көкөтөй, баласыз бойдон өтөбү («Манас»). Бала деген эң кыйын, Баласыздын күнү жок (Тоголок Молдо).

балалык — карылык

Бала чак, жаштык чак,
жетилип келе жаткандык.

Улгайгандык, картайгандык,
алдан-күчтөн тайгандык, тая
баштагандык.

Канаттуу куштай балалык, кайрылып келбейт окшодун (фольк.). Узун күнгө эрмек болсун, эмесе мен балалыктан баштайын (Аалы). Фрунзе — сүйгөн шаарым, сүйгөн калаам, Жаш күнүм, балалыгым сенде калган (Осмонов).

Мылтык менен окууга карылык жок (макал). Көмөкөйдө кызыл тил, Балдыраттың карылык (Тоголок Молдо). Башка карашар кишини жок карылыгы жеткен жалгыз энеси (Сыдыкбеков).

балбан — чабал

Күч-кубаты мол, алдуу,
кайраты ашып-ташып турган.

Күч-кубаты жок, алсыз,
начар, мажүрөө.

Бергенин алган — жамандын иши, ичкенин кускан — чабалдын иши (макал). Келип күрөш салууга Балбандарын камдасын («Манас»).

Жеңил-желпи ишти качырган — чабал кишинин белгиси («Жаш ленинчи»). — Жолуң болсун, Атай уулум. Чабал жигит болосуң го деп калдым (Бейшеналиев).

балбандык — чабалдык

Күчтүүлүк, күч-кубаты
толуп тургандык.

Алсыздык, күч-кубаты
начардык, мажүрөөлүк.

Мергенчи-койчу кыргыздын балбандыгына таң калды (Сасыкбаев). Балбандыгы башкача — балбандан чыккан бир канча (фольк.). Балбандыгын чын экен Төштүк («Эр Төштүк»). Жылдызкан өткөн жылы пахта терүүдө жаштык, чабалдык кылган (Байтемиров). Карышканда токтолор, Чабалдык жайы бар экен («Манас»). Өзүнүн чабалдыгына кайгырат (Аалы).

балбылда — кумсар

Нурданып жаркыроо,
жагымдуу элес тартуулоо,
көркүнө чыгуу.

Кубарып-бозоруу, өңү өчүү,
каны качуу, көрксүз болуу.

Эки көзү балбылдап, Таңдагы чыккан чолпондой (фольк.). Бактыга көркөм жарашкан, Балбылдап Ленин орденин (Акаев).

Кубатка ачуусу келгендиктен, Чыныгүлдүн өңү кумсара түштү (Жантөшев). Бир жолу алдынан чыксам, ошо кумсарган кебетесинде сакал-мурутун сербейтип мага чочуркай каралды (Сыдыкбеков). Сержанттың өңү кумсаргандан кумсарып, каны качып баратты (Жакыпбеков).

балдыра — такылда

Так эмес сүйлөө, балдыр-
балдыр этүү, чалды-куйду
сүйлөө.

Так жана даана сүйлөө,
маанилүү жана мазмундуу
түшүндүрүү, билдирүү, тыкан
жана жыйынтыктуу сүйлөө.

Сексенге чыксаң алдырап, Сүйлөгөн тилиң балдырап (фольк.). Тиш түшкөндө тил калат, Сүйлөй албай балдырап (Токтогул). Керилген бир мурутчан уктап жатат, Балдырап сүйлөп коюп улагада (Шүкүрбеков).

Такылда, тилим, такылда, Алтындай сөздөр акында (Шүкүрбеков). Асан такылдап жанында басып келе жатты («Ала-Тоо»). Токтобостон такылдап жооп кайтарганда, баарыбыз ыраазы болдук («Кыргызстан пионери»).

балит — таза

Коюлган талапка жооп
бербеген, антисанитардык
абалда, кир, ыпылас, булганч.

Коюлган талапка жооп бер-
ген, антисанитардык абалда
эмес, кирсиз, булганч эмес.

Ичине көр-жер түшүрүп, Балит кылат ашыңды (Тоголок Молдо). Булар жүрөгү өрт, балит жерди баспаган чынчыл пионерлер эмеспи (Бейшеналиев). Тартаңдатып өтө балит жана кыбыр жазат (Бейшеналиев).

Шаарга караганда абасы таза, салкын (Сыдыкбеков). Киптекананын ичи өзүнчө эле касиеттүү, таза жай (Сыдыкбеков). Сызылып агып жаткан таза булак (Турусбеков).

бар — жок

1. Бир нерсенин, заттын болушу, көзгө көрүнүп же урунуп турушу.

1. Бир нерсенин, заттын болбостугу, көзгө көрүнбөстүгү же урунбастыгы.

Атам, энем бар болсун, оозу, мурду жок болсун (макал). Кайрадан бардан жок болуп, Кубула берет турбайбы (Жеңи-жок). Колтугунда да бир топ газета бар (Абдукаримов).

Кызда намыс жок болсо, ата-энесин күйдүрөт (макал). Ай-дараалы сүйлөгөндө жокту — бардай, барды — жоктой кылып көрсөтөт (Абдукаримов). Жок, барыңа карабай, Жүрө берет каткырып (Осмонкул).

2. Бай, жетиштүү оокаттуу.

2. Кедей, колунда жок, жарды, кембагал.

Бар мактанса ашырат, жок мактанса кашынат (макал). Бай барыңча, жок алыңча (макал).

Ал бир жок неме эле («Кыргызстан маданияты»). Жоктун жону катуу (макал).

бар — кел

Бир жакка карай багытталуу, жол тартуу, сапар арытуу.

Бир жактан багыт алуу, жол тартуу; сапар арытуу.

Барбаганга барып уялт, Бербегенге берип уялт (Байтемиров). Барып бир баштык картошка сурап келсеңчи (Сыдыкбеков). Жигит акырын басып барды (Шүкүрбеков).

Келин жаман эмес, келген жери жаман (макал). Кел демек бар, кет демек жок (макал). Бери кел балам, тиерге отуруп баягы кошокторуңан айтып койчу (Абдукаримов).

барбагай — ирбегей

Тарбайып, чоң болуп көрүнүп турган.

Кибирейип, кичине болуп көрүнүп турган.

— Эми кайталы! — дейт жанындагы барбагай мурун, кара сур жигит («Ленинчил жаш»). Жүргүлө шахтага! — деди Калый барбагай мурдун дердендетип (Сасыкбаев). Ал барбагай колу менен каракер быштынын омууроосун каккылап кобурады (Сасыкбаев).

Ирбегей бала. Ирбегей болуп туруп, катуу аракет кылуу.

барбай — ирбей

Чоң, бараандуу болуп көрүнүү.

Кичине, көзгө толумсуз болуп көрүнүү.

Кол куушуруп барбайып, Сарыбайдын үстүнө Элеман кирип барды («Эр Табылды»). Бир сабактан эки чанак ачылып, экөөнүн тең пахталары барбайып көөп калган (Байтемиров). Кабылан Манас барбайып, Жаалы катуу кармады («Манас»).

Ирбейип тамдын жанында отурду. Ирбейип басып баруу.

бардар — кедей

Оокаттуу, мал-мүлктүү, дөөлөттүү, колунда бар.

Колунда жок, оокаты жетишсиз, кембагал, жарды.

Бардардын балдарындай айыл арасына чуу салып ойноп жүргөн бир да бала жок (Жантөшев).

Кедей болсоң көчүп көр (макал). Колуна курал алып кедейлер, Ак төрөнү төшүнөн тилген кези (Абдукаримов). Лениндин берип кеткен белеги бар, Тапшырган кедейлерге желеги бар (Абдукаримов).

бас — токто

Ордунан жылуу, кадам таштоо.

Ордунан жылбоо, жүрбөө, жүрбөй калуу, кыймылды токтотуу.

Таабалды бизди көздөй жай басты (Бектепов). Эмесе сен дагы бери карай бас («Жаш ленинчи»). Саяк Жокен жакка жулуна басты (Абдыраманов).

Саяк Жокендин шыбыртын байкай, кулак төшөп, үнсүз токтой калды (Абдыраманов). Мына ал энтиге келип токтоду (Абдукаримов).

басмырла — көтөрмөлө

Басынтуу, кемсинтүү, даражасын төмөндөтүү.

Өйдөлөтүү, көтөрүү, колдоо, даражасын жогорулатуу.

Басмырлап кедей шордууну, Бай менен манап жадатты (Каралаев). — Ойнойсуңбу дагы? Кызыл энкеңди беш чүкөгө саясыңбы? — деп басмырлады (Абдыраманов).

Саяктын абалын түшүнө коюп, көңүлүн көтөрмөлөөгө аракеттенди (Абдыраманов).

басмырт — өктөм

Токтоо, оор басырык, салмактуу, басынып жүргөн.

Өткүр, өкүм, шар, шадырашатман.

Абышка өзү да басмырт боло түштү (Сыдыкбеков). Алтынбек мактоону жактырбаган басмырт жигит («Ала-Тоо»). Данирдын унчукпас, басмырт мүнөзүндө кандайдыр терең маани бардай (Айтматов).

Бүт байларды кедейлерге жыйнатып, Жоёт экен багынбаган өстөмүн (Аалы). Өзүндөн төмөндүгө өктөм сүйлөп, Көргөндө тийишесин шылдың кыла (Бердибаев). Назимидин сынктуу байларды шайлоо укугунан ажыратып, эл-журттан бөлүш таштоо менен жылдар бою өзүнчө өктөм болуп калган адам үчүн оңой жаза эмес (Абдукаримов).

басыл — күчө

Токтоолуу, тийиштуу, барган сайын азабуу, жаш боло башта.

Катуулоо, улам артылуу, күч алуу.

Омор кирди. Кайман чечти, Үйдө кеп-өз басылды (Жуусов). Карнайлар, дабылдар тым басылды (Касымбеков).

От алоолонуп барган сайын күчөп баратат (Абдукаримов). Эвердү келдим тартуулап, Эвентүк күчөп жатында («Советтик Кыргызстан»).

батыш — чыгыш

Күн баткан тарап.

Күн чыккан тарап.

Батыш жакта бир карап алды да: — О калымын бүркүттөрүм деди Агчече (Сыдыкбеков). Ак тамдын батыш тарабындагы дөбөчөгө карай бет алды (Сыдыкбеков).

Акбар чыгышка бурулду эле, көтөрүлүп калаткан күндүн нуруна көзү урунду (Убукеев). Түндүк, түштүк, батыш, чыгыш жагында, Асман тиреп Ала-Тоолор заңкайган (Аквев).

бачым — акырын

Тез, бат, илдам, шашылып, көз ачып-жумганча.

Жай, шашылбай, жай баракат, ашыкпастан.

Жанына бачым басып келди. Бачым кыймылдап, ишти бүтүрө салалы.

Акырын жылып барып Атайдын капталына кынала отурду (Бейшеналиев). Бектай кичинекей комузду дөбөгө ала чыгат да, жамбаштаган калыбында кыңгыратып акырын чертип отурат (Абдыраманов). Командирдин жандоосу боюнча булардын артындагы ташка жамынып турган балдар акырын жылып жетип калышты (Жантөшев).

баш — аяк

Адам, айбан жана башканын өйдө жагы, көз, мурун, кулак мээ орун алган мүчөсү (бөлүгү). Адамдын, айбандын жана башканын ылдый жагы, буту.

Узундугу он кулачтай желенин эки башына эки жыгач казык какты (Абдыраманов). Өз башындагы төөнү көрбөгөн киши, бирөөнүн башындагы чөптү көрөт (макал).

Көп баскан аяк чок басат (макал).

башкы — аяккы

Алдыңкы, алгачкы.

Арт жактагы, кийинки.

Динар баракты ачып караса, эң башкы жолуна Аскардын аты жазылган (Сыдыкбеков). Көз жүгүрттү ырдын башкы сабына (Аалы). Башкы атаңдын баары кан («Манас»).

Аяккы саптарын гана оңдоп, кайра өзүнө берди («Кыргызстан маданияты»). 1960-жылдын аяккы айлары болсо керек («Жаш ленинчи»).

башта — аякта

Ишти, аракетти жаңыдан баштоого өтүү, камынуу.

Ишти, аракетти аягына чыгуу, бүтүрүү.

Мектептин жетекчилери келип жыйналышты башташты («Ала-Тоо»).

Төртөөбүз эми окуу жылы аяктаганча турарга үй издедик (Сыдыкбеков).

баштагы — азыркы

Ушундан мурунку, мурдагы, адепки.

Ушул убактагы, ушул учурдагы, ушул кездеги.

Баштагы кыргыз биз эмес, Башкача болду элибиз (Осмонкул).

Атактуу койчу аталып, Азыркы кезде даңктанып (Осмонкул).

баштагыдай — азыркыдай

Мындан мурдакыдай,
ушундан мурункудай, адеп-
кидей.

Ушул убактагыдай, ушул
учурдагыдай, ушул кезде-
гидей.

Сарыбай бүркүтүн баштагыдай үндөп чакыра албады (Касымбеков). Машиналар баштагысындай бириндеп жолго түштү («Советтик Кыргызстан»). Баштагыдай тилимди аласыңбы, жигиттер («Курманбек»).

Зымыран азыркыдай машина өтмөк тургай, таш кычыраткан араба жолунун угу жатуучу (Сыдыкбеков). Илгерки заманда азыркыдай бекем жана күчтүү көпүрө болгон эмес (Сасыкбаев).

башы — аягы

Бир нерсенин, окуянын ж. б.
өйдө жагы, башталышы.

Бир нерсенин, окуянын
ж. б. акыры, соңу, бүткөн
жери.

Танабай жоргосу экөө көпүрөнүн башында турган (Айтматов).

Каныбек мукамдуу обонду салып, аягын созолонтуп барып бүтүрдү (Жантөшев).

башында — аягында

Алгачкы убакта, илгери,
мурун, мурда.

Акырында, соңунда, акыр
аягында, акыры.

Башкага тийип кетиптир, Башында сүйүп алганым (Токтогул). Башында байкем мага айткан, анан кийин сага айткан («Кыргызстан пионери»).

Быйылкы жылдын аягында Кант-Рыбачье темир жолу менен барууга туура келди («Ала-Тоо»). Айдын аягында атасыңкына өзү келген экен («Советтик Кыргызстан»). Бизди эң аягында сурады («Кыргызстан пионери»).

бая — азыр

Жана, мындан бир аз
мурун.

Эми, ушул учурда, ушул
кезде, ушул чакта.

Ал бая жоолукка түйүлгөн бир чөйчөк талкан эмес беле (Өмүрбаев). — Эмесе тигини да ала бар — деп, бая мен төгүп келген карыңды көрсөттү (Элебаев).

Азыр жан кулактын учунда турганда кулкунуна этият болбосон, биринчи ок сенин чыккыңа кадалат (Канмов).

баятан — азыртан

Жанатан, мурдатан, мур-
дараак.

Эмитен, ушул учурдан,
ушул баштан, ушул чактан,
ушул кезден.

Баятан жылмайып турган сокур бала эми өзгөрүлүп, каштарын кыймылдата, суз боло түштү (Абдыраманов). Баятан араң турган Саяк чыдай албай кетти (Абдыраманов).

Сиз азыртан баштап камактасыз («Советтик Кыргызстан»). Азыртан баштап уюштурушту («Советтик Кыргызстан»).

бейбаш — адептүү

Тентек, тартипсиз, ээн баш.

Тартиптүү, тарбиялуу, сы-
лык, ызаттуу.

Бейбашты чектен айдап жазалады, Бирдиктүү биздин элдин балбандары (Осмонкул). Бир кезде тетир баскан бейбаш элсиз, Билемин кылбайсыңар ан үчүн кек (Үмөталиев). Жолду катар бейбаштар учураган жок (Элебаев).

Карып өтө адептүү жигит болуптур (Абдукаримов). Сылык мүнөз адептүү, Жакшылыктын өрнөгү (Осмонов). Балдарды ушундай адептүү тарбиялаган мугалимдерден айланайын («Кыргызстан пионери»).

бейбаштык — адептүүлүк

Жүрүм-турум эрежесинин
чегинен чыккандык, ээн
баштык, тентектик, тартип-
сиздик.

Жүрүм-турум эрежесин сак-
тагандык, тартиптүүлүк, тар-
биялуулук, сылыктык, ызат-
туулук.

Бул эмне деген бейбаштык? («Советтик Кыргызстан»). Бейбаштык кылсаң бекер деп, Мээнетке жаның кетер деп («Манас»). Бейбаштыктан келтек жей, Ыйлап жүрөт балалык (Токтогул).

Нуруштуу адептүүлүгү Акбарга абдан жакты (Убукеев). Адептүүлүк жагынан Азимге киши жете койбос (Кыргызстан пионери). Бала төрөлгөн күндөн тартып аны адептүүлүккө, акыл-эстүү болуп өсүүгө тарбиялашат («Чалкан»).

бейдарман — дармандуу

Күч-кубаты жок, алсыз,
дармансыз.

Күч-кубаттуу, алдуу, кай-
раттуу.

Мурун баатыр жан элең, Азыр болдуң бейдарман («Эр Солтоной»). Жалпы мундуу мусапыр — Баарыбыз болдук бейдарман (Токтогул).

Жаштарга жыйнап нарк айтып, Дармандуу болсо чаркыңыз (Тоголок Молдо). Көкүрөк соо, дармандуу, Балалык; турат эсинде (Токтогул).

бейиш — тозок

Диндик түшүнүк боюнча шарият жолунан чыкпай жүргөндөргө «тиги» дүйнөдөгү жыргалчылык, ыракат жайы; өтмө мааниде: жыргал.

Диндик түшүнүк боюнча шарият жолунан чыккандарды, шариятты бузгандарды «тиги» дүйнөдөгү кыйноочу жай; өтмө мааниде: кыйынчылык, азап.

Биздин мусулмандар бейиштин мөмөсүн көрмөк бар да, жемек жок деп коюшат эмеспи (Абдыраманов). Үйрөнбөгөн бейиштен үйрөнгөн тозок жакшы (макал).

Сегиз саат кыймылдабай тактайда олтуруу тозок экен (Бейшеналиев). Баягы окуп жүргөн курбу-курдаштарын зор машакат менен араң издеп таап, нечен бир азап, тозок менен итернатка орношкон (Абдукаримов).

бейкам — камдуу

Камы жок, камсыз, жайбаракат, дүйнө капар.

Камылгасы бар, даярдыгы бар.

Эчтеке билбеген кишиче бейкам жатканын кара (Маликов). Келечектен бейкам, көңүлү куунак кыз жарышта куюн менен аралаша соңундагы кууган жигити Садыкка караандатпай марага келет («Ленинчил жаш»).

Камдуу журт жоого кор болбойт, Жарактуу киши зар болбойт («Манас»). Табылды аттуу-тондуу алдууларга, алыскы жолго камдууларга деп кат жазды («Эр Табылды»). Камдуу карап үй тирилик жайына («Ала-Тоо»).

бейкут // бейпил — тополоң // дүрбөлөң

Жайбаракат, мемиреген, тынч, ыракатка бөлөнгөн, капарсыз.

Опур-топур, тынчы кеткендик, будуң-чан.

Булбул үнүнө мас болуп, бейкут жерде, өзүңө тааныш тоо койнуңда жүрөсүң (Мавлянов). Бейкут күндөр болсо, биз минтип жөө жүрөт белек? (Өмүрбаев).

Шилбинин ашын жешип, бейпил жүрүшкөн көгүчкөндөр көчтөн үркүп, күмүш канаттарын жаркылдатып ободо дилдиреп жүрүштү (Касымбеков). Төштө оттоп жүргөн токулуу аттардын бейпил ышкырыгы (Касымбеков).

Мунуңар эмне? Тополоң болуп кайда ташынып жатасыңар? (Абдукаримов). Көкбөрү тарткан эмедей көлдүн үстү тополоң (Үмөталиев). Согуш — тополоң, ал — куу сөөк, ал — кыйроо, Тынчтык — тартип, бул — сый, бүпбүтүн (Шүкүрбеков).

Жолболду Алыбаевдин жан дүйнөсүнө дүрбөлөң түшүрүп, аны таттуу кыялдын артынан азгырып кеткен да ушу ыр («Ленинчил жаш»). Дүрбөлөңгө түшпө жаш кыз, Досторун көп чочуба («Кыргызстан маданияты»).

бейкүнөө — күнөөлүү

Айыпсыз, жазыгы жок, кылмышы жок.

Кылган кылмышы бар, айыптуу, жазыктуу, кылмыштуу.

..Ордо бузулду, нечен бейкүнөө мусулмандардын каны суудай акты (Касымбеков). Эл ичинен эсепсиз бейкүнөө кандар төгүлдү (Жантөшев). Чындыгына жетпей биздин Жүкөштү бейкүнөө урду («Советтик Кыргызстан»).

Булар күнөөлүү эмес, баарын баштаган менмин, — деп чынмды айттым (Аалы). Салык бул ишке өзү күнөөлүү (Канмов). Күнөөлүүдөй томсоруп, Үн чыгарып калчу эмес (Аалы). Эркек болбой кыз болуп, Төрөлгөндө энеден, Күнөөлүүдөй басынган (Нуркамал).

бейнысап — нысаптуу

Ач көз, каниети жок, абийирсиз.

Ач көз эмес, каниеттүү, абийирдүү.

Бейнысапка кашык салса беш ууртайт (макал).

Нысаптуу келин. Нысаптуу болуп көрүнүү. Нысаптуу неме.

бейпилдик — дүрбөлөңдүк

Бейкапарлык, жыргалчылык, ыракатчылык, тынчтык.

Тынчсыздангандык, опур-топур боло баштагандык, будуң-чаң түшкөндүк.

Түндүктөн айдын жарыгы түшүп, шамдын жарыгы менен кошулуп, үй ичин бейкуттук, мемиреп ойго батчу бейпилдик басат (Өмүрбаев). Бактынын көлүн толкутуп, Бейпилдик менен күн өтөт (Аалы). Шаар тыптынч мемиреген, Бейпилдикте сайран курат (Маликов).

Дүрбөлөндүк күчөө. Дүрбөлөйдүккө түшүрүү:

бейсарамжал — сарамжалдуу

Камылгасы жок, камылгасыз, ишке тыкан эмес.

Камылгалуу, камылгасы бар, ишке тыкан, жыйнактуу.

Бейсарамжал болуу. Бейсарамжал адамдар. Бейсарамжал отура берүү.

Бул үйдүн ичи ар убак таза, сарамжалдуу (Мавлянов). Жайтты, тоютту дайыма сарамжалдуу пайдаланат («Советтик Кыргызстан»).

бейтаалай — таалайлуу

Бактысы жок, куту жок, ырыссыз.

Бактылуу, кутка бөлөнгөн, ырысы бар.

Мен — энекең бейтаалай, Азык издеп кетчү элем («Эр Төштүк»). Бейтаалай энем, эл кайда, Элге кетер күн кайда? («Сейтек»). Бейтаалай эрдин багына бейжай аял жолугат (Тоголок Молдо).

Жаңы жерде, жаңы шартта туулган, Садагасы, сен таалайлуу баласың (Турусбеков). Таалайлуу кылып жараткан, Аты Манас арстан («Манас»). Иличтин туусу менен эл таалайлуу, Картайбай кайра жашап мен таалайлуу (Аалы).

бейтааныш — тааныш

Чоочун, тааныш эмес.

Мурунтан билген, бир-бирин билген.

Эми үмүт менен таанышканы келип, коопсуна тиктеп турганда, бейтааныш достордун мындай кылышканы таяк менен чапкандай оор тийди (Абдыраманов). Сулуу кыздын жүрөгү кооп санап, кызыл жүздүү бейтааныш жигиттин алдында кандайдыр бир тартынуу пайда кылды (Касымбеков).

Бир көргөн билиш, эки көргөн тааныш (макал). Үнүзүз тааныш, бирок ким экениңизди эстей албай турам (Мавлянов). Бул жак бизге тааныш эле (Сыдыкбеков).

бекем // бек — борпоң

Катуу, чың, бышык.

Көпшөк, чың эмес, болбурак.

Ленинизм акылмандардын колунда, Бекем турган коммунизм жолунда (Үмөталиев). Абыдан бекем салыпсың, Аз болсо он жыл бузулбас (Токтогул). Бекем болушу менен бирге, кооз болушу да керек (Сасыкбаев).

Учурунда бул туурасында ою бек болчу, мына согуштан берип кээде күдүктөнө ойлончу болду (Айтматов). Мен айткан убадама бек турам (Сыдыкбеков).

Жер-суу, ой-тоо — баары да борпоң жумшак, ак кардын кучагында (Мавлянов). Биз, чабендестер, сен сыяктуу ак шишик баскан борпондордон эмеспиз (Абдыраманов).

бекем — морт

Оңой менен сынбай турган, чорт сынбаган, катуу, бышык, бек.

Оңой сынама, тез сына турган, бекем эмес, чорт сына турган.

Кулпудан да бекем (Бейшеналиев). Бекемдиги темирдей («Советтик Кыргызстан»). Бекемдигине ченем жетпейт десе да болот («Кыргызстан пионери»).

Картайган сайын сөөк морт боло баштайт («Ден соолук»). Жамал морт жалбырактарды сабан түшүрчү (Бейшеналиев). Канчалык чебер урунсаң да, морт неме бир күнү чорт сыпат экен («Чалкан»).

бекемде — бошондо

Бек ориотуу, бекем кылуу, чыңдоо, бышыктоо, чыйралуу.

Ордунан козголгонсун калуу, начарлоо, ылбырап калуу, жүдөгөн абалга келүү.

Мусулманкул Кудаярга өзүнүн кызын алып берип, чындап ата болуп алды да бийлигин дагы бекемдеди (Касымбеков). Зээндүү кыз дайыма алган билимин иш жүзүндө бекемдей берди («Кыргызстан аялдары»). Жаратылыш кенди айланасын тоо менен бекемдеп, курчап салгандай элес келет (Сасыкбаев).

Эх, жер ай, жерин эри сагынганбы Бошондоп анын муун тамырлары (Осмонов). Художниктердин чыгармачылык иштери бошондобостон кайра чыңалды («Советтик Кыргызстан»). Падышанын мандикер-жумушчуларга кылган мамилеси бир аз бошондой түштү (Абдукаримов).

бекемдик — бошондук

Туруктуулук, бышыктык, катуулук.

Туруксуздук, начарлык, алсыздык.

Айткан сөзү орундуу, Бекемдиги билинет (Барпы). Берен калган сарайдын, Бекемдиги бир далай («Эр Төштүк»). Пайдасын бизге тийгизип, Бекемдик үчүн билгизип («Советтик Кыргызстан»).

Бошондук кылсаң сен бул ишти аткара албайсың («Чалкан»). Өзүнүн бошондугун актоо үчүн ал дайым эле объективдүү себептерди издей берет («Советтик Кыргызстан»).

бекер — акылуу

Акысыз, баасын төлөбөй эле, текке.

Акысын, наркын, баасын төлөп, акы төлөнө турган.

Алдаба, жене, сынаба, Бекер тамак ичпейбиз (Аалы). Күч күйөө болуп кирем деп, Кызын бекер алам деп («Олжобай менен Кишимжан»).

Отурган үйдүн орду, малдын жайыты акылуу болду (Элебаев).

бекер — туура

Натуура, туура эмес, орунсуз.

Ылайык, ылайыктуу, төп, орундуу.

Сиз бизге бекер эле ачууланып жатасыз (Жантөшев). Мен үчүн бирөөнү бекер кыйнаба (Аалы). Кайран күндөр бекер кеткен экен деп, Ойлоп-ойлоп өкүнөрүн ким билет (Осмонов).

Туура сүйлөп, түз жүрсөң, Кадырың болот калкыңа (Токтогул). Биздин хандыгыбызга, аталыктыгыбызга карабайт, булар (элет адамдары), көзү көрүп турган иштин туурасын-туура деп, туура эмесин туура эмес деп, көзгө карабай айтып коё беришет (Касымбеков). — Туура курбум! — деди Качкынбай дага (Сыдыкбеков).

бекерчи — күжүрмөн

Бош, эч жерде иштебеген, иштегиси келбеген.

Мээнеткеч, иштебесе тура албаган, эпкиндүү, иштемчил.

Бекерчи болсон, келип таруу коруусаңчы (Касымбеков). Бекерчиден безе кач, ушакчыдан узай кач (макал). Мата саткан дүкөнчү, Басып жүргөн бекерчи, Кош айдаган эгинчи (Токтогул).

Гүлдөй турган колхоздун, Күжүрмөн болот жаштары (Осмонкул). Баатыр шаарлардын өкүлдөрүнөн түзүлгөн отряддардын күжүрмөндөрү («Ленинчил жаш»).

бекерчилик — күжүрмөндүк

Бекер жүргөндүк, бекерлик, колу боштук, иш кылбагандык, иштөөнү каалабагандык.

Мээнеткечтик, иштебесе жүрө албагандык, колу иштен бошобогондук.

Акын элди жамапчылыкка, бузукчулукка, бекемчиликке, жалкоолукка каршы чакырган (Бөкөнбаев). Бекерчиликтин адамга тийгизген таасири жөнүндө айтып берди («Ленинчил жаш»).

Күжүрмөндүк көрсөтүп, көп жылдан бери иштеген (Осмонкул). Күжүрмөндүк көрсөткүн, Күздүктүн жерин сугарып (Осмонкул). Эпкиндеп катар туруп калың калык, Жарышып, күжүрмөндүк ишке кирди (Турусбеков).

беки — бошо

Чыңдалуу, бекемделүү, бек болуу; токтолуу.

Начарлануу, алсыздануу, алы кетүү.

Бекиген чепке жол салар («Манас»). Бел байлаган элин жок, Бекип жаткан жериң жок («Манас»). Сөз ушуга бекиди (Таштемиров).

Бошоно түшкөн бир колу менен дагы көзүн укалап, тескери карады (Абдукаримов), Мен ыйлап бошой берсем келиним ого бетер турмуштан жерибейби (Айтматов). Чыгымдан башың бошобой, Ар ким келип жадаткан (Токтогул).

белгилүү — дайынсыз

Элге дайын болгон, маалымдалган, атыккан, кабары белгилүү болгон.

Элге дайын эмес, кабары жок; дарексиз, атаксыз, белгисиз.

Белгилүү берен Курманбек, Ойлобогун эч капа! («Курманбек»). Белгилүү акын Темиркул Үмөталиев «Ак алтын» деп аталган ырлар жана поэмалар жыйнагын чыгарды («Коммунист»). Анын чоң атасы белгилүү чоң сынчы болгон (Канмов).

Ошол бойдон Бегайымдын өлүү же тирүү экени дайынсыз (Жантөшев). Мас болгон соң оолжуп, Дайынсыз сөз козгошуп (Маликов). Беш жыл бою тентип кеттим дайынсыз, Сагындын го бир көрө албай карамды (Турусбеков).

белдүү — алсыз

Кубаттуу, күчтүү, күжүрмөн, беделдүү, белсемдүү.

Күч-кубаты демейдегидей эмес, дармансыз, беделсиз.

Күйөөсү адегенде райондук анан областтык белдүү кызматкерлердин бири болуп жүрдү (Мавлянов). Акылдуу тандап бурадар күтпөдү беле, белдүү тандап сүйөк күтпөдү беле? (Касымбеков). Белдүү жигит болорсуң, Бешигиңе сыйбайсың (Осмонов).

Бир алсыз шордуу, бири ашкан айлакер куудул (Сыдыкбеков). Алсыз дайыма кудайды көңүлгө төтөк кылат (Касымбеков). Жетим, жесир, алсызга, Карабадың беш каман (Токтогул).

берекелүү — берекесиз

Үнөмдүү, ар нерсеге мол.

Үнөмсүз, тарчылык, тар-тышчылык.

Таза абанын демп кетпей тамашага, күлкүгө, берекелүү на-сипке курсак да тоюнду (Сыдыкбеков). Ак төөнүн карды жа-рылган берекелүү күз (Сыдыкбеков).

Берекесиз адамдын, пейли кыйын тар болот (Осмонкул). Революциядан мурунку шахтёрлор акчаларын берекесиз начар азык-түлүккө араң жеткиришип кыйналышчу (Сасыкбаев).

бересе — аласа

Кайтарып бере турган ка-рыз, насыя.

Бирөөдөн алына турган, өндүрүлө турган карыз, насыя.

Кызыл жүзүн ондуруп, Сарык кылган бересе (Тоголок Молдо). Бир жолдошуна бересе элүү сом карызы бар эле («Мугалимдер газетасы»). Сизге бересе болсом берейин («Кыр-гызстан пионери»).

Акчасын алты туудурган, Аласасын чуу кылган (Токтогул). Аласам бар үч жылдык, Кыйын болду өндүрмөк («Эр Төш-түк»). Сапардын бир жылдык аласасы — ушул («Ала-Тос»).

берешен — битир

Колу ачык, колунда барын аябаган, март, жоомарт.

Сараң, ач көз, бирөөгө бир нерсе бербеген, колунан эч нерсе чыкпаган, битин сыгып, канын жалаган.

Мүдөөнөрдү кандырып алып, силер эми берешен болбой эле койгула («Ала-Тоо»). Кабыргага таштай баткан жокчулуктун кээри бат кете койбосо да, кеңчилик берешен колун энеге да сунду (Касымбеков).

Жөн эле ал өтө битир дебейсиңби, — деди Даакы Чорого («Ала-Тоо»). Жүзбайдын жетишерлик малы болгон менен, өтө битир эле (Каралаев).

берки — аркы

Бул жактагы, бул тарап-тагы.

Ары жагындагы, тиги та-раптагы.

Айбан экенсиң! — деди берки жигит (Айтматов). Кырандын аркы бетинен табарбыз (Сыдыкбеков). Эми мын-дан аркы жолу мууналып тык токтобосун (Бейшеналиев).

бийик — жапыз

Демейдегиге (башка бир нерсеге) караганда өйдө, са-лыштырмалуу алганда жо-гору.

Демейдегиге (башка бир нерсеге) караганда төмөн, салыштырмалуу алганда ыл-дый.

Жерден бийик, чөптөн пас болуп иштей бер (Абдыраманов). Калыктын бийик үнү жер дүйнөнү бир өзүнө багынтып алган-дай өкүм сүрдү (Сыдыкбеков). Ушул бийик дабанды Байым-бет үчүнчү мертебе таянышы (Бейшеналиев).

Почта жайланышкан үй жапыз эле (Таштемиров). Чөптөн жапыз, суудан тайыз (табышмак).

билимдүү — билимсиз

Билими бар, кат-сабаттуу, маалыматтуу; жөн билги.

Билими жок, окубаган, кат-сабаты жок; түшүнүгү анчалык эмес.

Билбегенди билдирген, Билимдүүнүн баары бар («Манас»). Үйлөрү көп, көчөлөрү кең, дарактары бар, кишилерн билимдүү (Сыдыкбеков). Билимдүү болмок оңой, адам болмок кыйын (макал).

Билимсиздер канча кайрат кылса да, Көрсөтпөсө көп сыр-ларды биле албайт (Аалы). Билимдүүнүн билими жугат, би-лимсиздин ириси жугат (макал).

бирге — бөлөк

Ою, түшүнүгү, тилеги ж. б. кошо, чогуу.

Ою, түшүнүгү, тилеги ж. б. чогуу эмес, башка.

Ою биргелери Шады ынактын тегерегине чогула калышып, Шералинин көзүнө эми ачык көрүнүштү (Касымбеков). Каны-бек медсестра Наташа менен бирге аскерлердин тазалыгын ка-рап жүрдү (Жантөшев).

Түтүнү бөлөктүн—түйшүгү бөлөк (макал). Ошондо оюн кой-гон колхоз ушул, Эли да, жери дагы азыр бөлөк (Шүкүрбе-ков). Айылын бөлөк кондуруп, Төрт түлүктүү малынан, Эң-чисин бөлүп бериптир (Тоголок Молдо).

бирдиктүү — чачыранды

Бытыранды эмес, преттүү, чачкын эмес.

Бытыранды, чачкын, прети жок, чаржайыт.

Бирдиктүү колхоз бек күчтүү (Осмонов). Күчүбүз тоодо бирдиктүү, Күрөшкөндү жыгабыз (Осмонкул).

Баштагы чачыранды чарбанын жаңы багытта уюшмасы «Мени жаз», «мени жаз» дегенсип мени дегдетти (Сыдыкбеков). Тоо этегиндеги тайпакка чачыранды болуп жайгашкан кыштак («Кыргызстан аялдары»).

бирик — ажыра

Кошулуу, чогуу болуу, жакындoo.

Бөлүнүү, алыстоо, айрылуу.

Биздин союз түбөлүккө бириккен, Гербде турган балка менен ороктой (Аалы).

Эмне үчүн ал мени досторумдан ажыратты? (Абдыраманов). Эл, жеринен ажырап мусалпырчылык башына түшкөн (Бейшеналиев).

биринчи — акыркы

Баштапкы, алгачкы, абалкы; мыкты (кыйын).

Кийинки, соңку, аяккы; начар (солгун).

Комузчудан биринчи, Айтылуу Карамолдо экен (Бердибаев). Ал аз келгенсип эң биринчи болуп жолуктурганы да жөнөкөй бала эмес, сокур бала болду... (Абдыраманов).

Кыз акыркы экзаменди тапшырып, үйүнө келсе, эч ким жок («Ала-Тоо»). Анархандын бүткөн бою дүрүлдөп, кулактары чуулдап, Кайназардын акыркы сөзүн укпай да калды (Жантөшев).

битир — жоомарт // март

Сараң, ач көз, бирөөгө бир нерсе бербеген, дүнүйөгө кароо.

Март, берешен, колу ачык, колдо болгонун аябаган.

Жүзбай жетишерлик малы болгон менен, өтө битир эле (Каралаев).

Жоомарт — март, берешен, жоомарт адам экен (Жантөшев). Жоругун адам билбеген, Жоомарт эрдин бири ушул («Манас»).

Берген март эмес, алган март (макал).

биябан — оазис

Чөл, жаан-чачын аз жаай турган, суусуз жана кумдуу жер, абат эмес аймак, ээн талаа.

Гүлдөгөн аймак, көркүнө чыгып, ажарын ачып турган жер, абаттанган аймак.

Күндүк жерге жетиптир, Бир биябан талаага («Манас»). Аяк жагы Ташкендин Адамдын көзү жетпеген Аккалаи чөл-биябан («Манас»). Кур биябан чөл эмес, Бөксө кара жол менен Жолго баатыр салыптыр («Манас»).

Дарактардын ушундай оазистерин токойчуларды иштетилген карьерлерди жашылдандыруу керек деген ойго түрттү («Ленинчил жаш»). Оазистерин бар.

божомол — так

Жоромол, болжол, анык эмес, айкын эмес.

Даана, ачык, айкын, божомолдуу эмес.

Каттагы божомолдор эч нерсени ачык айтпайт (Жантөшев). Божомол пикирлерин дээрлик бардык катышуучулар ортого салып отурушат («Кыргызстан маданияты»). Бул биздин божомолубуз, болбосо эч дарегин билбейбиз (Жантөшев).

Так айтып, таамай иштеп, кыска мөөнөттө узун ишти бүтүрүш керек (Сыдыкбеков). Балким, менин бул болжолум анча так эместир (Сыдыкбеков).

борпоң — тың

Кайраты жок, кыймыл-аракети жаңсыз, араң жандуу, бош.

Кыймыл-аракети шамдагай, жүргөн-турганы жандуу, чыйрак, тыкан.

Э теңир, биздин балдар эмне майболпоч, борпоң? — дейт Сатылган бий (Сыдыкбеков). Борпоң жиңит көрүнөсүң? (Абдыраманов).

Ыймаш кат тааныбайт, бирок өзү тың (Сыдыкбеков). Эл сураган төбөлдөрдөй кулпурбаса да, кара жандарына тың (Бейшеналиев). «Жети атанын» таламдаш тың азаматтары менен Наменген набагына каматыптыр (Бейшеналиев).

босого — төр

Эшиктин алды, үйдүн кире бериш жери, өтмө мааниде: барксыз орун.

Үйдүн өйдө жагы, үйдүн ички жана түп жагы; өтмө мааниде: сый, барктуу орун.

Теңирберди аке!.. кудайдын буйругу экен, босогомду биринчи жолу аттап отурасыз (Касымбеков). Босогосунда кылычтарың жалаң кармап, былк этпей катып, эки жоокер турат (Касымбеков). Дин урганды ордосунун босогосуна мууздаттып таштап, Коконго өзүнүн бегин коюп кетиптир (Касымбеков).

Баса, сүрөтүңүздү төргө илебиз (Мавлянов). Биз улуубуздан озунуп төргө өтө албайбыз (Касымбеков). Төрүнөр билин-

бейт ко — деди балкачы жапыз тамды тегерете карап, кайда отураарың билбей (Жусупов).

бошон — чың

Анчалык катуу эмес, демейдегиден борпоң, кубатсыз, алсыз; бош.

Айтарлык катуу, демейдегиден чымыр, нык, кайраттуу, катуу.

Өмүр калтыраган үнүн бошон чыгарды (Жантөшев). Сен неге үчүн бошон тартып кирдейсиң, «Мен сендей» деп мени алсызга иргейсиң (Осмонов). Ушунча бошон сен белең? Жадырап-жайнап тоспойсуң (Маликов).

Желенин жибин жерден отуз сантиметрдей бийик кылып, чың тарта байлады (Абдыраманов). Баарынын жүздөрү кайраттуу, денелери чың (Бөкөнбаев). Балта Бористин тармал коңур чачын, сулуу өңүн, чың мүчөсүн көрдү (Байтемиров).

булга — тазала

Кирдетүү, кир жугузуу, булганч кылуу, начар абалга келтирүү.

Кирин кетирүү, таза кылуу, ыпыр-сыпырдан, чөп-чардан арылтуу, аруулантуу.

— Демек, менин канымды булгансың да? (Абдыраманов). Ак күнүн эрте булгап кара кылган, Эси жок Бүбүштөрдүн жолу болсуң (Осмонов). Эчки маарак, кашкалдак, Ызгыт менен ак чардак, Канаты жаман кара каз, Көлдүн четин булгаган (Тоголок Молдо).

Бүткөн бойдун баарысын, Тазалап жакшы жуудурду («Курманбек»). Энеси болсо күрүчтүн күрмөк ташын тазалап жатат (Байтемиров). Кызылча, буудай, арпанын, Тазалап ташын тергиле (Осмонов).

булганч — таза

Таза эмес, ыпылас, кир.

Булганч эмес, аруу, кирсиз.

Кашаалардын ичи өтө булганч (Канмов). Жүндөрү үрпөйүп, булганч келет («Ден соолук»). Гитлердик фашисттердин булганч өтүгүн бастыргысы келбейт («Советтик Кыргызстан»).

Биздин алдыбыздагы партада эки татар кыз отурушат, кийгендери таза (Сыдыкбеков). Караңгы, бул жашыл чөп ар кандай төшөктөн таза, ар кандай килемден көрктүү (Касымбеков). Албетте, бул кыйла таза күчтүү жана абдан туруктуу боорукердик (Сыдыкбеков).

бүгүн — эртең

Ушул күн, бул күн, үстү-бүздөгү өтүн жаткан күн.

Бүгүнкү күндүн артынан келүүчү күн, үстүбүздөгү күндүн соңку күнү, бүгүнкүнүн эртеси, келерки күн.

Бүгүн кардың ач болсо, балам эртең кайра ток болот (Токтогул). Бүгүн көргөн эртең жок, Ушундай болот дүйнө шок («Манас»). Аалы бул сөздү бүгүн биринчи жолу айтты (Абдукаримов).

Адам жашайт экен, эртең өлөт экен, андан башка айла жок (Абдыраманов). Эртең майрам, күн жетинчи ноябрь (Осмонов). Ооба, эжекелер аман болсок, эртең эле көрүшөрүбүз чың (Сыдыкбеков).

бүктө — жаз

Кайыруу, кабаттоо, кат-кат кылуу, биринин үстүнөн бирин жаткыруу.

Кайрылганды түз кылуу, кат-катын жазуу, чоюлтуу, түз кылуу.

Эшимдин беш салаасынын арасынан кынапталып бүктөлгөн кызыл шайы чүпүрөк көрүндү (Касымбеков). Салык кагазды төрт бүктөп, чөнтөгүнө салды (Канмов).

Сырттан Сыдык аке кирип, намаз окумакчы болуп, өзүнүн төшөгүн түрүп, чапанын жазды (Айтматов). Саяк кабагын жазат каткырып коё берди (Абдыраманов).

бүркөк — ачык

Күндүн бети көрүнбөгөн, асманды булут каптап турган, тумандуу.

Булутсуз, асманда булут жок, күн көрүнүп турган, чайыттай.

Күн бүркөк, дыбыраган жамгыр бар болсо керек (Сыдыкбеков). Күндүзү бүркөк, түнү ачык, Күндүн жүзүн бек кармайт (Тоголок Молдо).

Төбөгө күн ачык тийип, жаңы заман келди (Сыдыкбеков). — Ой, Алыбек! эртең күн ачык болсо, жогорку Туяк-Булак-тагы кыштоого барып келели (Жантөшев). Асман—ачык, ай—жарык (Сасыкбаев).

бүтүн — жарты // жарым

Бүткүл баары, туташ, толук турган, бөлүнбөгөн.

Бүтүндүн бир бөлүгү, теңи, персенин ажыраган бөлүгү.

Бүтүн жибек кийинген, Түймөлөрү асыл таш (Жантөшев). Ал казанды ала албай, Токсон алптын баарысы, Бүтүн бойдон кырылган («Эр Төштүк»). Бүтүн жерди мен чалдым, Төгөрөккө мен бардым («Эр Табылды»).

Күмүш кулак айнегинин жартысын, Басып турат тааныш коюу каштары (Аалы). Жалданды курсак айынан, Жарты чөйчөк айранга (Осмонкул). Капсалаң ийри-буйру цифраларды түшүргөн жарты баракты бүктөдү (Бейшеналиев).

бүтүн — жарык

Бөлүнбөгөн, жикке ажыра-
баган, жарака болбогон.

Жик, жарака, бөлүнгөн,
сынган жер, сынык.

Бүтүн көкөн жыгачка, Үйдөй чоюн аштаган («Манас»). Салышкан үйлөрү жарык, терезелери бүтүн («Ленинчил жаш»). Кыйкырды заңкылдап, Канаты бүтүн чагында, Тажысы башта селкилдеп жүнү барында (Шүкүрбеков).

Жер жарыгы тозокко Жакын кирип барды эле («Эр Төштүк»). Кыдырып жүрүп кыйналып, Таманым жарык чор болду (Токтогул). Качкындар келип жаткан жер, Карды жарык сар талаа (Тоголок Молдо).

бүтүн — жыртык

Жыртылбаган, туташ тур-
ган, тешилбеген.

Жыртылган, тамтыгы кет-
кен, тешилген.

Жакшы жашап турабыз, кардыбыз ток, кийимибиз бүтүн (Абдыраманов). Туягы бүтүн тулпар жок, Канаты бүтүн шумкар жок (макал). Балдар үйүндөгүлөрдүн кийимдери бүтүн, курсактары ток (Узакбаев).

Асынган бир мылтык, Чокою бүтүн, шым жыртык (Акаев). Балдар таманы жыртык чоң размердеги ботинкаларды кичирейтип, жаңы таман салып тигишет («Кыргызстан аялдары»). Жыртык боз чапанчан Култай аксакал. (Абдукаримов).

быжыра — биринде

Жайноо, быжылдоо, көп
болуп көрүнүү.

Аз болуп көрүнүү,
сейректөө, чачынды болуу.

Асман чайыттаи тунук, жылдыздар быжырайт (Жусупов). Кайда барбагын быжыраган эл (Байтемиров). Жапырап чыккан көк быжырап алда кандай сонун көрүнөт («Советтик Кыргызстан»).

Суюлуп жылдыз бириндеп, Суу ылдый шамал дирилдеп (Бердибаев). Чийиндин ичиндеги чүкөлөр бириндеп калган эле

(Касымбеков). Анан аттар бара-бара бириндеп, акырында тизилип учкан гаркырадай чубады (Жакыпбеков).

былтыр — быйыл

Өткөн жылы, азыркы учур-
дан бир жыл мурун, мындан
бир жыл илгери.

Ушул жыл, үстүбүздөгү
жыл, өтүп жаткан жыл.

Чарбабыздын малчылары кутмандуу жылыбызды арымдуу башташты, анткени былтыр ага мыкты негиз түзүлгөн («Советтик Кыргызстан»). Былтыр эле ушул чырактай кызды жандап, көл бойлоп баскан элең (Сыдыкбеков).

Көп жылы барбай жүрүп, барып быйыл, Эл, жерди билүү мага болду кыйын (Үмөталиев). Жылдызкан быйыл бөтөнчө намыстанып жүрөт (Байтемиров).

бышык — кам

Бышкан, чийки эмес.

Бышпаган, быша элек,
чийки.

Арпа бышыгына дагы бир жумача бар (Касымбеков). Чийки болсо бышырып, бышык болсо күйгүзгөн (Тоголок Молдо).

Эгинин кам оргонсуп, араң дегенде ачуусун токтоткон Мыякан («Ала-Тоо»). Бутундагы кам чокой, Жыртылганын карагып (Барпы).

быяк — тыяк

Бул жак, берки жак,
ушул тарап.

Тигил жак, тиги тарап,
аркы жак.

Үйүр топтун тыягына айланса да, быягына айланса да, башын ката албады (Айтматов). — Жок, сиз өзүңүз отуруңуз, быякка чыгып кетиңиз (Абдукаримов). Мен быяктан сени көрүп турамын («Кыргызстан пионери»).

Үч кыздын тыягынан бир, быягынан бир чыга калып (Сыдыкбеков). Көчөнүн быяк, тыяк өйүзүндө жардап туруп калган элдин көрүнүшү да кызык (Байтемиров).

Г

гарантиялуу — гарантиясыз

Бир нерсенин ишке ашы-
шына негизи бар, ишенишке
боло турган, кепилдик кылуу-
га боло турган.

Бир нерсенин аткарылышы-
на мүмкүндүк жок, ишке
ашышына негиз жок, кепил-
дик кылууга болбой турган.

Азыр өлкөнүн колхоздоруида гарантиялуу акчалай акы төлөө жалпы таанылды («Коммунист»). Гарантиялуу жумуш. Кылган иши гарантиясыз. Гарантиясыз жумуш аткарбоо.

гүлдө — куура

Жыргоо, өркүндөө, көркүнө чыгуу.

Азап чегүү, кордук көрүү, көркүнөн ажыроо.

Элимден кетсем мейличи, Эркинде элим гүлдөсүн (Токтогул). Гүлкайырдай гүлдөп ал, Күлгүн жашын барында (Токтогул). Жаша, гүлдө Кыргызстан, жаркыраган чыгыштан (Үмөталиев).

Бай-манаптын тушунда, Айдалып жүрүп куурадым (Токтогул). Ай сайын азык жеткирип, Азап тартып куурадым (Тоголок Молдо). Тегерете чынар бак, Такыр куурап калыптыр («Семетей»).

Д

даамдуу — даамсыз

Таттуу, ширелүү, даамы жакшы, даамы бар.

Даамы жаман, ширесиз, таттуу эмес, даамы жок.

Балтыркан менен кымыздык Даамдуу чөптү жедирдим (Тоголок Молдо). Эмки кеп ыгын таап даамдуу тамак жасап ичүүдө турат (Бейшеналиев). Казан-аягын калдыратып, баласын урбай, Даамдуу сонун тамагын кылды (Шүкүрбеков).

Анын жасаган тамагы өтө эле даамсыз экен («Ленинчил жаш»). Биз мындай даамсыз шорпону күткөн эмес элек (Абдукаримов). Даамсыз тамакты тартуулады («Советтик Кыргызстан»).

дагдай — бүкчүй

Даңкаюу, заңкаюу, зүңкүюп чоң болуп көрүнүү.

Бүкүрөйүү, эңкейүү, кичинекей болуп көрүнүү.

Байкем батып бараткан күндүн алтын кызгылт нуруна дагдайып тура калды (Жусупов). Көкүрөгү дагдайып, Көрүнүшү балбандай (Калык).

Сарибай төрдө бүкчүйүп, былк этпей отурду (Касымбеков). Бекматтын ак элечектүү карыган энеси белни бүкчүйтө басып, эшик-элигине араң кирип чыгып, кечке гөр оокаты менен алек болот (Абдыраманов).

дайындуу — белгисиз

Белгилүү, таанымал, көп адам билген, атыккан.

Дайынсыз, али көп белгилүү боло элек, аты чыга элек.

Айтчы мага жатынды, Сен кишиниңби дайындуу («Саринжи-Бөкөй»). Тянь-Шандан аты чыгып дайындуу, Дүйшөнкулдун сегиз кулун тапканы (Осмонкул). Дайындуу доктор турганда, Дарыкечиң бакшыбы (Осмонкул).

Бирок жаңыдан жаза баштаган, аты али анчалык белгисиз акындар да бар («Ленинчил жаш»). Кайдан жетти белгисиз, Кан Манастын Сыргагы («Манас»).

дайынсыз — дайындуу

Белгисиз, кабарсыз, дарек-сиз.

Белгилүү, кабары бар, даректүү.

Абил бий алдыртан мерчемдүү ууруларды аңтартты. Бирок куду сууга чөгүп кеткен ташка окшоп тору кашка ат дайынсыз кетти (Касымбеков).

Кайра бармак элем?! Дүйшөндүкүнө да.. — деди байкем, улагадагы дайындуу койгон таягын издеп жатып (Жусупов). Дайындуу ооруң бар болсо, Дарысын ичсең жакпайбы? (Осмонкул).

далдаа — көрүнөө

Көрүнөө эмес, көмүскө, көрүнбөй турган.

Көмүскө эмес, ачык, көз менен көрүүгө болгудай.

Аттарды далдаага кармоого командир тарабынан буйрук болду (Жантөшев). Буйгада, далдаада, четте калгыңар келип турабы (Касымбеков). Айлана ээн, далдаа жок (Касымбеков).

Домпок линзалуу көз айнекчен аялдын жүзү музыканын темпи менен көрүнөө өзгөрүлүп жатты (Абдыраманов). Алардын көзүнө ал көрүнөө дурус болуп калгандай туюлду (Абдыраманов).

далдай — бүжүй

Калдайып чоң көрүнүү, көзгө бараандуу учуроо, далпайган абалда болуу.

Бүжүрөйүү, бүрүшүү, бөжөйүү, көзгө кичинекей көрүнүү, көзгө жепирекей болуп учуроо.

Далдайган чоң колунун алаканын талп-талп чаап, Шакир менен учурашты (Абдыраманов). Баатырдын сөзүн кайтарбай, Кой Манас деп айта албай, Кошой абаң далдайды («Манас»). Далдайган эби жок күрөктүн шахтёрлорго кереги жок (Сасыкбаев).

Жума атынан түшө калып, эки колун бооруна алып бүжүйдү (Жантөшев). Тиги киши бүжүйүп катуу сүйлөй албайт (Байтемиров).

далилдүү — далилсиз

Далили бар, анык, төгүн эмес, жөндүү.

Далили жок, төгүндөлө турган, анык эмес, жөнү жок.

Акылбек далилдүү сүйлөгөндүктөн, Темиров эчтеке айтпай гана тыңшап отурду (Жантөшев). Муну менен бирге айтылган пикирлер жөндүү, далилдүү жана так болот деп ишенебиз («Ленинчил жаш»). Көпчүлүк анын далилдүү сөзүнө абдан канып, жымжырт олтурушат (Сасыкбаев).

Далилсиз калптын баарын өрткө каптап, Дайрадай даңгыр жолун тапты чындап (Акаев). Алыпмын деп далилсиз жеп жаткандардын, Тилегин чапмак үчүн келдим ташка (Акаев).

даңазалуу — даңазасыз

Атагы чыккан, даңкы элге тараган, эл билген.

Атагы чыкпаган, эл билбеген, даңазасы тарабаган.

Жөнөкөй кишилер эмес, кадимки даңазалуу баатырлар да капилет баскан душман колдуу болушкан (Абдукаримов). Ошол жылдагы катуу кайгыдан кийин Аалынын аң-сезиминде эң терең өзгөрүш жасаган дагы бир даңазалуу окуя болду (Абдукаримов).

Ал даңазасыз — көптүн бири болуп жашаган.

даңгыр — тар

Көбүнчө мейкиндик абалды билдирген жол, кырман, талаа, жер ж. б. ушул сыяктуулардын кенен, жайык болуп көрүнүшү.

Көбүнчө мейкиндик абалды билдирген жол, кырман, талаа, жер ж. б. ушул сыяктуулардын кууш, энсиз, жайык эмес, кысылыш болуп көрүнүшү.

Даңгыр жол менен зырылдап келе жаткан машина элден обочороок келип токтоду («Ала-Тоо»). Бир азга даңгыр тартса, кайрадан жалгыз аяктап, жээги кыртыштанат (Сыдыкбеков). Бош жаткан даңгыр айдалып, Көркүнө чыкты келбети (Осмонкул).

Тар жолдо кашанды алдыга салба («Жаш ленинчи»). Калемпир ачуу бал болбойт, Жакшынын пейли тар болбойт (Токтогул). Өйүз-бүйүз жери тар, Найзанын башы чабышар («Манас»).

даңктуу — даңксыз

Атактуу, атагы элге тараган, таанымал, даңкы бар.

Атаксыз, атагы элге тарабаган, таанымал эмес, белгисиз.

Биздин айылда белгилүү келиндер көп: бири эмгек баатыры болсо, экинчиси даңктуу саанчы (Капмов). Ар бир жыл өзүнүн белгилүү, даңктуу жүрөккө жакын, жагымдуу күндөрү менен белгилүү («Кыргызстан пионери»).

Эмгек даңксыз кала албайт, Акыйкат теңдейт (Аалы). Ал анчалык даңксыз эле илимпоз болгон («Ленинчил жаш»).

даражалуу — даражасыз

Атактуу, даңкы элге тараган, атагы бар, улук мартабалуу, мартабасы ашык.

Атаксыз, атагы элге тарабаган, мартабасы жок.

Канчалык бийик даражалуу болбосун, адам — эл менен адам (Байтемиров). Ашыр өмүрүндөгү бул зор даражалуу окуяны Жийдегүлгө да билдирип, чечекейи чеч болду (Сасыкбаев). Чоң койчу чоң даражалуу кишилерге күп-күп эте сүйлөдү (Жантөшев).

Кемпир-чалдын анчалык даражасыз экендиги байкалып турду (Сасыкбаев). Аны ушунчалык даражасыз абалга ким жеткирди («Жаш ленинчи»).

даректүү — дарексиз

Кабары бар, дайындуу, белгилүү, дайыны белгилүү.

Кабары жок, дайынсыз, белгисиз, дайыны белгисиз.

Айылдан даректүү бир кабар жок («Жаш ленинчи»). Сизди даректүү жооп алып келет ко деп күттүк эле («Кыргызстан маданияты»).

Арка болор Алымкулдун дарексиз жоголгонун көрчү (Абдукаримов). Алымдын дарексиз жоголгонун Дарыяхан айтты (Жантөшев). Демейде кирип-чыгып жаны тынбаган Жылдызкан да үйгө бирөө байлап койгондой дарексиз (Байтемиров).

диалог — монолог

Эки же андан көп кишинин өз ара сүйлөшүүсү, аңгемеси, пикирлешүүсү, ой бөлүшүүсү.

Бир кишинин сүйлөгөн сөзү, бир кишинин көрүүчүлөргө же угуучуларга багытталган пикири.

Ошентсе да, үч-төрт жылда адабий сындын диалог өңдүү формалары көмүскөдө калган («Кыргызстан маданияты»). Үн операторлору музыканы диалогдорго байланыштырып пленкага жазат («Жаш ленинчи»).

Чацкийдин монологдору Фамусовдорго атылган ок болуп тийген («Советтик Кыргызстан»). Аракеттин монологу («Со-

веттик Кыргызстан»). Эстеликтин монологу («Кыргызстан маданияты»).

дос — жат

Тааныш, чоочун эмес,
өз киши, башка эмес.

Бөтөн, чоочун, башка, өз
эмес, өзгө, тааныш эмес,
жапан.

Мейли, коштошолу — деди Алыкул, — Эркайым, сени досум десем болобу? (Жусупов). Малың барда баары дос, мал кеткенде ким жолдош? (макал).

Айланадагы кишилер жат, турмуш суз көрүнө баштады (Жантөшев). Ошол бойдон көп жылга дейре кабар албай, кабар билдирбей жат болуп Таласта жүрүп калды (Касымбеков).

дос — кас

Жакшы мамиледеги киши,
көңүлү жакын, тилектеш,
максатташ адам.

Душман, каршы; ою, көңүлү бузук; максаты түз эмес адам.

Ичкерден келген командир ким дос, ким кас экенин текшерет экен (Сыдыкбеков).

Достору бүгүн кубанып, Кастары бүгүн дүрбөлөң (Эралиев).

достош — каршылаш

Жакшы мамиледе болуу,
жылуу мамиле түзүү, ынтымакташуу.

Жаман мамиледе болуу,
касташуу, душмандашуу,
араздашуу.

Асанбай өзү ушунчалык ак көңүл, достошуудан эч убакта качпайт (Өмүркулов). Түлкү, бөрү достошуп, Өткөн ишти козгошуп (Тоголок Молдо).

Каршылашып чыккандын Каны бүгүн чачылсын («Мендирман»). Каршылашса — качпаса, Кара чымга бастырган (Үмөталиев). Каршылаштык манапка, Өң букара бир тарап (Токтогул).

доштош — касташ

Ынтымакташуу, ынак мамиле түзүү, саналаш болуу, пикир келишүү.

Душмандык мамиледе болуу, каршылашуу, өз ара пикир келишпөө, жоолашуу.

Кайта келе жатканда, Достошомун Акканга («Курманбек»). Чалкан дос, Сөзгө кулак тос (Мидин). Экөө бирдей көңүлдөшө колдорун кыса-кыса кармашып, достошкон (Баялинов).

Кайраты ашып күч толду, Чоюн али минтип касташып, Төштүккө мүшкүл иш болду («Эр Төштүк»). Касташканды талкалап, Колуна бердин эсебин (Үмөталиев). Сагымбай аттуу касташкан бирөө менен кабинетте тартышып отурду (Элебаев).

достук — кастык

Жакшы, көңүлү жакын мамиледе болгондук, максаты, тилеги биргелик, ынтымакташтык, көңүлү түздүк.

Душмандык, жаман, арадашкан мамиледе болгондук, ынтымагы жоктук, көңүлү бузуктук.

Ай-ааламга жар салып жатабыз, Достук, тынчтык кызыл туусун көтөрө (Шүкүрбеков). Эл достугу темирдей бек (Шүкүрбеков). Алымкул, сенин достук жардамыңды эч качан унутпаймын (Абдукаримов).

Каргагандай атандын Кастык жайы бар беле? («Курманбек»). Душмандар ичтери күйүп, кастык кылып жатат (Сасыкбаев). Жаман көргөндүктөн, кастык кылгандыктан эмес, тескерисинче, аны Күмүшкө божомолдоп, өздөрүн алып калгылары келгендиктен (Абдукаримов).

дөбө — чуңкур

Дөң, дөңсөө жер.

Бөксө, ойдуң.

Эми шаардан айылга нускоочу келгенде, ошо дөбөлөрдүн эң чоңуна кол жыйылат (Сыдыкбеков). — Көпчүлүк дөбөгө чогулсун. Биздин окуучулар декламация угузат (Сыдыкбеков). Каныбек бийик дөбөнүн башында дүрбү салып жалгыз отурат (Жантөшев).

Бул кезде жүз кадамдай чуркап келип, Чуңкурга жата калдым беледенип (Осмонов). Дөбөлөр менен барабар, Дөң болот кардан чуңкур да («Советтик Кыргызстан»). Ал чуңкурда жаткан экен (Жантөшев).

дөөлөттүү — дөөлөтсүз

Байлыгы көп, мол, оокаттуу, мал-мүлкү жетишерлик.

Байлыгы аз, жок, оокатсыз, мал-мүлкү жетишсиз.

Ата-энелерибиз дөөлөттүү, оокаттуу (Бейшеналиев). Карыганда дөөлөттүү болгонго не жетсин (Бейшеналиев). Жакыптын атасы дөөлөттүү киши («Ала-Тоо»).

Анын дөөлөтсүз экенин жакшы билчү эмесмин («Мугалимдер газетасы»). Дөөлөтсүз, даражасыз болгон экен («Кыргызстан маданияты»).

душман — дос

Кастык мамиледеги адам,
жок, мамилеси бузук киши,
пикири каршы, кас.

Жакшы мамиледеги, көңү-
лү түз адам, максат-тилеги
жакын киши.

Ачуу — душман, акыл — дос (макал). Душмандын сыртын-
да болгончо, ичинде бол (макал). Достун сырын душманга
айтпаска бел байлагансыз го (Жантөшев).

Жакшы балдар ата-энеси күткөн досторуна дагы дос ко-
шот (Мавлянов). Токосунун өзү сымалданып Молдо Байымбет
досу баатырлыкка, биримдикке үндөгөн (Бейшеналиев). Алар
аябай достошкон (Сасыкбаев).

дүнүйөкор — берешен

Дүнүйөнү жакшы көргөн,
зыкым, байлыкка кызыккан,
дүнүйөгө берилген, дүнүйөгө
көз арткан.

Жоомарт, март, колу ачык,
дүнүйөгө берилбеген, дүнүйө-
гө көз артпаган.

Кишинин дүнүйөкору эле өзүңсүң го? Дүнүйөкор болгондо
да сендейчелик адам чанда чыгар («Ала-Тоо»).

Пейли кең, берешен кол адамдары (Осмонов). Экинчи жоо-
март берешен, Жоомартта жорук бир нечен (Тоголок Молдо).

Ж

жаа — басыл

Жамгыр, кар, мөндүр тү-
шүп турган абалда болуу.

Жамгыр, кар, мөндүр тү-
шүүдөн токтолуу.

Жамгыр жаады, жамгыр жаады шатырап, Күн күркүрөп,
Чарт-чурт этип чатырап (Осмонов). Түнү менен жаады кар,
Биринчи кар кантай ак (Үмөталиев).

Түнү катуулап, күндүзү басандап шыбыргактаткан ак жаан
төртүнчү суткада араң басылды (Бейшеналиев).

жаатчыл — калыс

Өз ара пикир келише ал-
бай, бири-бирине карама-кар-
шы каршылашуу саясатын
жүргүзгөн эки топтун бир
тарабынын жактоочусу.

Эч негизсиз каршылашкан
пикирге, жаатташкан тарапка
кошулбаган адилеттүү.

Кайраштырып сөз айтып, Жаатчыл кылды элимди (Токто-
гул).

Карапайым калыс бол, Сени төмөн санашпайт (Аалы).
Кээ адам өзү адил, сөзү калыс, Жолунан залымдиктин бол-
гон алыс (Тоголок Молдо).

жабдыктуу — жабдыксыз

1. Курал-жарактуу, колун-
да курал-жарагы бар, курал-
жарак менен куралданган,
куралдуу.

1. Курал-жарагы жок, кы-
лыч, найза, мылтык сыяктуу,
чабыша турган, согуша тур-
ган курал-жарактары жок.

Кылыч, мылтык асынган жабдыктуу адамдар.
Жабдыксыз бетме-бет кармашуу.

2. Ээр токум, жүгөн, куюш-
кан сыяктуу ат жабдуулары
менен жасалгаланган, ат
жабдыктары бар.

2. Ат жабдыктары жок,
ат жабдуулары менен жасал-
галанбаган.

Кыздын мингени күмүш жабдыктуу тору кашка айгыр (Ка-
сымбеков). Жабдыктуу күлүк кула атын Солтобай, мырзам,
миннесиң («Олжобай менен Кишимжан»).

Жасалгасыз, жабдыксыз токулган кула жорго.

жагдайлуу — жагдайсыз

Ыңгайлуу, шарты бар,
оңтойлуу.

Ыңгайсыз, ылайыктуу шар-
ты жок, оңтойсуз.

Жасалгалуу мүлкүндү Жагдайлуу жерге салгансын (Токто-
гул).

Жагдайсыз абалда калуу.

жагымдуу — жагымсыз

1. Ичкени, жегени сиңим-
дүү, аш болумдуу, жагыштуу.

1. Жагымы жок, ичкен-же-
генинин организм үчүн ан-
чалык сиңимдүүлүгү жок, аш
болумдуу эмес.

Ар адамга жагымдуу Айран, жуурат, кымызы (Осмонов).
Жагымсыз тамак-аш.

2. Көңүлгө толо тургандай,
уккулуктуу (мисалы: ыр,
обон), көңүлдү өзүнө тарта
ала тургандай, сүйкүмдүү.

2. Көңүл толтура албаган,
уккулуктуу эмес, көңүл тар-
тарлык эмес, сүйкүмдүү эмес.

Жаздын күнү жагымдуу Жалпы эмгекти тилеген (Барпы).
Ыр ырдайт бир жагымдуу үнү менен, Сөздөрү кытыгылайт
жанга жетип (Абдыраманов).

Гавриловдун жагымсыз сөздөрү Дашанын кулагынын кырынан кетип, дайыны жок болуп жатты (Сасыкбаев).

жагыштуу — жагышсыз

Тамак-аш, ичкен-жегени организм үчүн сиңимдүү, аш болумдуу, жагымдуу.

Тамак-аш, ичкен-жегени организм үчүн сиңимдүү эмес, аш болумдуулугу начар, жагымсыз.

Даамдуу, жагыштуу тамак жасоо.
Ичкен-жегени жагышсыз болуп арыктап кетүү.

жаз — күз

Кар кетип, көк чыгып, эгин айдоо, себүү иштери жүргүзүлө баштаган жыл мезгили.

Эгин-тегинди жыйнап алуу жумуштары жүргүзүлүп, кышка даярдык көрүү камылгасы жүрө баштаган жыл мезгили.

Жаздын бир күнү жылды тойгузат (макал). Жаз жалкоону сүйбөйт (макал). Эми бул жайытка келерки жазда гана кайрылып келет (Айтматов).

Ак төөнүн карды жарылган берекелүү күз (Сыдыкбеков).
Күрөшү көп күздүн акыркы күндөрүнүн бири эле (Убукеев).

жаз — сыз

Кагазга же башка нерсенин бетине графикалык белгилерди түшүрүү.

Кагаз бетине же башка нерселерге түшүрүлгөн графикалык белгилерди, жазууларды чийип таштоо, жокко чыгаруу.

Бурч жакта отурган секретарь шапылдатып жазып жатты (Канмов).

Жазат, сызат, кайта баштайт өчүрүп (Аалы).

жазгы — күзгү

Жаз мезгилине — күн жылымдап, көк чыгып, эгин-тегин айдоо иштери жүргүзүлө баштаган мезгилге таандык.

Күз мезгилине — эгин-тегин жыйналып алынып, күн салкындап, кышка кам көрүү жүрө баштаган мезгилге таандык.

Жазгы эмгек маалында Жадырап тийген күн кызык (Нуркамал). Жазгы айдоонун камын көрүп кетипсиң (Осмонкул).
Жазгы суук жанга өтөт (макал).

Эч сөз айтпай, жактырбастан карашың, Жанды үшүткөн күзгү түнгө барабар (Осмонов).

жазгысын — күзгүсүн

Жаз айларында, жаз күндөрүндө.

Күз айларында, күз мезгилинде.

Азыр ал жерге жазгысын Үмөталы торпокторун жайып жүрөт (Өмүркулов).

Күзгүсүн эл эгин-тегинин толук жыйып алуунун камында болот.

жаздык — күздүк

Жазында айдала турган (көбүнчө эгинге карата).

Күзүндө айдала турган (көбүнчө эгинге карата).

Суусабасын жаздык жер, Суу берип көңүл кубантчы (Осмонов).

Күжүрмөндүк көрсөткөн Күздүктүн жерин сугарып (Осмонкул).

жаздым — даана

Ачык-таамай эмес, жаңылыш, жаза-буза.

Ачык-айкын, дал өзүнө тие турган, дал өзүнө туура келе турган абалда.

Кээде жаздым болжоп коюп, өзүм зыян тапкан жерлерим да бар (Элебаев). Эмигедир мен күнөм санап турам. Балким, сиз жаздым угуп алган болбоңуз (Байтемиров). Жамбыны жаздым атпаган Мергендер келсин тоюма («Семетей»).

Токтогулдун күбүрөгөнүн Бурма даана угуп, чочуп кетти (Аалы).

жазы — ичке

Жазылыгы, жайыктыгы бир кыйла кенен, чоң, жайылыгы, эндүү.

Жазылыгы, эми бир кыйла кичине, жазы эмес, тар, кууш.

Көп машиналар удаалаш келип, жазы шосседен өтө берип, катарлаш токтоп жатышты (Сасыкбаев).

Жылдызкандын мандайы жазы, мурду ичке, чап жаак, мойну узун (Байтемиров).

жазы — кууш // тар

Каптал жагынан да бир кыйла кеңири келип түзөңчө тарткан жайык, узатасынан караганда туура жагы да бир кыйла кенен, кысыкы же кууш эмес.

Эки каптал жагы анчалык кенен эмес, туурасынан, каптал жагынан алганда кысыкы, кеңири эмес.

Жазы талаа, кең өндүр, Жарыктыгым кең Балгарт («Эр Табылды»).

Караңгы, тар капчыгай, коолору бар (Калык).

жазыксыз — жазыктуу

Күнөөсүз, күнөө катарында эсептеле турган ишке барбаган, айыбы жок.

Кандайдыр бир айыптай турган, күнөө катарында эсептеле турган иш жасаган, айыптуу.

Жазыксыз нечен адамды Канга боёп сабадың (Осмонкул). Эч жазыксыз зарланып, Байкуштар кетчү айдалып (Маликов). Мен жазыктуу болсом айыбымды тартайын, — деди Байболот (Элебаев). Жамандыгын ырдайм деп, Жазыктуу болдум манапка (Токтогул).

жай — кыш

Аба ырайы жылуу болуп, жер бетиндеги бардык өсүмдүктөр толук өсүп жетилип турган жыл мезгили.

Кар жаап, суук күчөп, жан-жаныбарлардын жашоо-тиричилиги үчүн жаратылыш шарты катаалдап турган жыл мезгили.

Жаркыраган жай мезгили (Жантөшев). Ушул узак өмүрүндө Гүлсарат кулунчак күндөрүн, кайрылгыс кеткен ошол жайды эч качан эстеп, элестетип көргөн эмес (Айтматов).

Кар боройлоп кыш да келди ышкырып, Суу да тонду, көк жылгаяк муз туруп (Үмөталиев). Тоо арасына да кыш эрте-леп каардуу түштү (Бейшеналиев).

жай — ылдам // бат // ыкчам // тез

Анчалык шашылбаган, жайында абалды, акырындык менен иштелген кыймыл-аракетти билдирүүдө колдонулат.

Тезинен болгон кыймыл-аракетти, тездик менен жүргүзүлгөн иштин жөнүн билдирүүдө колдонулат.

Тула шаарынан келе жаткан азамат экен, аны менен жай сүйлөшөбүз (Жантөшев). Жай отур да жеңендин алын сура, — деди Шайыр (Сыдыкбеков).

Аттанчы ылдам баралык («Эр Табылды»).

Бат жөнөсүн кызыл жүк, Бол жигиттер, ылдамда (Осмонов).

Аткардык ыкчам көп ишти (Бөкөнбаев).

Ыдырыс жарган отунду үйгө киргизип, кайра тез чыкты (Жусупов).

жай — жый

1. Жайылта коё берүү, жайылта каптатуу.

1. Бир жерге топтоштурулган, чогултулган абалга келтирүү.

Коюну андаалатпай бүйрө жай (Жантөшев).

Адырдагы малдарын Айдап жыйып калды дейт («Эр Төштүк»).

2. Бүктөлгөн, жазылбаган абалдан жазылган, жайылган абалга келтирүү.

2. Жайылган, жазылган абалдан жыйналган абалга келтирүү, жыйнаштыруу.

Нүсүп өзүнүн ак бото курун жазып, көк чөптүн үстүнө жайды (Касымбеков). — Отур балам, — деп төргө төшөк жая салды (Байтемиров). Дилде төргө шырдак, шырдактын үстүнө көлдөлөң жайып койгон экен (Байтемиров).

Жайып кургатылган чөптү жыйды.

жайбаракат — шашылыш

Карбаластабастан, шашылбастан жай гана, эч нерседен камырабастан.

Токтоосуз түрдө, ошол замат, кечиктирбестен, тезинен.

Анан келин экөө бирдемени жайбаракат сүйлөшүп, же эчтеме сүйлөшпөй жай жүрүп отурушат (Айтматов). Тилектин үй ичи жайбаракат чай ичип отурушуптур (Сыдыкбеков). Сооронбай Бошкой карыяга шашылыш аттанды (Бейшеналиев).

жайдакта — току

Ээр-токумун алып коюу, жайдак абалга келтирүү.

Атка, унаага ээр-токум салып, минүүгө даярдоо.

Берен Алмаң кабылан, Астындагы Сарала Ээрин алып жайдактап («Манас»). Абылдардын аттарын жайдактап, маалында отко койгула, — деди Кыдырбай (Сыдыкбеков).

Турду да эгин жайга жөнөп кетти, Буйдалбай ары-бери атын токуп (Үмөталиев). Уктап калба, балам, эртерээк туру току (Абдукаримов).

жайдары — суз // түнт

Жүргөн-турганы ачык-айрым, жаркылдаган шайыр мүнөз, көңүлү куунак.

Ачылып сүйлөбөгөн, мүнөзү басмырт, ачык-айрым эмес жайдары эмес.

Карындашымдын апама жардамдашканын, мүнөзүнүн жайдарысын түк өмүр бою унутпасмын (Айтматов). Сан гүлдө тандап бирди үзгөн, Жайдары селки эсимде (Турусбеков).

Өңү да мурдагы мен көрүп жүргөндөй жайдары эмес, суз («Ала-Тоо»). Колумду шалкы сунуп, суз учураштым (Өмүрбаев).

Жылдызкан барган сайын түнт болуп, кабагы ачылбайт (Байтемиров).

жайлоо — кыштоо

Жайкысын мал жаючу жайыт, жайында мал жайлатчу жер.

Кышында мал кыштата турган жайыт, мал менен кыштап чыга турган жер.

Жайлоонун толук кези ушул Жайкалып шибер көрүнгөн (Токтогул). Жайкы чилдеде салкынды издесең — тоого, жайлоого чык (Бейшеналиев).

Эл кыштоолордон ташынып күнгөй конуштарга чыгып конгон кез (Касымбеков). Кышында кыштап кыштоосун Жайында жайлоо жайласа (Жантөшев).

жайлуу — жайсыз

Орунтуктуу жай алууга, жайланышууга ыңгайлуу, оңтойлуу, ылайыктуу.

Орунтуктуу эмес, ыңгайсыз, ылайыгы жок, начар, орунсуз.

Бул жерлердин эли өйдөлөп малга жайлуу жайыттарга көчүп кетишкен экен (Касымбеков). Зарылдын катары кемпирге жайлуу болуп кетти (Сыдыкбеков).

Жайсыз орунда сыгылыша отурган кемпир байкуш (Сыдыкбеков). Жашымдан атам кайындап, Жайсыз чалга дайындап (Калык).

жайпак — чуңкур

Түп жагы тайыз, терең эмес, таман тарабы жайыгыраак келген тайпак.

Түп жагы терең, төмөн карай тереңдеп кеткен оёңураак.

Аял учукпай гана жайпак табактагы боорсокту чаранын жапына тартты (Аалы). Жээги жайпак, мал туягына жемирилген жайык кечүү (Бейшеналиев).

Ташбай чуңкур оюлган аңгекте топон себилген ылайды аралаштырып жатат (Сыдыкбеков).

жайра — тирил

Өлүү, жок болуу.

Өлдү деп эсептелген абалдан кайра жан кирген абалга келүү, өлүм абалынан кайра кайтуу, жандануу.

Жашыңа келбей жайрайсың, Кырчынында кыйрайсың («Манас»). Жалаадан башым кутулбай Жашымдан жайрап каламбы? (Сыдыкбеков).

Өлгөн менен кошо өлбөйт, Өкүргөн менен тирилбейт (Токтогул).

жайык — кууш

Туурасы, эни жазы, жайылган кеңири.

Туурасы, каптал тарабы анчалык кеңири эмес, узунча тартып кеткен кысыкы.

Адыры жайык, жери кең, Айып жери — суусу кем («Манас»). Шаардан узап чыкканда, Кең жайык мейкин көрүндү (Үмөталиев).

Капчыгай адегенде жайык көрүнүп, кайра заматта кууш болот (Өмүркулов). Бул жер дал капчыгайдын берки оозундагы кептеш, эки тарабы абдан кууш (Жантөшев).

жайыл — жыйыл

Кандайдыр бир нерселер чогуу же топтоштурулган абалда болбой, каптаган, жайып жиберилген же жайып-жазылган абалда болуу.

Бир жерге топтоштурулган, чогултулган же жыйналган абалда болуу.

Айзаада келгенде жылкылар талыкшып басып төшкө жайылды (Касымбеков). Алдыга дасторкон жайылып, үстүнө түркүн даамдар салынган (Жантөшев).

Дасторкон жыйылып, колго суу куюлду.

жак — өчүр

Отунду же башка от болуп күйө турган нерселерди күйгүзүү, тутандыруу, жандыруу.

Күйүп жаткан отту, өрттү, жанып турган шамды ж. б. күйүү, жарык берүү абалынан токтотуу.

Отунду үйө жаккыла, Отко таазим кылгыла («Эр Табылды»). Жөөлүгөн Алымкулдун үнүн угуп, Жөтөлө жөнтөк Токо чырак жакты (Аалы).

Өрттү суу гана өчүрөт (Касымбеков). Батыш чыракты өчүрдү да төшөгүнө барып отурду (Байтемиров).

жака — төр

Тоонун алды жагы, тоо этеги.

Тоонун жогорку жагындагы жайыт жер, бийик тоонун жогорку бөлүгү.

Эл жайлоодон жакага түшкөн маал (Мавлянов). Жаз чыгары менен бөксө тоо ачылып, жака жадырап жашыл кийингенде жылкы төмөн түштү (Айтматов).

Айылдар түрүлүп көчүп, мөңгүлүү төрлөргө тереңдеп коно баштады (Касымбеков). Дыйкандарга чөл жакшы, Чарбага салкын төр жакшы (Тоголок Молдо).

жака — этек

Кийимдин адамдын моюну туура келген жерине ылайыкталып тигилген бөлүгү.

Чапан, көйнөк сыяктуу кийимдердин төмөн жагы, аяккы бөлүгү.

Үстүндө жакасы ачык ак көйнөк, калың чачы ийинине төгүлүп турат (Айтматов). Сабырга тик жака кители кынап койгондой жарашыктуу (Сыдыкбеков).

Кемпир көйнөгүнүн этегин төмөн тартып, кымырынып жөп болду (Убукеев).

жакалуу — жакасыз

Жакасы бар, жака салынган.

Жакасы жок, жака салынбаган.

Кофтасы жакалуу, көкүрөгү сайма (Сыдыкбеков). Саңсаң жакалуу ичигинин белин сары кайыш кур менен бүйрө курчаган (Жантөшев).

Жакасыз чапан. Жакасыз кофта.

жакшы — жаман // начар

Көрүнүшү, сапаты, касиети, жүрүш-турушу, мүнөзү жана башка ар түрдүү жагынан алганда көңүлгө толорлук, талапка толук жооп берерлик.

Көрүнүшү, кебетеси, сапаты, касиети, жүрүш-турушу, мүнөзү жана башка ар түрдүү жагынан алганда көңүлгө толорлук эмес, талапка ылайык келбеген начар.

Жакшы ат минип кубанып, Жалындуу жүрөк чыңалып (Токтогул). Албетте, беш бармак жакшы тамак (Шүкүрбеков).

Жаман эмес Олжобай Жакшы адамдын баласы («Олжобай менен Кишимжан»).

Обдулуп он үч жашар бир жетимче, Сүйлөдү жаман тонун чечип салып (Бөкөнбаев). Жакшы сөз жан эритет, жаман сөз жан кейитет (макал).

жакшылык — жамандык

Бирөөгө карата багытталган же коомдун пайдасын көздөгөн жакшы тилектеги аракет, жакшы сапаттар, пайдалуу иш, жакшы таасирин тийгизген жардам.

Бирөөлөргө карата багытталган же коом үчүн зыяндуу таасирин тийгизүүчү кара санатайлык, зыян келтирүүчү аракеттер, жаман сапаттар, кара ниеттик менен иштелген иштер.

Жакшылыкты киши өлгүчө алкайт (Сыдыкбеков). Колундан келген жакшылыгыңды кишиге тийгиз (Сыдыкбеков).

Жакшынын жакшылыгы тиер ар жерде, жамандын жамандыгы тиер тар жерде (макал). Тууган бирде жакшылыкта, бирде жамандыкта каралашат (Касымбеков). Жамандыкты киши өлгүчө каргайт деген ушул эмеспи (Сыдыкбеков).

жакындат — алыстат

Жакын аралыкка келтирүү, жакындаган абалга жеткирүү.

Алысыраак аралыкта болушуна жак берүү, оолактатуу, четтетүү.

Баары чырактарын жакындатып, тегеректеп калышты (Сыдыкбаев).

Малдарын дагы көп алыстатпай чогуу жайышууда (Шүкүрбеков).

жакындык — алыстык

Аралыгы анча алыс эместик, ыраак эместик.

Ортосу жакын эместик, арасы бир кыйла ыраактык, белгилүү бир өлчөмдөгү аралык.

Эки айылдын бири-бирине жакындыгы даана белгилүү (Қаимов).

Қыштак райондон 85 километр алыстыкта (Сыдыкбеков). Жапар аркан бою алыстыкта жаткан командир Соловьевду көрүп калды (Жантөшев).

жакынкы — алыскы

Жакын аралыктагы, анчалык ыраак эмес.

Арасы алыс турган, ыраак аралыктагы, бир кыйла алыс жердеги.

Жакынкы айылдарга барып туруу.
Салыктын айлы бүрсүгүнү алыскы жайлоого — Суусамырга көчмөк (Канмов).

жакынчыл — ыраакчыл

Жакын аралыкка мыкты чуркай турган.

Алыс аралыкка мыкты чуркай турган.

Жакынчыл жорго.
Ыраакчыл күлүк.

жал — куйрук

Кээ бир айбандардын мойнундагы кыр тартып узатасынан чыккан кыл (көбүнчө жылкыга карата колдонулат).

Кээ бир айбандардын чычаң сөөгүнө туташ чыккан кылы, шыпаңы (көбүнчө жылкыга карата колдонулат).

Алдына мингени чоң жал боз айгыр (Сыдыкбеков). Анда тору байтал айгырактын жалына ээк артып, жалын кашып кирди (Айтматов).

Сулайканын мингени сопол куйрук арык көк байтал (Элебаев). Жал, куйругу жайылып, Алган экен Тайтору («Семетей»).

жалбар — тилде

Эркелеткен же мээримдүү сөздөр айтып жалынуу, өтүнүч билдире жалынычтуу сөздөр айтуу.

Орой, жан кейиткен сөздөр менен сөгүү, жемелөө.

Чачына ак кирип, бетин бырыш баскан эне уулуна жетине албай жалбарды (Сасыкбаев). Жалындуу илебиңе чыдай албай, жалбарып мандайыңдан өбөр элем (Аалы).

Капа кылып тилдебей Кайрыла жүр жетимге (Токтогул). Байбиче кошо тилдеп күйгөн күнүм (Барпы).

жалган — чын

Чындыкка туура келбеген, калп, чыныгы болгонундай берилбеген, төгүү, чыныгы эмес.

Кандайдыр бир окуянын, иштин, сөздүн ж. б. ошондой болгондугу анык, кандайдыр бир нерсенин ошондой экендиги туура, акыйкат.

Районго берген Арзыматтын арызы таптакыр жалган (Жантөшев). Эр жигиттин жакшысы Сөзүндө болбойт жалганы (Барпы).

Айтканыңыз чын, кожоюн (Сыдыкбеков). Чын айтсам кепке ишенбей, Жалган кылды сөзүмдү (Токтогул).

жалганчы — чынчыл

Чыныгы болгон окуяны, ишти ж. б. ошол болгонундай айтып бербестен, же болбосо да, көрбөсө да, ушундай болду деп айта берүүчү калпычы.

Болгонун болгонундай айткан, чындыкты сүйлөгөн, жалган айтпаган, акыйкатчы.

Туура сөздү билбеген Жалганчы бар дечү эле (Токтогул). Келиниз, мени энемин алдында жалганчы кыла көрбөңүз (Мавлянов).

Булар жүрөгү өрт, чынчыл пионерлер эмеспи (Бейшеналиев).

жалгыз — чогуу

Бирөө гана, өзү гана, жеке бирөө, жеке өзү.

Баары жапырт, бүт бойдон, бириндебестен, баары бирге.

Асалхан кичине гана бир бөлмөлүү үйүндө жалгыз отурат (Жантөшев). Ана, жалгыз эмес, — үчөө, төртөө, бешөө болду (Жантөшев).

Мектеп жактан он чакты окуучу чогуу келе жатышты («Жаш ленинчи»).

жалкы — жуп

Жалгыз, бирөө гана, түгөйү жок, жуп эмес.

Эки нерседен турган бир түгөй, түгөйлөш, түгөй.

Мен жалкы отурчумун, Салима так мен отурчу четти ээлеп алыптыр (Жакыпбеков).

Артыкча жубун бузбагандар береки төрт кыз болду (Сыдыкбеков). Турмушта адам жубу менен өмүр сүрүп, азапты да, жыргалды да чогуу бөлүшөрүн түшүнөсүң (Бейшеналиев). Ар ким өзүнө жуп тандайт (Аалы).

жалкы — эгиз

Жалгыз, бирөө гана түгөйсүз, эгиз эмес.

Экөө, түгөйлөш, бир энеден экөө.

Ак төбөлдүн кызыл козусун кармайынбы, ошол семиз, жалкы туума (Касымбеков).

Көбөндөн окшош козусу, Коюңар тууган эгизден (Маликов). Кара моюн ак эчки Эркелетти эгизди (Аалы).

жалпы — жеке

Жеке-жеке, же айрым-айрым болбостон чогуу, бүткүл баары, жапырт, чогуусу менен, бардыгы.

Жалгыз, жалаң өзү, айрым бирөө, башкалар менен кошулбаган же аралашпаган абалда өзүнчө бөлөк.

Кара таман кедейлер, Жалпы түшкүн он жолго! (Тоголок Молдо). Жалпы аттанып кырк баатыр, Жабыла кирди камынып («Эр Табылды»).

Көкөтөйдү көп байге, Өзүң жеке ала көр, Төштүк («Эр Төштүк»). Мамбеткулдун колу жөндөмдүү болгону менен, мурда өзүнүн жеке жумушунан чолосу тийүүчү эмес (Канмов).

жалын — күл

Өрттүн, күйүп жаткан оттун үстүндө көтөрүлгөн алоо.

Отундан (мисалы, жыгачтын, куурайдын ж. б.) күйүп бүткөндөн кийинки калдыгы.

Заматтын ичинде кызыл жалын аябай бийик көтөрүлүп, жүздөгөн кишилерди ого бетер шаңдандыгандай болду (Абдукаримов). Борулдап казан кайнаса, Оттун көркү жалында (Жантөшев).

Жаман алачыгыбыздын ордунда сапырылып күл калды (Жантөшев). Жылдызкан кычкач менен күл чукулап очоктун жанында (Байтемиров).

жалын — тилде

Эркелетип мээримдүү жылуу сөздөр айтуу, жалбаруу.

Орой, жаман сөздөр менен жемелөө, сөгүү.

Бир тууган агасындай мамиле кылып жалынып сүйлөйт (Байтемиров). Капар кечирим сурап эки прет жашып жалынган («Ала-Тоо»).

Келтире тилдеп, жемелеп, Козу-улагын байлатат (Каралаев). Улууга жаман айтпаган, Кичүүнү тилдеп какпаган, Биздин, биздин башкарма (Осмонов).

жалындуу — жалынсыз

1. Алоолонуп жалбырттаган, жалын көтөрүлгөн, жалындап күйгөн.

1. Алоолонуп жалбырттабаган жалыны жок күйгөн, жалындабаган.

Көк жалындуу отундан (Калык). Жалындуу жанган оттойбуз (Барпы).

Жалынсыз түтөп күйгөн от.

2. өт. Өткүр. кызуу демилгелүү, кызытып шыктандырган жагымдуу, делебе козгогон курч.

2. өт. Өткүр эмес, демилгесиз, жигердүү эмес, делебе козгоп кызыта албаган.

Жалындуу эрдин белгиси Жалтанбай тосот жоо бетин (Токтогул). Кезиккен сайын баягыдан бетер жалындуу сөздөр айтылды (Байтемиров).

Жалынсыз сөздөр. Жалынсыз сүйүү.

жамгыр — кар

Суу тамчылары түрүндө жааган жаан, атмосфералык кубулуш.

Кыш күндөрүндө түшө турган ак түстөгү атмосфералык жаан-чачындын бир түрү.

Жамгыр жаады, жамгыр жаады шатырап, Күн күркүрөп, чарт-чурт этип чатырап (Осмонов). Фабрикага жеткенде жамгыр төгүп жиберди (Сасыкбаев).

Таңга жакын кардын калыңдыгы тизеге жетти (Убукеев). Кишини ээрчип баскандай Кычырап кардан үн чыгат (Маликов).

жамгыр — мөңдүр

Суу тамчылары түрүндө жааган жаан, атмосфералык кубулуш.

Тоголок муз түрүндө түшкөн атмосфералык жаан-чачындын бир түрү.

Жазында жамгыр көп болуп, Жадырап балкып жер күлсүн (Үсөнбаев). Жарыша чуркап жамгырга Борсулдап балдар күлүшөт (Аалы).

Беширге жакын күн бүркөлүп, калың мөңдүр жаап, чагылган чартылдай баштады (Канмов).

жан — өч

Күйүүчү нерселер (мисалы, отун) тутануу, күйүү, жарык берип туруу.

Күйүп турган от, жанып турган шам ж. б. күйбөй калуу, жарык берүүдөн токтолуу.

Кемегеде жагылган куурайдын жалыны бирде өчүп, бирде жанып, айлананы өлүмсөк жарык кылат (Баялинов). Тун уулу тышка чыгып көрдү карап: Бүлбүлдөп алда кайда чырак жанат (Үмөталиев).

Коломтого жаккан таш көмүр таң атканча өчкөн жок (Сасыкбаев). Өчкөн шам кайра жанды, үй жапжарык (Үмөталиев).

жандуу — жансыз

1. Жаны бар, тирүү, тирүү жандыктар дүйнөсүнө таандык.

1. Жаны жок, өлүү, тирүү эмес, тирүү жандыктар дүйнөсүнөн башкаларга (мисалы, өсүмдүктөргө, буюмдарга) таандык.

Ар бир жандуунун көрөр күнү, татар ырыскысы бар (Сыдыкбеков). Аракеттүү, жандуу, жансыз баарысы Кайта баштап жашаргандай карысы (Аалы).

2. Кызуу аракетте,
активдүү, тың, чыйрак.

2. Кыймыл-аракетсиз, өтө
эле ыкшоо, көңүл тартар-
лык эмес.

Алардын арасында жандуу кыймыл, кубанычтуу күлкүлөр пайда болду (Жантөшев). Башка сабактарда деле ушундай (Бейшеналиев).

жандыр — өчүр

От коюп күйгүзүү,
тутандыруу.

Күйүп турган оттун, жа-
нып турган шамдын ж. б.
күйүүсүн токтотуу, күйгүз-
бөй таштоо, жарык берүүсүн
токтотуу.

Тек гана элпек кыймылдап, ширеңке тартып лампа жандырды (Сыдыкбеков). Саяк кыялдана жай кыймылдап, сигаретин жандырды (Абдыраманов).

Бошот жерди, күйүп жаткан отту өчүр (Үмөталиев). Жатууга чырак өчүрсөм, Жаздыкка нуруң төгүлөт (Аалы).

жаннат — тозок

Диний түшүнүк боюнча:
өлгөн адам күнөөсү жок
болсо тиги дүйнөдө жырғап,
ыракат көрүүчү жай.

Диний түшүнүк боюнча:
адам өлгөндөн кийин күнөө-
лүүлөрдү тиги дүйнөдө от-
ко-чокко түшүрүп кыйноого
алуучу жай.

Жаннатын кулпу менде деп, Жалпыны алдап жүр ошо (Токтогул). Жаш жаным өтсө бейпайда, Жаннаттын төрү не пайда (Аалы).

Сен үчүн кыямат, тозокту көрсөм мейли (Бейшеналиев). Бейишке барчу адамын Тозокко салып коюучу (Жантөшев).

жаңы — эски

Мурда болбогон, жаңыдан
тана пайда болгон, жаңыдан
жасалган, али эскире элек.

Жаңы эмес, мурунтан эле
бар; мурдатан эле колдону-
луп, көөнөрүп калган.

Мурдагы келишинде укпаган жаңы чыгарган күүлөрү Байымбеттин жүрөгүн балкытып ааламды аңтарар (Бейшеналиев). Жакшы ышталган жаңы чаначтын жыты бур дей түштү (Сыдыкбеков). Үстүнө кийгени жаңы шым, жаңы гимнастёрка (Сыдыкбеков).

Жаңыны кийсең жаркылдап, Эскини чечип бере жүр («Саринжи-Бөкөй»). Ушул адам, ушул эски кийимчен, Бул дүйнөнүн үстүндөгү тазасы (Осмонов).

жаңыдан — мурдатан

Эми гана, жаңы гана,
биринчи жолу.

Баштатан, көптөн бери,
биринчи жолу эмес.

Жер көгөрүп, жазыдан көк кылтыя баштаганга аба тазара түшкөн (Сыдыкбеков). Ал Осиптин жазыдан сүйүп-кол кармашкан колуктусу экен (Сасыкбаев).

Мурдатан келе жаткан салттар.

жаңылык — эскилик

Жаңы гана пайда болгон-
дук, мурда белгилүү бол-
богон, учурабаган нерселер,
окуялар, кабарлар; коомдо
жаңыдан пайда болгон кө-
рүнүш.

Мурдатан эле бар болуп эс-
киргендик, көп убакыт бою
колдонулууда, пайдаланууда
болгондук, көөнөрүп эскир-
гендик; эски коомго, өткөн
мезгилге таандык болгон
көрүнүш.

Медер айтып бергендердин көбү Асем үчүн жаңылык болчу (Өмүркулов). Өзүм катышкан жаңылык жолунда күрөшчүл кишилердин көркөм элесин чагылдырууга кызыктым (Сыдыкбеков). Тез-тез кат жазып, түрдүү жаңылыктарды билдирип тур (Жантөшев).

Камка үстүндөгү эскилиги жеткен чапанынын чөнтөгүнө кол салды (Сыдыкбеков). Дагы эле жүрөт жабышып Эскиликтен калгандар (Шүкүрбеков).

жаңычыл — эскичил

Жаңычы, коомдогу, тур-
муштагы жаңы көрүнүштөрдү
жактоочу.

Эскичи, коомдогу, турмуш-
тагы эски көрүнүштөрдү, үрп-
адаттарды жактоочу.

Биз жаңычыл, Биздин калам Большевиктен тапталган (Бөкөнбаев).

Комсомол жаштар үчүн кечиримсиз, Эскичил ушақ, айтса чын деп уксак (Абдыраманов).

жарактуу I — жараксыз II

Колдонууга, пайдаланууга
жарай турган, кандайдыр бир
нерсеге керектөөгө жарамдуу.

Колдонууга, пайдаланууга
жарамдуу эмес, керектөөдөн,
урунуудан чыгып калган,
жарамсыз.

Барып көрөлү, чабууга жарактуу болсо, чалгычыларды каптатыш керек, — деди Кадыркул (Таштемиров). Эскирген жараксыз буюмдар. Бузулган жараксыз патефон.

жарактуу II — жараксыз II

Куралдуу, колунда курал-жарагы бар, куралданган.

Куралсыз, колунда курал-жарагы жок, куралданбаган.

Бүт жарактуу жыырмадай жигит отурушкан экен (Касымбеков). Ал экөөнүн артында жарактуу көп күшү (Жантөшев).

Найзасынан айрылып, Жараксыз калды эр Байыш («Жаныш-Байыш»).

жаралуу — жарасыз

Жарасы бар, жара чыккан же жараланган, жарадар болгон, жарааты бар.

Жарасы жок, жара чыкпаган же жарадар болбогон, жарааты жок.

Клиника шартында доктордун кароосунда жаралуу жигит тез оңоло баштады (Сыдыкбеков). Жаралуу кийик жата албас (макал).

Баатыр жарасыз болбос (макал).

жарамдуу — жарамсыз

Иштөөгө, колдонууга, пайдаланууга жарай турган, кандайдыр бир нерсеге керектөөгө, иштетүүгө жарактуу.

Кандайдыр бир иш иштөөгө, колдонууга, пайдаланууга жарабай турган, керектөөдөн, урунуудан чыгып калган, жараксыз.

Жумушка жарамдуу колхозчулардын баары эмгек талаасында жүрүшөт (Таштемиров).

Анын максаты — эң күчтүү жаат болуп келген кыпчак уругун аёосуз жанчып, түбөлүккө бийлик күрөшүнө жарамсыз кылып таштоо (Касымбеков).

жарашыктуу — жарашыксыз

Кийген кийим, жасалгасы, жабдуусу, көрүнүшү келишимдүү, көрктүү, толук ылайыктуу.

Кийген кийим, жасалгасы, жабдуусу, көрүнүшү келишимдүү эмес, ылайыгы жок, көркүзү, көзгө комсоо.

Жамийла жарашыктуу кийинүүнү жаратуучу (Баялинов). Нуркасым кара каштарына жарашыктуу келтирип суусар тебетей кийген (Сыдыкбеков). Кемпирлерге жарашыктуу көрүнгөнү — Зарылдын көйнөгүнүн бүгүштөрү (Сыдыкбеков).

Жарашыксыз тигилген кийим. Жарашыксыз көрүнүү.

жардуу — жарсыз

Жубайлуу, аялы бар, аялдуу.

Жубайсыз, аялсыз.

Бойдок келген баланы Жардуу кылдым, кырк жигит («Эр Табылды»).

Жарсыз, жылуу коюусуз. Бир топ жылга көнүшкөн («Ала-Тоо»).

жаркылда — түнөр

Кабагы ачык, жайдары мүнөздө, шат көңүлдө болуу.

Кабак-кашын бүркөп, ачуусу келгендей, көңүлсүз кейипте болуу.

Энем каадасынча жаркылдап сөзмөр (Сыдыкбеков). Уулунун көңүлү жайланганын көрүп, Жакып менен Турдукан да жаркылдады (Бейшеналиев).

Жолуна түшүп кете бер, — деди Танабай түнөрүп (Айтматов). Апсамат айтар сөзү жок түнөрдү (Жакыпбеков).

жармач — бардар

Оокат-тиричилиги жагынан начар, колунда жок, жарды.

Оокаттуу, мал-мүлктүү, колунда бар, байлыгы бар, оокат-тиричилиги кенен.

Менин ата-энемин оокаты жармач болгондуктан, жайлоого чыгууну мурунтан эле билген эмес экен (Жантөшев). Колундан келсе кайрылыш, Колунда жок жармачка (Осмонкул). Токтогул жармач туугандарын аяды (Бөкөнбаев).

Короосунда малы, ороосунда даны бар бардар немелер экен (Бейшеналиев). Бардарлардын балдарындай айыл арасына чуу салып ойноп жүргөн бир да бала жок (Жантөшев).

жарык — караңгы

Айлана-чөйрө даана көрүнүп турган мезгил, караңгы түшө элек убак, нур чачырап, шоола чачып турган учур.

Күн баткандан кийинки мезгил, айлана-чөйрө ачык көрүнбөй турган түнкү маал, шооласыз, нурсуз, жарыгы жок учур.

Кыйла кең жарык бөлмөлүү, кең короолуу имарат менин көзүмө укмуштай көрүндү (Сыдыкбеков). Саша жарык чыккан терезелүү үйгө келип эшигин черткиледи (Сыдыкбеков). Болотбек айдын жарыгында эшик алдындагы балтаны тапты (Жусупов).

Түн караңгы күн бүркөк, Жаап турат аппак кар («Эр Табылды»). Караңгы өткөөлдөн жалт-жулт эткен жарык көрүндү (Сасыкбаев).

жарытылуу // жарытымдуу — жарытымсыз

Жетишерлик, түзүгүрөөк, алымсынарлык, жарытымдуу.

Жетишерлик эмес, канааттандыруу эмес, өтө аз.

Тамак быша электе уктап калып, кийин ойготсо да уйкусуна карамыгып, жарытылуу эч нерсе ичкен эмес (Таштемиров). Жарытылуу сөзгө келбегенине куйкаң куруша түшөт экен (Жусупов).

Жарытымдуу тамак иче албады.

Жарытымсыз бирдеме берүү. Жарытымсыз иш.

жарыя — жашыруун // жашырын

Жашыруун эмес, көпчүлүккө маалим, тымызын эмес, ачык.

Жашырыкча, астыртан, башкаларга билдирбей иштелген, тымызын.

Жакпаганы — жакпайт, — деп Айтыңарчы жарыя! («Манас»). Сен жараатты тырмаба! — деп жарыя сүйлөп жиберди Танабай арабасын айлана басып жүрүп (Айтматов). Кана, Орусбектин жазасы болсо, жарыя айт (Сыдыкбеков).

Бул неси? Манап жашыруун окутуп көрөйүн дегениби (Бейшеналиев).

Отургандардын жашырын сыры ачылып, сыйкы бузулгандай боло түштү (Жантөшев).

жарыяла — жашыр

Көпчүлүккө маалим кылуу, эл арасында, көпчүлүк алдында айтуу, кабарлоо, жарыя кылуу.

Башкаларга, көпчүлүккө билдирбей, айтпай коюу, билдирбей жашырын сактоого аракет кылуу, билгизбөө.

Бүгүнкү «Мөмө тоюн» ачык деп жарыялайм, — деди Сабыр (Сыдыкбеков).

Ооба, — деди да, ички сырын кимдендир жашырып отурган кишиче, атам энемди алдыртан дагы бир карады (Жантөшев). Ошол жылы Каныбек Сибирден качып, аны Чоң Койчулар жашырып жүргөн имиш (Жантөшев).

жат — тур

Тикесинен турган, басып жүргөн же отурган абалда болбостон узунунан түшкөндөй, боортоктогондой же горизонталдык абалда болуу.

Отурган же жатып алган абалда болбой, тикесинен келген абалда болуу.

Жети күн тилсиз жаткан дейт Башындагы жарааттан (Токтогул). Эшик жактан добуш чыгат, Кароолчулар жатпады (Бөкөнбаев). Ар жагында күшүлдөп, Аркандалуу уй жатат (Турсубеков). Шалы бүт жатып калыптыр — муну оруу оңой эмес (Абдукаримов).

Саяк дал чокунун кырында турду (Абдыраманов). Эң кеч жатып элден эрте тура алган, Ойлогонун ойдогудай кыла алган (Осмонов).

жаткыз // жаткыр — тургуз

Тикесинен турган, басып жүргөн же отурган абалдан жаткан абалга келтирүү.

Отурган же жаткан абалынан тикесинен турган, өйдө болгон абалга келтирүү.

Оорулууну тынчтандырып жаткызды (Сооронбаев). Эки күнү бир жерге, Жаткызбай айдап баратат («Манас»).

Жаш баладай жаткырып, Бөлөп жаткан мындан көп («Манас»). Табылдыны жаткырып, Териге алып тердетти («Эр Табылды»).

Эртең менен эрте тургузуп окуусуна жиберди. Кемпирди жөлөп тургузду.

жаш — жашамал

Али да жаштык курактан өтө элек, улгайган жашка бара элек.

Жаштык курактан өтүп улгайып калган, орто жаштарга барып калган, улгайыңкы.

Жээликкидей же бир жаш болсоңчу (Айтматов). Ары жалгыз, ары жаш деп сенин эркелигинди мен көтөргөмүн (Сыдыкбеков).

Жашамал аял көрүнсө, Жайын айтат эне деп (Осмонкул). Дал өзү — экинчиси, самайын ак чалган жашамал киши (Жусупов).

жаш — эски

Жаңыдан түшкөн карды билдирүүдө же жаңы союлган малдын этине байланыштуу колдонулат.

Түшкөнүнө бир кыйла болуп катыбыраак калган карды билдирүүдө же эскирибирээк калган этке байланыштуу колдонулат.

Калың жаткан жаш карды жиретип лыжасын зымыратты (Сыдыкбеков). Жаш кар аңчылык үчүн абдан ыңгайлуу (Канмов). — Ичсең, Куке, ысык ууртасаң жаш сорподон (Өмүрбаев).

Катып калган эски кар. Сүрсүгөн эски эт.

жашык — кайраттуу

Кыйынчылыкка, кайгырып ыйлай турган абалга келгенде туруштук бере албаган, эрки бошураак, болорболбос нерсеге эле мууну бошоп кетүүчү кайратсыз.

Кыйынчылыкка, кайгыкапа тарттырган абалга туш келгенде ага моюн бербей кайрат көрсөткөн эр жүрөк, эрки күчтүү, чыйрак.

Турмуштун кыйынын көрбөй жанын кастарлагандар гана жашык келет (Элебаев). Баатыр Көкчө деп жүрсөм, Жашык Көкчө экенсиң («Эр Төштүк»). Жашык өсүп калат деп Жилаңач-жабык жүргүздүм («Эр Табылды»).

Эр жигиттин белгиси — Кайраттуу болот жалындап (Токтогул). Кайраттуу сыртта мал баккан Кара көк болот адамы (Маликов). Алтымышка чыгып калганына карабастан Таттуу кайраттуу болучу (Байтемиров).

жаян — чабак

Жырткыч ири балыктын Майда балык.
бир түрү.

Серперимде балыкты Жаян келип сугунду («Кедейкан»).

Ойнобосо жаш чабак, Көлдүн көркү болобу (Бөкөнбаев).

жеке — чогуу

Жалгыз, жалгыз өзү Баары жапырт, бүт бойдон,
гана, башкалар менен ара- бириндебестен же чачкын
лашпастан, кошулбастан өзү түрдө болбостон, баары
гана, жалаң өзү. бирге.

Бүт дүйнөнү жеке көрүп келгендей, Нурбай кары сөз булагын агызат (Аалы). Жеке калган Сыргак эр Кырк чорого аман-эсен кошулуп («Манас»). Айдар өз тушунда Күрпүлдөк элин жеке бийлеген (Сыдыкбеков).

Чоң Жолойдой балбаны Чогуу кирди жабылып («Манас»).

желке — мандай

Муундун баш менен ко- Баштын алды жак бөлүгү,
шулган арт жак бөлүгү, чеке.
кежиге.

Эне уйпаланган чачын сылап, желкесине кайырды (Байтемиров). Муштап өтсө желкеге, Муунум калат дабдырап (Токтогул).

Жалындуу илебине чыдай албай, Жалбарып мандайыңдан өбөр элем (Аалы). Жоголуп кетсе белгилүү, Мандайыңда агы бар (Токтогул).

жемиштүү — жемишсиз

1. Жемиши бар, жемиши 1. Жемиши жок, жемиш
көп, мөмөлүү. албаган, мөмөсүз.

Мына эми Жокен жаңгак жемиштүү токойчулуктун токойчусу болуп иштейт (Абдыраманов).

Жол боюнда жемишсиз дарактар тигилген.

2. өт. Ийгиликтүү, натый- 2. өт. Ийгиликсиз, натый-
жалуу. жасыз.

Азыр биздин өлкөнүн эл чарбасынын бардык тармагында жемиштүү иштеп жаткан апаларыбыздын эмгеги бар («Кыргызстан пионери»).

Азырынча анын аракетин жемишсиз болуп отурат.

жең — жеңил

Согушта, салгылашууда,
күч сынашууда, өз ара мел-
дешүүдө ж. б. жеңишке же-
тишүү.

Согушта, салгылашууда,
кармашууда, күч сынашууда,
өз ара мелдеште ж. б. жең-
дирип коюу, жеңилишке
учуроо.

Кайтара кууп баарысын, Кайраттуу Олжон жеңди эми («Олжобай менен Кишимжан»). Ошол күнү да жеңген оодарыш менен сайышта (Жантөшев). Алдына киши салбай теримчиден Бардыгын иши менен жеңип турду (Үмөталиев).

Элим жеңди, Жоо жеңилди Орундалды зор тилек (Нуркамал). Мелдешке чыккан кишилер Артымда калат жеңилип (Шамшиев).

жеңил — оор

1. Салмагы аз, салмагы жагынан анчалык оор эмес. 1. Салмагы чоң, салмактуу.

Жеңилди жерден, оорду колдон алышып, бат эле ынак тауу болуп кетесиңер, балдар (Сыдыкбеков).

Оор жүк көтөрсөм, катуу кыймылдасам, ошо жүрөгүмдүн сайгылашканы күчөйт (Сыдыкбеков).

2. Иштөөгө, аткарууга ж. б. анчалык кыйын эмес, анчалык көп күч-аракет жумшоону талап кылбаган, жөнөкөй, татаал эмес, оңой.

2. Иштелиши, аткарылышы, иш жүзүнө ашырылышы жагынан бир кыйла кыйын, кыйынчылыгы көп, татаал, оңой эмес.

Кыйын ошо үчүнчү даярдоонун окуусу да мага жеңил сезилди (Сыдыкбеков). Жеңил жумуш тийгенине күдүндөгөн Атай башкарманы ишендире сүйлөдү (Бейшеналиев).

Эр жигиттин башына нелер келбейт. Оорго чыда ошентип (Сыдыкбеков). Баягы оор жылдары сербейип ач келатканда, ал ачкачылык мени жеңбей, мен аны жеңчүдөй сезилчү (Сыдыкбеков).

3. Коркунучтуу эмес, катуу эмес, анчалык коркунучу жок (көбүнчө ооруга карата).

3. Бир кыйла коркунучтуу, айыгып кетиши кыйын, окурталдуу, бир кыйла катуу (көбүнчө ооруга карата).

Жалындуу күндө жүрсөңүз Жеңилден болсун жараңыз (Маликов). Чочуба, Касым баатыр, жараң жеңил (Токобаев).

Тараска ок тийип, оор жарадар болду (Сасыкбаев).

жеңил — салмактуу

1. Салмагы аз, салмагы жагынан анчалык оор эмес.

1. Салмагы чоң, салмагы жагынан бир кыйла оор.

Боз үйгө уук жасатса табылбаган жыгач. Жеңил да (Сыдыкбеков).

Бекжан дөшүнү салмактуу балка менен ура баштады (Абдукаримов).

2. Жүрүш-турушу, мүнөзү жагынан токтоо эмес, бир аз шайкелеңирээк, оор басырыктуу эмес.

2. Жүрүш-турушу, мүнөзү жагынан бир кыйла токтоо, оор басырыктуу.

Бирок учкалак ойлуу, жеңил адамдарга сүйүшүүнүн не баркы бар (Жантөшев). Артык жеңил дардаңкүү Эң чаңдак жан экен («Эр Төштүк»).

Адыл ачык мүнөздүү, салмактуу адам (Сыдыкбеков). Аялы жанагыга караганда салмактуу тартып калганын көрдү (Байтемиров).

жеңилде — оордо

1. Салмагы, оордугу азаюу, жеңил боло баштоо.

1. Салмагы, оордугу көбөйүү, улам оор боло баштоо.

Чолпон жеңем жеңилдеген, Элечегин таштаган (Бөкөнбаев).

Киргил суу толуп койнуна Кийими оордоп чыланды (Бөкөнбаев).

2. Иштелиши, аткарылышы, иш жүзүнө ашырылышы жеңил боло баштоо, мурдагыдан бир кыйла оңой боло баштоо.

2. Иштелиши, аткарылышы, иш жүзүнө ашырылышы кыйындай баштоо, бир кыйла татаалдашуу, мурдагыдан оор боло баштоо.

Амантурдун иши абдан жеңилдеди (Убукеев).
Абалы оордобосо — жеңилдебейт (Убукеев).

3. Мурдагыдан жеңил боло баштоо, коркунучу азаюу, өзүн жеңил сезүү (көбүнчө ооруга, ден соолукка карата).

3. Мурдагыдан кыйын боло баштоо, катуу боло баштоо, өзүн жаман сезүү (көбүнчө ооруга, ден соолукка карата).

Жуунганда денеси чыйралып жеңилдей түштү («Ала-Тоо»).
Ажардын абалы күндөн күнгө оордоду (Жантөшев).

жеңиш — жеңилиш

Согушта, салгылашууда, кармашууда, күч сынашууда, өз ара мелдеште ж. б. үстөм болгон ийгилик, жеңип чыгуу натыйжасы.

Согушта, салгылашууда, кармашууда, күч сынашууда, өз ара мелдеште ж. б. жеңилип калгандык.

Бул белгиси чоң иштин Башталганы жеңиштин (Үмөталиев). Кубантканың жоокердин жеңишиндей (Үмөталиев). Ал акыркы беттешүүсүндө зор артыкчылык менен жеңишке ээ болду («Ленинчил жаш»).

Душмандын куралдуу күчтөрү жеңилишке учурады.

жер — асман // көк

Күндү тегерене өз огунда айланып жүрүүчү адамзат жашаган планета жана ушул планетанын үстүнкү бети, белгилүү бир территория.

Жогору жагынан жер үстүнө көмкөрүлгөн сыяктуу көрүнгөн атмосфера мейкиндиги, көк.

Балдары мындай дегенче Күн күркүрөп, мөндүр жаап, Жер титиреп кеткени («Эр Төштүк»). Жер — кени менен, жакшы — эли менен (макал). Россия деп тандантып, Даңкы катуу чыккан жер! (Маликов).

Асман менен жердин ортосундагы бул заңкайган чокуга көтөрүлгөндө аялдап, жүрөгүнүн өрөпкүгөнүн баскан (Бейшеналиев).

Түн ичи. Турган кези жамгыр төгүп Чакалап күйгөн өңдүү көктөн жерге (Үмөталиев). Кемегеден чыккан түтүн жүлүндөй болуп көккө карай созулуп барып жок болууда (Жантөшев).

жергелүү — жергесиз

Өз жери, өз мекени бар, урук-туугандуу, түптүү.

Өз жери, өз мекени жок, урук-туугандуу эмес, эл-журту жок.

Жергелүү калың элинен Азган Током келген бейм? (Токтогул). Жеңишин тилейт ишиндин Жергелүү журтуң мындагы (Бөкөнбаев).

Жергесиз жетим дебесен, Жетилсем сени багамын («Кедейкан»).

жергиликтүү — келгин

Мурдатан ошол жерде жашап келген, ошол жерде туулуп-өсүп чоңойгон, башка жактан келген эмес.

Баштатан ошол жерде жашабаган, башка жактан келген, жергиликтүү эмес.

Сен жергиликтүү киши эмессиңби, эптеп-септеп артыман барарсың (Канмов). Мени эл өзүбүздүн жергиликтүү деп ызат кылышат (Абдукаримов).

Кербен сарайда конгон кишилердин кимиси жергиликтүү, кимиси келгин экенин билбейсиң (Абдукаримов).

жердүү — жерсиз

Өз менчигине, өз карамагына тиешелүү жери бар.

Өз ээлигине тиешелүү жери жок.

Жетинбеген кембагал Жердүү болуп каласың (Барпы). Жерсиз элем, жер бердиңер, Малай элем, эрк бердиңер (Аалы).

жетелүү — жетесиз

Түпкү укум-тукумунаң, ата-бабасынан бери белгилүү, ата теги тектүү.

Укум-тукуму, уруусу, ата-бабасы мурдатан белгилүү эмес, тексиз.

Жетелүү уруу тукуму.

Жетесизге кеп айтсаң, беттен алып аркырайт (макал).

жетик — кем

Толук, жеткилең, жетишерлик, жетиштүү.

Толук эмес, жетишерлик эмес, кемчил, жетишсиз.

О акылы жетик карылар, ойлонуп көргүлө силер да (Касымбеков). Жетик ойло, кырк чоро, Жекеге кимиң барасың? («Манас»). Жетик күлүк Тоокызыл Желиктирип чуратып («Сейтек»).

Эй Миңбай, кайратың жок, кем экенсиң (Осмонов). Жер таштуу болгондуктан эгиндин өнүмү кем (Жантөшев).

жетишкендик — кемчилик

Иштин жүрүшүндө, аткарылышында ж. б. жетишилген ийгилик, жакшы натыйжа.

Иштин жүрүшүндө, аткарылышында ж. б. жиберилген жаңылыштык, каталык, жетишсиздик.

Колхоздун жетишкендигин мага айттырбай өз көзүңүз менен көрүңүз, — деди Айнагүл (Жантөшев).

Аздан кийин Жылдызкан өзүнүн кетирген кемчилигин айтып кирди (Байтемиров). Кемчиликти бетке айткандын айыбы жок, Акты ак деп, жазгын, күтөм чыныңды (Осмонкул).

жетиштүү — жетишсиз

Тиешелүү даражада жеткиликтүү, толук жетерлик өлчөмдө.

Жетиштүү даражада эмес, толук жетерлик эмес, аз, кемчил.

Айыл чарба адистерин жетиштүү болгон сайын иштер да жакшырууда («Советтик Кыргызстан»). Жетиштүү болсо оокатың Түпкүлүктүү пайданар (Токтогул). Жер алдында жаткан кен Жетиштүү бизде табылды (Барпы).

Чарба уюшулган алгачкы мезгилдерде айыл чарба шаймандары, унаа күчтөрү жетишсиз болгон.

жеткилең — кемчил

Белгилүү даражада жетиштүү, жетишерлик, бир кыйла толук жеткиликтүү.

Бир аз жетишпеген жагы бар, анчалык жетиштүү эмес, жетишсиз.

Ал милдет — коммунисттик коомду куруп жаткан замандаштын жаркын образын ар тараптан жеткилең жазуу («Советтик Кыргызстан»). Жетилген тилек ой болсун, Жеткилең мындай той болсун («Сейтек»).

Бу Манастын барында Тондон кемчил болдуңбу («Манас»). Энем эмгекчил адам болгондуктан жалгыз баласы мени эчтемеден кемчил кылган жок («Ала-Тоо»).

жеткиликтүү — жеткиликсиз

Толук жетишерлик, жетиштүү.

Анча жетишерлик эмес, жеткиликтүү эмес, толук эмес.

Жааган кар жер тиштеп жатып калбай бат-бат эрп, малдын чөбү жеткиликтүү болду (Айтматов).

Өткөн жылы сугат жерлерин суу менен камсыз кылуу жеткиликсиз болгон.

жибит — катыр

Каткалаң тарткан абалдан нымдалган, жумшарган абалга келтирүү.

Жумшагыраак, ийилчээк нерселерди каткан, кургаган, катуу тарткан абалга келтирүү.

Терини жыдытайын деп жибитип койсом, ит тытып таштаптыр (Касымбеков). Сатар сакал-мурутун алуучу аспабын столдун үстүнө койду да, түктүйгөн жаактарына самын сүйкөп жибите баштады («Жаш ленинчи»).

Аюу талпактар, илбирстин катырган кеби бурчта катырылган калыбында турат (Касымбеков).

жигердүү — жигерсиз

Демилгелүү, демдүү, кайраттуу.

Алга умтулган, дем байлаган аракет жок, демилгесиз, кайдыгер.

Куруучулар өздөрүнө жогорулатылган милдеттенмелерди алуу менен жигердүү эмгектенүүдө («Советтик Кыргызстан»). — Жолдоштор, — деди Нина Леонтьевна, — жигердүү күч менен силер чындап эмгектенгиле (Сыдыкбеков).

Жигерсиз иштелген иш.

жийиркен — суктан

Жаман, жагымсыз нерсени, көрүнүштү, жүрүм-турумду көргөндө жаман жыт сезилгенде ж. б. көңүлү иренжүү.

Жагымдуу нерселерге, көрүнүшкө, жүрүм-турумга карата көз артуу, көңүлү көтөрүлүп дегдөө, кызыккан абалда болуу.

Каныбек келгенде үйдүн жытынан жийиркенип тамагы ооруп жүрсө да, кийинки күндөрдө үйрөнүп кетти (Жантөшев). Ким билсин, кичине кирдей түшсө эле жийиркенип туруп алам, — деди Мурат (Байтемиров).

Суктанып жүрбөй ар кимге Сүйгөнүңдү тандап ал (Токтогул). Эликтей сулуу чырай жээрде кулуи Суктанам көрбөгөнсүп мындан мурун (Үмөталиев).

жогол — табыл

Көрүнүп, билинип, сезилип турган нерсе, көрүнүш, сезим жок болуп кетүү, табылбай, көрүнбөй, билинбей калуу.

Жоготконун же издегенин кезиктирүү, учуратуу, көзгө чалдыктыруу.

Ыпыр-сыпыр короодон Кайда кетип жоголгон (Үмөталиев). Бир жерди бир миң кайта сыйпасак да, Жоголду, таптырбады жалгыз акак (Үмөталиев).

Койлордун отуз чактысы наркы Кертабылгыдан табылды (Сыдыкбеков). Табылар бекен качкан кыз, Бир-эки күн кара-саң? (Токтогул).

жогорку — төмөнкү // ылдыйкы

Төмөнтөн алганда өйдө жактагы, бийик турган, жогору турган, өйдөкү.

Төмөн жактагы, ылдыйкы, ылдый жактагы.

Айылдагы бала-чаканын бардыгы жогорку айылдагы тойго кетишкен (Жантөшев). Жогорку бир коктудан жалгыз аттуу адам көрүндү (Жантөшев).

Ылдыйкы айыл. Ылдыйкы көчө.

жогортон — төмөнтөн // ылдыйтан

Өйдө жактан, баш жагынан, жогору тараптан.

Төмөндөп кеткен тараптан, ылдый жагынан, эңкейиштеп кеткен тараптан.

Жокен асфальт жолго жакындап калганда, жогортон машина көрүндү (Абдыраманов). Жогортон коктуну көздөй агып жаткан кашка суу (Турусбеков).

Төмөнтөн чоң тору ат минип бирөө келе жатат (Каралаев).

Ылдыйтан кечүү таап өттү.

жогору — төмөн // ылдый

1. Бийиктиги жагынан алып караганда, жогорку тарабы, улам жогорулап кеткен өйдө жак.

1. Бир нерсенин бийиктик абалынан алып караганда, ылдыйлап кеткен тарабы, эңкейиш жагы, асты.

Бешөө арабага түшүп дагы жогору жөнөштү (Жантөшев). Жогору жактан түз келип, Бир машина токтоду (Бердибаев).

Жаз чыгары менен бөксө тоо ачылып, жака жадырап жашыл кийингенде жылкы төмөн түштү (Айтматов).

Куралдуу үч жаш аскер чалгын чалып, Кокту ылдый байкап келет туш тарапты (Үмөталиев).

2. Салыштыра караганда, сапаты, тендештиги ж. б. жагынан өйдө, мыкты.

2. Салыштыра караганда сапаты, тендештиги ж. б. жагынан жетишсиз, начар.

Сен унутпа! Эл кадырлап каалады, Эмгегинди эң жогору баалады (Аалы).

Башка жолоочулардан өздөрүн бөтөнсүтүп, төмөн санагандай (Сыдыкбеков).

Бой жагынан элден калбай өсүпмүн, Ой жагынан кээде ылдый көчүпмүн (Шүкүрбеков).

жогорула — төмөндө // ылдыйла

1. Улам бийиктеп жогору карай жүрүү, бийик көтөрүлүү, жогору тарапты карай багыт алуу.

1. Төмөн карай эңкейиштей жүрүү, төмөн түшүү, төмөн карай багыт алуу.

Бир канча жогорулап барып аттарды чалдырып, өзүбүз тамактандык (Жантөшев). Өзүнө тааныш капитал жол менен жогорулап басты (Абдыраманов).

Арабакеч арабасын кылдыратып, төмөндөп келе жатат (Баялинов).

Айдай ордунан туруп, асканын түбүн көздөй ылдыйлап жөнөдү (Капмов).

2. Сапаты, баасы, кызмат абалы ж. б. жагынан өйдөлөө, жогору көтөрүлүү, артуу.

Эмгек өндүрүмдүүлүгү жогорулады. Фермада сүт саап алуу жогорулады.

Райондон Ашырбай Төмөндөдү айылга (Аалы).

Бир катар кецири керектелүүчү товарлардын баасы ылдыйлады.

жолдуу — жолсуз

Жолу бар, жол салынган.

Өтүүгө жолу жок, жол салынбаган.

Асфальт жолдуу көчөлөр. Даңгыр жолдуу капчыгай. Түзүнө салып, жолсуз огород менен кетти (Байтемиров). Жолсуз жерге жол салган Болот өгөөм ошо бар («Эр Төштүк»).

жоомарт — зыкым

Колдо болгонун аябаган, берешен, колу ачык, март.

Колунан эч нерсе чыкпаган, дүнүйөгө кароо, катуу-баш, сараң.

Жоомарт бекен элге мүлкүн үрөгөн? Дыйкан бекен бермет данын күрөгөн? (Аалы). Жоругун адам билбеген Жоомарт эрдин бири ушул («Манас») Жоомарт болсоң Курманбек Түбөлүккө энчиле («Курманбек»).

Атаң чириген бай болсо дагы куучуюп зыкым болучу (Байтемиров).

жоон — ичке

Туурасынан салыштыра караганда башка өзү сыяктуулардан чоң, тууралжын, ичке эмес.

Туурасы, жазылыгы жагынан башка өзү сыяктууларга салыштырып караганда кичине, жоон эмес.

Шамбет өзү баштап алп көкүрөгү менен жоон келтекти басышты (Сыдыкбеков). Мерчемдүү аралыктарда жоон-жоон түркүктөр тирелген (Сыдыкбеков).

Анын шоона жип же ичке чынжыр экени байкалбайт (Сыдыкбеков).

жооной — ичкер

Жоондугу артуу, жоон тартуу, туурасы өсүү; семнрүү (адамга карата).

Ичке болуу, ичке абалга келүү, ичке тартуу; арыктоо (адамга карата).

2. Сапаты, баасы, кызмат абалы ж. б. жагынан кемүү, төмөн түшүү, азаюу.

Жооноюп талдар өсүп калыптыр («Ала-Тоо»). Арыктап адам ичкерет Азаптуу ишке кайгырса («Олжобай менен Кишимжан»).

жоопкерчилик — жоопкерсиздик

Иштеген ишине, өз милдетине жооп берүүчүлүк, жүктөлгөн милдеттин аткарылышы үчүн жооптуулугун сезгендик.

Иштеген ишине, мойнундагы милдетине көңүл коштук менен мамиле кылуучулук, жооптуулугун сезбөөчүлүк, кайдыгерлик.

Ошону менен катар майдандагы курбусунун алдында өзүнүн жоопкерчилигин сезди (Бөкөнбаев). — Ал жөнүндө жоопкерчиликти мен өзүм алам, — деди Зуура (Баялинов).

— Жоопкерсиздик — иштин илгерилешиндеги чоң тоскоолдук.

жооптуулук — жоопкерсиздик

Иштеген ишине, өз милдетине жооп берүүчүлүк, ал иштин аткарылышына милдеттүүлүк.

Иштеген ишине, мойнундагы милдетине көңүл коштук менен мамиле кылуучулук, жоопкерчиликти сезбөөчүлүк, кайдыгерлик.

Аскар азыр жооптуулукту сезди (Сыдыкбеков).

Ишке жоопкерсиздик менен мамиле кылууга болбойт.

жоош — тентек

Тентектиги, бейбаштыгы жок, тартиптүү (көбүнчө балдарга карата).

Жүрүшү-турушу жагынан шогураак, тартиптүү эмес, бейбаш (көбүнчө балдарга карата).

Аз сүйлөп камырабас Бегаалы андан бетер жоош (Сыдыкбеков). Өзү абдан жоош, уяттуу, анан кыздардын баарынан кичинеси (Сыдыкбеков).

Гүлнар канча тентек болсо да эстүү кыз (Сыдыкбеков). Кубалашкан кулундар Ойноок тентек балдардай (Аалы).

жоош — чандаяк

Куулук-шумдугу жок, жүрүш-турушу басмырт, бирөөнүн өкүм сүйлөгөнүнө, үстөмдүгүнө каршылыгы жок.

Тынч жүрө албаган, болгон жеринде чуу салып, шоктук кылып, чатак чыгарып жүргөн тентек, чыр.

Ысмааттын жалгыз уулу жоош чыгып калды (Сыдыкбеков). Эң жоош деген Сатай да туура үч ирет этегин тобурчак менен толтурду (Сыдыкбеков).

Артык жеңил дарданкүү Эң чандаяк жан экен («Эр Төштүк»).

жорго — жорток

Эки оң жак, эки сол жак буттарын тең шилтеп, тең-селип чайпала жүргөн жүрүш жана ушундай жүрүшү бар жылкы.

Дөңкүлдөп келе жүргөн, минген адамга тынчы жок жорто жүргөн жүрүш жана ушундай жүрүшү бар жылкы.

Гүлсары жаны кыйналса да моюбаган кадимки жоргосуна салымыш болот (Айтматов). Араба тарткан кула жорго Гүлсары да картаң ат, абдан эле картаң ат (Айтматов).

Тиги кишинин аты жорток экен (Мавлянов). Минбесе адам билеби Жылкынын жорток, жоргосун (Осмонкул).

жосундуу — жосунсуз

Салтты, жорук-жосунду кармай билген, элдин салтына, үрп-адатына ылайыктуу.

Элдин салтына, үрп-адатына сыйбай турган, көнүмүш болуп калган жүрүш-туруш мамилелеринен башкача, үрп-адатка ылайыксыз.

Бардыгы төрдө олтурган жосундуу байбиченин сөзүнө кулак салышты.

Зөөкүрдүн жосунсуз жоруктары. Жосунсуз иш.

жөн — мыкты

Анчалык түзүк эмес, жакшы эмес, алынча, начар эле.

Кулк-мүнөзү, жүрүш-турушу, сапаты, деңгээли ж. б. жагынан алганда бир кыйла жакшы, кыйын, артыкчылыгы бар.

Алтыбай деген бир уулуң Ала көөдөн жөн экен («Эр Табылды»).

Даниярга окшоп жоош жүргөндү ишке аралашкан мыктылар анча теңине албайт (Айтматов).

жөндөмдүү — жөндөмсүз

Кандайдыр бир ишти иштөөгө, иш жүзүнө ашырууга жарамдуу, ар иштин аракетин, жолун, ыгын таба билген шыктуу, эптүү.

Ар кандай иштин, аракетин жөнүн, ыгын таап иштей албаган жарамсыз, кандайдыр бир ишти иштеп кетүүгө, бир нерселерди жасоого ж. б. эби, шыгы жок.

Уюштуруу жагына жөндөмдүү, калктын арасында кадыр-барктуу аялдар жетекчи кызматтарга көтөрүлүп жатат («Кыргызстан аялдары»).

Ал чоң ата, чоң өнөнүн терең сүйүүсүндө эрке өсүп, өтө

жалкоо, бош, ар ишке жөндөмсүз болуп чоңойгон («Кыргызстан аялдары»).

жөндүү — жөнсүз

Шартка ылайыктуу, жүйөлүү, негиздүү, орундуу.

Анчалык ылайыгы жок, туура эмес, жүйөсүз, негизи жок, орунсуз.

Комсомолдун райондук комитетинин секретары да менин пикиримди жөндүү көрүптүр («Советтик Кыргызстан»). Сенин айтканың жөндүү сөз, Тообай (Абдумомунов). Чечендер сөзгө жеңилбейт, Сулуулар жөнсүз керилбейт (Тоголок Молдо).

жөнөкөй — татаал

1. Түзүлүшү, канча жана кандай бөлүктөрдөн тургандыгы, жасалышы ж. б. жагынан алып караганда бир кыйла оңой, татаал эмес.

1. Түзүлүшү, канча жана кандай бөлүктөрдөн тургандыгы, жасалышы ж. б. жагынан алып караганда бир кыйла кыйын, жеңил эмес.

Чогойно, куурай же камыш Чооруң бир жөнөкөй (Үмөталиев).

Совхоздордун карамагында көп ар түрдүү татаал техника бар («Советтик Кыргызстан»).

2. Башкалардан өзгөчөлүгү жок, кадыресе, кадимкидей.

2. Кандайдыр өзгөчөлүктөрү бар, оңой эмес, азаптуу, оор.

Китепче эң эле жөнөкөй, түшүнүктүү тилде жазылган («Советтик Кыргызстан»). Жумушчу калк дал өзүмдөй жөнөкөй (Осмонов).

Менин баскан өмүр жолум өзүнчө татаал жана кызык (Сыдыкбеков). Турмуштун татаал жана туңгуюк күрөшүндө кишинин кыял-жоругу калыптанып жетилет (Сыдыкбеков).

жөнтөк — тентек

Мүнөзү жоош, момун, шоктугу, бейбаштыгы жок.

Жүрүш-турушу жагынан шок, тартип сактабаган бейбаш.

Анын үстүнө кыз эмес — жөнтөк, Кыялы орой, жандан ашкан тентек (Борбугулов). Жашымда болсом керек өтө тентек, Ыйлашты ойноп өскөн далай жөнтөк (Аалы).

Эми ал тентек сабак окутпайт кишиге (Сыдыкбеков). Анда мен жандан тентек ойноо кезим (Турусбеков).

жугумдуу // жугумталдуу — жугумсуз // жугумталсыз

1. Боёктун, акиташтын ж. ж. б. жугуу сапаты жакшы, жакшы жуга турган.

Жугумдуу акиташ. Жугумталдуу сыр.
Жугумсуз боёк. Жугумталсыз сыя.

2. Таасирлүү, сиңимдүү, натыйжалуу.

2. Таасирлүү эмес, натыйжасыз.

Ушундай кеңеш өзүн өзү тарбиялоодогу эң жугумдуу таалим дээр элем (Сыдыкбеков). Жугумталдуу кеби бар.
Айткан сөзү жугумсуз. Жугумталсыз көп сүйлөө.

жугуштуу — жугушсуз

Бирөөдөн бирөөгө жугуп таралып кете турган (оору жөнүндө).

Жугуштуу эмес, башкаларга таралбай турган (оору жөнүндө).

Дифтерия тамактан кармоочу өтө жугуштуу оору («Ден соолук»).
Жугушсуз оорулар.

жука — калың

Калыңдыгы жагынан алганда кичине, калың эмес (мисалы, кагаз, тактай ж. б.).

Жука эмес, катмары, катталышып турган абалы боюнча алып караганда чоңураак (мисалы, кагаз, тактай ж. б.).

Китепче эң эле кичинекей, кагазы жука, ариптери өтө майда (Жантөшев). Жука жабылган үйлөрдүн төбөсүнөн тамчы агып, далайдын уйкусу качырып, тынчын алды (Бейшеналиев).

Сомдоп алган комузум Капкагы калың карагай (Токтогул). Түндө жааган кар оюяп калың түшүп калган экен (Убукеев).

жумшак — катуу

Кармоого назик, катып же куурап калган абалда эмес, былпылдак, борпон, жумшарган абалда, катуу эмес.

Темир, жыгач сыяктуу оңой менен сынбаган сапаты бар, кагырап куураган же каткан сөңгөк сыяктуу абалда, бекем, жумшак эмес.

Көп бышкан жумшак боорсок (Сыдыкбеков). Булгаарыны бекем, суу өтпөс жана жумшак кылып иштеп чыгарышыбыз керек (Сасыкбаев). Маалында кыркса үлпүлдөп, Мамыктан жумшак жүндөрү (Калык).

Конторо чаап майдалап, Катуу жерин эриткен (Осмонкул).
жуук — алыс

Ортосу, аралыгы анчалык алыс эмес, ортосу жакын.

Ортосу анчалык жакын эмес, аралыгы бир кыйла узак, ыраак.

Ойлоп-ойлоп алысты жуук, эл-журтту дос кылган ушу биздин өкмөттүн илимине чын пейлимде ыраазы болдум (Сыдыкбеков). Саяпкери келишсе Аргымак аттын жакшысы Алыс, жуукту ылгабайт (Жеңижок).

Байбиче баланыздын алыс жол менен кеткенинин жөнү бар тура (Сыдыкбеков). Алыста кыркаланган тоо, андан берки те-ребел бүт ээн талаа (Айтматов).

жуук — качык

Ортосу, жанаша турган аралыгы анчалык чоң ачык эмес, бири-бирине жакын турган абал, кууш.

Жанаша же жакын турган нерселердин ортосундагы аралык анчалык жакын эмес, бири-биринен даана ажырап, тыгыз жакындашпай турган абал.

Түбү терең, оозу жуук, Үңкүр жайы мына бу («Сейтек»).
Кокусунан үзөңгүсүн кагыштырып алгандар өзүн өзү сөгүп, биринен бири качык бастырууга тырышат (Жантөшев).

жуукта — алыста

Жакын келген абалда болуу, жакындоо.

Алыс кеткен абалда болуу, барган сайын ыраактоо.

Күн-түн тынбай жол жүрүп, Келди Курман жууктап («Саринжи-Бөкөй»).

Пароход улам сорулуп, улам алыстайт (Сыдыкбеков). (Жантөшев). Муслимахундун карааны уламдан-улам алыстап бара жатат (Жантөшев).

жүйөлүү — жүйөсүз

Сөздүн тууралыгын, кандайдыр иштин жөндүү экендигин далилдөөгө боло турган негизи бар, ылайыктуу, жөнү бар.

Сөздүн тууралыгын, кандайдыр бир иштин жөндүү экендигин далилдөөгө туура келбеген, ылайыксыз, жөнү жок, негизсиз.

Алийман жүйөлүү кеби менен улуу-кичүүгө алымдуу (Сыдыкбеков). Жүйөлүү болсо айтканы Балдардын тилин ала жүр (Жантөшев).

Жүйөлүү сөз жүйөсүн табат, жүйөсүз сөз ээсин кабат (макал).

жүктө — түшүр

Унаага жүк артуу, транспортко жүк салуу.

Унааны артылган жүктөн арылтуу, транспортту жүгүнөн бошотуу, жүгүн алуу.

Өгүзгө отун жүктөй жүрдүм сайдан, Жакшы сөз бир укпадым залым байдан (Барпы). Койчулар чатырларын келген жүктөп, Тигишпей ай талаага койгон бүктөп (Шүкүрбеков). Иргелген көмүрлөрдү вагонго жүктөп жаткандар аянычтуу да, москоол да көрүнөт (Сасыкбаев).

Унаадан жүгүн түшүрүп, Чачып турган эл көрдү («Эр Табылды»).

жүргүз — токтот

Жүрүп, иштеп турган абалга же алга карай жөнөп бараткан абалга келтирүү, кыймыл-аракетин, иш чараларын андан ары уландыруу.

Жүрүп, иштеп турган абалдан же алга карай бараткан абалдан токтоп калган же жүрбөй, иштебей калган абалга келтирүү, кыймыл-аракетин, иш чараларынын андан ары өнүгүшүн улантпай коюу.

Тырылдатып жүргүзүп Тракторчу болсокпу? (Барпы). Ишин туура жүргүзүп, Эмгегин элге көргөзөт (Осмонов). Чотур тракторун токтотуп кол булгады (Касымбеков). Саал бара түшкөндө Чоро кайра токтотту (Айтматов).

жүрөктүү — жүрөксүз

Эч нерседен кайра тартпаган, жалтанбаган, тайманбас, эр жүрөк.

Кайраттуулукту, батымдуулукту көрсөтө албаган коркок, өтүмсүз, жалтай, суу жүрөк.

Мен жыйырмадагы жигиттей болук элем жана жүрөктүү элем (Аалы). Жүрөктүүлөр жоо саяр кез, тебелеп (Маликов). Жүрөксүздүн белгиси Жоону көрсө тартынган (Осмонкул).

жыгыл — жык

Тике турган абалынан узатасынан түшкөн абалга, кулап түшкөн же жатып калган абалга дуушар болуу, күрөштө, кармашта жеңилүү.

Тикесинен турган абалдан узатасынан түшкөн абалга, жыгылууга дуушар кылуу, күрөштө үстөм болуу.

Сынашкан сени көрүштү, Күрөшкөн сенден жыгылды (Үмөталнев). Кокусунан жыгылсам Качырып кирип барбар («Курманбек»).

Анда Манас кеп айтат, Же жыгылып, же жыкпай, Кете албаймын деп айтат («Манас»).

жыгыл — тур

Тикесинен турган же отурган абалда болбой, жатып калган, сулап түшкөн абалда болуу.

Жыгылган же жатып калган абалдан өйдө болгон абалга келүү.

Келин тайгаланып жыгылды (Жантөшев). Кычан башына да эчтеке жазданбаган. Шырдактын үстүнө гана үстөмөндөп жыгылган (Бейшеналиев).

Жылдызкан мүдүрүлүп жыгылып, кайра турду (Байтемиров). — Тур. Тур дейм! — деп бакырып ийип, жүгөн менен атты башка салып калды (Айтматов).

жый // жыйна — чач

Чогултуу, топтоо, үйө жыйноо, чачкын, бириндеген абалдан топтоштурулган, иретке салынып чогултулган абалга келтирүү.

Чогуу, иреттүү турган же топтолгон нерселерди бириндетип таратуу, туш-тушка бириндеп калган абалга келтирүү, чачырата таштоо.

Адырдагы малдарын Айдап жыйып калды дейт («Эр Төштүк»). Адырда бир тоголок калтырбай дан, Бир айда баарын толук жыйып алган (Үмөталнев). Колундагы кийим-кечесин жүктүн үстүнө жыйды (Бейшеналиев).

Үзүлгөнүн уласа, Чачылганын жыйнаса, Чаркы жетер эр экен («Манас»). Акылыз болсо алганын, Үйдүн ичин жыйнабайт (Осмонкул).

Чач, алтындай кыкты мол, Жер армансыз семирсин (Үмөталнев). Баарын чачтың көп көндүн, Бекеринен тапкандай (Үмөталнев).

жык — тургуз

Тикесинен турган абалдан узатасынан түшкөн абалга, жыгылган, кулап түшкөн абалга дуушар кылуу.

Жыгылган, кулап түшкөн абалдан тикесинен турган абалга келтирүү.

Суу үстүнө артылта жыккан карагайдын үстү менен аркы өйүзгө өтүштү (Жантөшев). Эрте туруп азандан Үйлөрүн чечип жыкты дейт («Олжобай менен Кишимжан»).

Тарастын кулап кеткен эстелигин Мен тургузам, өз ордуна келтиремин (Үмөталнев).

жылаңач — кийимчен

Үстүндө кийими жок, үстүнө кийген же калканч болгон эч нерсеси жок, кийимсиз.

Жылаңач денесин аптапка кактап көмкөрөсүнөн жатат (Абдыраманов). Күз айларында бел кырчоого чейин жылаңач туруп иштөөгө туура келет (Абдукаримов).

Ушул адам, ушул сырдуу кийимчен, Бул дүйнөнүн үстүндөгү каймагы (Осмонов).

жылма — бодур

Бети тегиз, үстү жагында быдыры, бүдүрү жок, сыйпап көргөндө колго бүдүрү урунбаган тептегиз.

Бети, үстү жагы тегиз эмес, уңкул-чункул, өңгүлдөңгүл, бүртүкчө быдыры бар.

Таманындагы жылма таштарды, ойноок күмүш балыктарды күзгүдөй чагылткан кашка суу (Бейшеналиев).

Жерди сыйпаласам, колума бир бодур таш илинди (Баялинов).

жылмай — үтүрөй

Күлүмсүрөгөн кебетеде болуу, бет ажарында жымыйып күлгөн кейипте болуу.

Кабак бүркөп түнөргөн кебетеде болуу, жаман көрүп жактырбаган көз карашта болуу.

Жылмайсаң ээрдиң гүлдүн түрүн алат, Жүрөгүм анап кайтип тапмакчы жай (Аалы). Карабек сыпаа жылмайып, көзүн сүзө ырды тыңшап турду (Касымбеков).

Эмне сен үтүрөйүп кабагыңды бүркөйсүң (Байтемиров). Кээде бирөөнүн үйүнө барып калсаң, сыртын салып үтүрөйүп кабыл алат (Байтемиров).

жылмакай — бодуракай

Бети тегиз, үстү жагында быдыры, бүдүрү жок, сыйпалап көргөндө колго бүдүрү урунбаган тептегиз, жыпжылма.

Бети, үстү жагы тегиз эмес, текши эмес, бүдүрсүдүрлүү, бодурлуу.

Таштын жылмакай бетине чегип түшүрүлгөн киши аттары. Бодуракай кара таш. Бети-башы бодуракай.

жылуу — салкын

1. Анчалык ысып кетпеген, аба ырайынын, бир нерсенин ысуусунан бөлүнүп чыккан кызыган таптын, илептин температуралык деңгээли.

1. Жылуулугу жоголуп муздак тартып калган, бирок анчалык суук боло элек аба ырайы, жылуу табы, илеби жоголгон температуранын деңгээли.

Күн жылуу тийип, күрөң уй магдырап тынч (Сыдыкбеков). Үй жылуу, Тердеп, ысылап жатып уктап калыптырмын (Байтемиров).

Күн салкын, сыдырым жел, бешим убак (Турусбеков). Жай өтүп, салкын күз келет (Тоголок Молдо).

2. Мээримдүү, ырайымдуу, жүрөккө жакын, көңүлгө жагымдуу, сүймөнчүлүктүү.

2. Көңүлсүз, суз, көңүл кош, сүймөнчүлүктүү эмес.

Эми ал Турарга жылуу мамиле кыла баштады (Каймов). Атамдын тирүү кезинде келип-кетип жүргөндөр ар качан жылуу учурайт (Мавлянов).

Эртең менен биринчи учурашкандагы салкын мамилеси да Мыскалды көп ойлондурган (Убукеев). Кыздар менен салкын гана кош айтышкан болду (Сыдыкбеков).

жылымда — суукта

Күн жылый баштоо, аба ырайы жылуу тартуу.

Күн суук боло баштоо, суук түшө баштоо.

Кышты кудай урарда Күн жылымдап жаз болот (Токтогул). Күн жылымдап, февраль аяктап калган кез эле (Өмүрбаев).

Күндөн күнгө күн сууктай берди («Ала-Тоо»).

жымжырт — чуру-чуу

Эч дабыш жок мемиреген тыптынч абал.

Кыйкырык-өкүрүк өкүм сүргөн абал, баш аламан чурулдаган ызы-чуу.

Айлана тунжурап жымжырт (Сасыкбаев). Баятан жымжырт турган зал бир аз дүңгүрөй түштү (Сыдыкбеков).

Эшиктен баш чыгарып кол булгадым, Сөз айтты, чуру-чуудан укпай калдым (Абдыраманов). Кой-козунун чуру-чуу маараганы адаттан тышкары эле («Ала-Тоо»).

жымсал — одуракай

Жылмакай, тегиз, быдыр-сыдыры, ороюп чыгып турган жери жок, сыйда.

Бети, үстү жагы тегиз, жылмакай болбостон бодур-бодур.

Жымсал саптуу күрөк. Жымсал согулган шалча.
Жерге одуракай таар төшөлгөн.

жырга — куура

Жетиштүү турмушта убай-
ымсыз куунак жашоо, шат

көңүлдө ыракаттануу, жыргалга, ыракатка батуу.

Элим жыргап тынч жатат Коммунизм доорунда (Калык).
Ойнойбуз да, жыргайбыз, Жыргал ырын ырдайбыз (Үмөталиев).

Үч жашымдан түрткү жеп, Мусапыр болуп куурадым (Токогул). Ай сайын азык жеткирип Азап тартып куурадым (Тоголок Молдо).

жыргал — куурал

Убайым-кайгысыз, жетиштүү, шат көңүлдүү жашаган жыргалдуу турмуш, шатырашатман өмүр сүргөн кеңчилик, жыргаган сонун турмуш, ыракат.

Кыйынчылыкта, жетишпеген кыйын-кыстоо турмуш-

та жашоо, башынан оор азаптуу күндөрдү өткөрүү, мээнет тарткан өмүр сүрүү, азабын тартуу.

Менин жерим — жыргал менен толгон жер, Менин элим — тайманбаган баатыр эл (Аалы). Жыргал да, кубаныч да жана бакыт Каптады, карагыла, биздин жерди (Осмонов). Ойдоп көрчү, карылар, Эски сасык заманда Мындай жыргал бар беле? (Осмонкул).

Куурал тартып өткөндөй Курдаштан бактым бас беле? (Аалы). Кудайназар, Алтыбай Кууралды журтка салганы Каптенде чыгат эсимден («Эр Табылды»).

жыргалдуу — кууралдуу

Убайымсыз, жыргалга баткан, жетиштүү кеңчилик турмушта жашаган, ыракаттуу.

Кайгы-капа тарткан азап-тозоктуу, куурал турмушта жашаган мээнеттүү, убайымдуу.

Жырга, дуула, малчылар, Жыргалдуу заман кез келди (Осмонкул). Кабагын жайып эл жыргап, Жыргалдуу элге мен ырдап (Калык).

Кууралдуу күндү башынан өткөргөн чал.

жыргат — куурат

Жыргалга, жыргалдуу турмушка жеткирүү, убайымсыз, кайгы-капасыз, кең-кесирн жашаган абалга жеткирүү, ыракатка батыруу.

Жыргатты менин элимди, Гүлдөттү менен жеримди (Үмөталиев). Адамзатты кайгысы жок жыргаткан, Тынчтык биздин кыймылдаткан жаныбыз (Осмонкул).

Талоон коюп күнүгө Басмачылар куураткан (Турусбеков). Кулурум кучактайын бери келчи, Кууратпа карыганда апакенди (Бөкөнбаев).

жырткычтык — мээримдүүлүк

Өлтүрүүдөн, жабыр тарткызып талап-тоноодон, кыйноодон кайра тартпаган ырайымсыздык, аёо дегенди билбеген мээримсиздик.

Чын көңүлү менен жакшы көрүп аёочулук, боорукерлик, ак ниетин билдирген сүймөнчүлүк, кайрымдуулук, ырайымдуулук.

Бий-болуштар салган чыгымдарын да жөн албастан жырткычтык мамилени колдонгон (Тоголок Молдо).

Анын ушул мүнөзүндө жүрөк титиреткен сүрдүүлүк да, сезим элжиреткен мээримдүүлүк да — экөө бирдей байкалып турат («Ала-Тоо»).

жыттуу — жытсыз

Жыттоо, искөө сезимине таасир эткен жыты бар, кандайдыр бир мүнөздүү жыт чыгарган.

Жыттоо, искөө сезимине таасирн сезилбеген, жыты биллнбеген, кандайдыр бир мүнөздүү жыты жок.

Уктабастан булбул мактап сайраган, Атыр жыттуу гүлдөрү бар жайнаган (Аалы). Ак, кызыл, алма, өрүктүн жыттуу гүлү, Жеминш бак, короо сайын түрлүү-түрлүү (Осмонов).

Ис газы түссүз, даамсыз жана жытсыз газ («Ден соолук»).

жыш — сейрек

Жанаша турган же катар чыккан аралыгы өтө жакын, калың.

Жанаша турган же катар чыккан аралыгы жыш эмес, анда-мында, бирин-серин, калың эмес, коюу эмес.

Бак-даракты үйүнүн айланасына жыш тигип таштаган (Каралаев). Биз жыш өскөн майда чырпыктардын арасына жашынып калдык (Таштемиров).

Так ушул сейрек чийлүү, чаң укчан Мейкин болчу жаша-
ны жок, бозоргон (Аалы). Желбирек, сейрек жалы бар Сү-
рөтчү тартпас окшото (Аалы).

жээн — таяке

Кыздын баласы (кыздын
төркүнүнө, тууган-туушканда-
рына карата).

Энесинин эркек бир туу-
гандары, энеси тараптан
туугандыгы бар эркектер.

Кыздан туулган жээни, Олжобай көчөт экен деп, Калкына
кабар салды эми («Олжобай менен Кишимжан»). Соо болуп
карындашың эркек тапса, Жээниңдин атын Белек койгузуп ал
(Аалы).

Таякем кенде бургулоочу болуп иштейт,—дейт Жамал (Да-
никеев). Колундан сени жетелеп, Таякеңе барайын («Эр Та-
былды»).

3

закондуу — законсуз

Законго ылайык, законго
негизделген.

Законго ылайык келбеген,
законго негизделбеген.

Ал менин аялым — закондуу никебиз бар (Абдыраманов).
Законсуз иштерге жол берилбесин.

залал — пайда

Зыян келтирүүчү, жаман-
дык кылуучу, кесепеттүү
таасир, зыян.

Бирөөгө тийгизген жак-
шылык, натыйжалуу аракет,
ийгиликтүү пайдалуу иш.

Эч кимге залалы жок, дүйнөдө момун адам эле (Жусупов).
Пайдасы тийген кишинин кор болбосун тилейт тура (Бай-
темиров). Пайда таап эгинден Арбын кылып айдаган (Тоголок
Молдо).

залкай — кирбий

Зор, бараандуу көрү-
нүштө болуу, чоң, алибеттүү
көрүнүү.

Өтө кичинекей, жүдөмүш
көрүнүштө болуу.

Баштары кайкы кең курсак, Пароход сүздү залкайып
(Иманкулов).
Кирбийип бою кичине. Козусу кирбийип арык.

залкы — жыргал

Жапа чектирген абал,
жабыр тарткан кыйынчылык,
азаптуу түйшүк, кысымчылык.

Убайымсыз, кайгы-капа-
сыз жашаган жыргалдуу
турмуш, шатыра-шатман өмүр
сүргөн кеңчилик, жыргаган
сонун турмуш, ыракат.

Кыз балага, болгондо да өздөрүнө эң жакын немеге, ушун-
дай запкы көрсөткөнүнө такыр ишенишпеди (Мавлянов).
Береке, жыргал бар бекен Бейпилдүү биздин өмүрдөй (Бө-
көнбаев). Эне чиркин кантсин, бардык жыргалым — бала деп
түшүнөт да (Турусбеков).

зоот — карапайым

Таза кандуу, асыл тукум
(малга карата).

Таза кандуу эмес, тукуму
асылдандырылбаган, жөнөкөй
(малга карата).

Асыл тукум зоот мал, Атын айтсам малынын Ала-Тоо ат-
туу уйлар бар (Осмонкул).
Илгерки карапайым уйлардын ордуна азыр зоот тукум уй-
ларды кармоого өттүк («Ала-Тоо»).

зор — кичине

Көлөмү, көрүнүшү, тулку
бою жагынан чоң, көлөмдүү.

Көлөмү, көрүнүшү, тулку
бою чоң эмес.

Чымыр өскөн зор денесинде түгөнбөс күч бар эле (Сыдык-
беков). Алп кара куш зор куштун Зордугу тоонун теңиндей
(«Эр Төштүк»). Данияр жогорулаган сайын, үстүндөгү зор ка-
ра ала кап аны теңселтип жатты (Айтматов).

Мен кичине, чабал киши, караба (Үмөталнев). Кичине аянт-
чага эл быкылдап толгон (Жантөшев).

зыкым — берешен // март

Колунан эч нерсе чыкпа-
ган сараң, катуу баш.

Колдо болгонун аябаган,
зыкымданбаган, колу ачык.

Сапар зыкымды бекер ээрчиткен экенбиз деп ээрдин тиш-
тенди (Бейшеналиев). Атасы зыкым жан экен, Малга кароо
бай экен («Эр Төштүк»).

Каймак майы карында, Касиети жанында, Сураса берген
зарылга Берешен эли, Ала-Тоо (Тоголок Молдо). Көңүлүн жа-
зат жалпынын Көңүлү ачык март адам (Барпы).

зыян — пайда

Ийгиликке жолтоо болгон, бут тоскон кесенет, жамандыкка, бузулууга, чыгым болууга, жеректен чыгып калууга, залалы тийүүгө алып келген тескери таасир.

Бирөөгө тийгизген жакшылык, натыйжалуу аракет, ийгиликтүү, пайдалуу натыйжа.

Капканга түшүп өлгүчө, Канча зыян келтирет (Барпы). Элим көрдү эзиллип, Мейли кожо, мейли эшен — Ушулардын зыянын (Токтогул).

Ушундайда Аpek зор пайдасын тийгизди (Канмов). Өмүрүңчө бечара Байдан пайда таппадың (Тоголок Молдо). Малды пайдасын, үзүрүн көрүш үчүн өстүрөт (Убукеев).

зыяндуу — пайдалуу

Зыян келтирүүчү, зыянга учуратуучу, жаман таасирлүү.

Пайдасы бар, пайда келтирүүчү, жакшы натыйжалуу.

Ажырыктар курусун, Зыяндуу чөптөр жулунсун (Үмөталиев). Сасыкбай зыяндуу киши (Байтемиров). Эгерде күндүн нурун узак убакыт пайдалана берсе зыяндуу («Ден соолук»).

Илим-билим пайдалуу, Окугула, балдар ай (Барпы). Ошентип пайдалуу ишмди мугалимдик менен баштадым (Сыдыкбеков). Арашан менен Жети-Өгүз Адамга дары пайдалуу (Бөкөнбаев).

зыянкеч — пайдакеч

Зыян келтирүүчү, зыяндуу иштер иштөөчү.

Өз кызыкчылыгын көздөп, пайда табуу аракетин жасаган.

Карышкырлар зыянкеч — койлорду жейт (Сыдыкбеков). Зыянкеч бузук душмандан Тазалоо керек араны (Шамшиев). Тилеп бирөөгө жакшылыгы жок, «байысам», «дүйүйөмдү көбөйтсөм» деген пайдакеч сүткор (Сыдыкбеков).

зээндүү — зээнсиз

Туюп-билүү жөндөмдүүлүгү күчтүү, тез түшүнө коюу жөндөмдүүлүгү бар, акылы сергек.

Туюп-билүү жөндөмдүүлүгү начар, оңой менен түшүнө койбогон, акыл-ойду эсинде жакшы сактап кала албаган, аң-сезими начар.

Зээндүү дешет Жылдызканды. Мугалим келип да айтты (Байтемиров). Деген менен Абыл көзү кат тааныган зээндүү жигит, курбуларына барктуу (Сыдыкбеков).

— А шордуу, ата даңкы болсо да, өз башына ээ эмес, зээнсиз кургур тура, — деди Батийна (Сыдыкбеков).

И

идеялуулук — идеясыздык

Алдыңкы, прогрессивдүү идеяга ээ болгондук.

Алдыңкы, прогрессивдүү идеясы жоктук.

Советтик искусствонун жогорку идеялуулугу. Адабияттагы идеясыздыкка каршы күрөш жүргүзүү.

ийри — түз

Түз эмес, ийрейген, кыйшык.

Ийри-буйру эмес, кыйшаган же ийрейип кеткен көрүнүштө эмес.

Ортоңку катарда тигилген ийри жыгачты көргөнүмдө Ашым эсиме түштү (Сыдыкбеков). Бутуң неге ийри, Көзүң неге тосток (Бөкөнбаев).

Бул карагай аткан октон анык түз (Калык). — Ооба, бутактары сыйда, түз чыгат. Боз үйгө уук жасатса, табылбаган жыгач (Сыдыкбеков).

илгери — кийин

Мындан көп убакыт мурун, бир кездерде, мурун.

Кандайдыр бир окуя болуп өткөн соң, белгилүү бир убакыт өткөн мезгилде.

Эчки-Башылыктар илгери күндүн кайсы маал болгонун Көлбай молдонун асан чакырганын улам болжоп билишкен (Жусупов). Саяк мындан бир саат илгери аэропорттон кайткан (Абдыраманов).

Тебелеп тулаңынды көп ойнодум, Так болуп баскан изим калар кийин (Шимеев).

илгериле — кийинде

1. Алдыга жылуу, илгери жылуу, алга жөнөө.

1. Артын карай жылуу, кийин болуу, кетенчиктөө.

Келе жаткан топтон бирөө илгерилей басып келди (Жантөшев).

Омор эшик алдына келгенде кийиндей берди (Сыдыкбеков).

2. Өсүп-өркүндөө, алга кетүү, ийгиликтерге жетишүү, алга умтулуу.

2. Артта кала баштоо, чегине баштоо, мурдагы абалынан, ордуна төмөндөй баштоо.

Элдин турмуш жыргалчылыгы алга карай илгерилей берет («Советтик Кыргызстан»).

Иштин кыймылы анча эмес, күндөн-күнгө кийиндеп бараткансыйт («Ала-Тоо»).

илгерки — кийинки

Мындан көп убакыт мурда болуп өткөн, мурдагы өткөн бир кездердеги. Соцку мезгилдеги, соцку.

Илгерки көргөн кишилер Эми көрсө жаңылар (Осмонкул). Сүйлөйсүң эске салып илгеркини (Элебаев).

Бирок канчалык аны самаганы менен ыгы келип, кийинки күндөрдө жолуга албай койду (Байтемиров).

илээнди — тыкан

Кандайдыр бир иштерди иштөөдө, өз боюн өзү кармап жүрүүдө, жүрүш-турушунда тыкан эмес, илең-салаң кыймыл-аракетте болгон бошон.

Ар кандай иштерди иштөөдө, өз боюн өзү кармап жүрүүдө, жүрүш-турушунда, үй тиричилигинде ж. б. тың, чыйрак.

Илгертен илээндини бош деп айтат (Тоголок Молдо).

Үмүт чоңойгондо да ушул мүнөзүнөн айныбаса, өтө сарамжалдуу, оокат-тиричиликке тыкан киши болот (Абдукаримов).

импорт — экспорт

Чет өлкөлөрдөн товарларды алып келүүчүлүк.

Сатуу үчүн чет өлкөлөргө товар чыгаруучулук.

Товарлардын импорту.

Экспорт үчүн чектелген товарлар.

ини — ага

Өзүнөн кичүү эркек бир тууган, туугандык жагынан жакын адамдардын кичүүсү (эркектерге карата).

Өзүнөн улуу эркек бир тууган, туугандык жагынан жакын адамдардын улуусу (эркектерге карата).

Инженер иним болсо кенде жүрөт (Сасыкбаев). Эркектер менен кичүү иним бар (Сыдыкбеков).

Каралашар жаны ачып, Ини же менде ага жок (Жантөшев).

иреге — төр

Үйдүн босого жак бөлүгү, улага тарап, үйдүн эшиктен кире берген жери.

Үйдүн босого тарабына карама-каршы келген жогорку тарабы, үйдүн эшик тарапка, улагага жакын болбогон өйдө жагы.

Анан төргө чыкпай, иреге тараптагы жүгөрү салынган каптын үстүнө отура кетти (Абдукаримов).

Кыргыздын салты кандай сонун. Үйгө кирип барсаң, түз эле төргө өт дейт (Байтемиров). Бир карыя олтурат Ошол үйдүн төрүндө (Жантөшев).

иреттүү — иретсиз

Белгилүү бир тартипке, иретке келтирилген, баш аламан же чак-челекей эмес.

Белгилүү бир тартипке, иретке келтирилбеген, баш аламан, өз-өз ылайыгына карай жайгаштырылбаган.

Үйлөр ушунчалык сулуу, иреттүү салынган (Байтемиров). Үй ичи иреттүү (Сыдыкбеков).

Орусбек өзү иретсиз кармаган китеп-дептерлерин бет алды ыргытчу (Сыдыкбеков).

при — ушак

Чондугу, көлөмү, көрүнүшү жагынан салыштыра караганда чоңураак, ирдүүрөөк, кичине эмес.

Чондугу, көлөмү, көрүнүшү жагынан салыштыра караганда майда, кичине, при эмес.

Ири-при жазылган тамгалар сап-сап тартып ак кагаздын бетинде кандайдыр жарышкансып көрүнөт (Сыдыкбеков). Ээр көтөрүп элге мени жеткирер, Канткен менен төрт туяктуу ири да (Аалы).

Түзүктөп асырабаса козулар ушак болуп, жетиле албай жүрө берет экен да («Ала-Тоо»). Кыргыз жылкысы сөөгү ушак болгону менен, өзү чаалыкпас тукумдан (Сыдыкбеков).

ич — сырт // тыш

1. Кандайдыр бир нерсенин, курулуштун, имараттын ж. б. ички тарабы, ички бөлүгү.

Кандайдыр бир нерсенин, курулуштун, имараттын ж. б. ички бөлүгүнө карама-каршы жагы, тышкары жагы.

Үй ичи күңүрт (Сыдыкбеков). Бөлмөнүн ичи апчалык бай эмес (Жантөшев). Мыскалдар ичке киришти (Сыдыкбеков).

Боз тамдын сырты кандай арды болсо, ичи да ошондой эле (Сыдыкбеков). Каткырды чыдабастан сыртка чыгып (Аалы).

Итике корунуп үйгө кире албай көпкө чейин тышта турду (Убукеев).

2. Кийимдин, кездеменин сырт жагына карама-каршы жагы, кийимдин астары, бир нерсенин ички тарабына тиешелүү бөлүгү.

2. Кийимдин, кездеменин астарына, ич тарабына карама-каршы келген бөлүгү, бир нерсенин тышкы катмары, сырткы бөлүгү.

Ичин кымбат иштеткен Сырттаным сапар кетет деп («Эр Төштүк»).

Сырты кара бөркү бар, Сырттан Манас каркыбар («Манас»).

Ичин суусар ичтеди, Тышын буулум тыштады («Манас»).

ички — сырткы // тышкы

1. Бир нерсенин, курулуштун, имараттын ж. б. ич жак тарабындагы, ичкери тараптагы, ич жагындагы.

1. Бир нерсенин, курулуштун, имараттын ж. б. тыш жагындагы, сырт тарабындагы.

Каныбектер ички үйгө киришти (Жантөшев).

Ирина оозун жыйып алганча сырткы эшикти бирөө какты (Жантөшев).

Аңгыча болбой тышкы дарбаза такылдады (Жантөшев).

2. Сыртка, бөтөн тарапка, башкаларга тиешеси жок, ич арага таандык.

2. Сыртка, тышкары жактарга таандык, ич арага же ички маселелерге тиешелүү эмес.

Ички жумуштарды мен тындырып тургандыктан атам тышкы иштери менен болду (Жантөшев).

Ата кетти сырткы чарба иш менен («Ала-Тоо»).

ичте — тышта

Кийимге, бир нерсеге ич салуу, астарлоо.

Кийимге же башка нерсеге тыш жасоо, тышын каптоо.

Ичин суусар ичтеди, Тышын буурум тыштады («Манас»).

Шамбеттин баркыт тыштаган кара көрпө тебетейи, Акняга жарашат (Сыдыкбеков).

ичтел — тыштал

Кийимге, бир нерсеге ич салынган абалга келүү.

Кийимге же башка бир нерсеге тыш салынган абалга келүү.

Бешманттын ичи жибектен ичтелген.

Баркыт тышталган суусар тебетей (Аалы).

ичтет — тыштат

Кийимге же башка бир нерсеге ич салдыруу, астарлатуу.

Кийимге же башка бир нерсеге тыш салдыруу, сыртынан каптатуу.

[Ичининин] ичин суусар ичтетти («Манас»).

Жашыл нооту тыштаткан түлкү ички кийген, ак боз ат минген Атабек (Жантөшев).

ишенимдүү // ишеничтүү — ишенимсиз // ишеничсиз

Ишене тургандай, ынангандай, үмүтүн, ишеничин жокко чыгарбай турган.

Ишенүүгө, ынанууга болбой тургандай, ишенимдүү эмес.

Алды менен өзүнө ишенимдүү кишилерге таян, акырындап эмгекчилерди өзүнө тарт (Жантөшев). — Жакшы, — дедим карыяга кайталап, — Үмүт сонун, ишенимдүү сөзүңүз (Аалы).
Өзүң келе албасан, ишеничтүү бирөөнү жумша (Жантөшев).

Ишенимсиз фактыларды келтирүү.
Ишеничсиз сөз сүйлөө.

К

каадалуу — каадасыз

Алымдуу, кадырлуу, барктуу, сыйлуу, салттуу.

Кадыр-баркы жок, анча алымдуу эмес, сыйсыз, салтсыз.

Байымбет Апай апанын чоң үйүнө каадалуу меймандай кастарланат (Бейшеналиев). Чоң үйдө каадалуу адамдар отурат («Ала-Тоо»). Калыңдын кемин толтурмайын бербейм деген атасынын айбатынан каадалуу кыз чыкмак кайда (Бейшеналиев).

Кыз калыңсыз болсо да каадасыз болбойт (Жантөшев).

каардуу — мээримдүү // ырайымдуу

Өтө ачуулуу, заардуу, катаал, ырайымсыз.

Кайрымдуу, сүйкүмдүү, мээрбан.

Каардуу карт манапка кадыры өтүп, мөрөйү үстөм болду (Бейшеналиев). Канча тестиердин ичинен Байымбет каардуу молдонун жазасын аз тартып «Хафтиэкти» жаттады (Бейшеналиев).

Көзүн жумуп көмкөрөсүнөн жаткан Ысак балалык бейкапар күндөрүн, айкөл атасынын аман-эсен кезин, ага жараша энесинин жүзүнөн төгүлгөн мээримдүү, бактылуу учурун эстеди («Кыргызстан маданияты»).

Көгүш көздүү жаш жигит ырайымдуу жүзү менен карыяга жылмая карады (Баялинов). Айланада тургандардын көз карашы ырайымдуу (Жантөшев).

каатчылык — кененчилик

Жокчулук, кысымчылык, жетишсиздик.

Жетиштүүлүк, ашып-ташкан берекелүүлүк, телегейи тегиз болгондук, жайнап тургандык.

Алар каатчылык, теңсиздик деген кептин маанисин анча туюнушпайт (Сыдыкбеков). Каатчылыкка карабастан бирде бири: «Балам, маа ашыгыраак берип койчу» — дебейт (Сыдыкбеков).

Кененчилик, тынччылык, Партиянын жолунда (Осмонкул).
Эртеңим — кененчилик, беленчилик, Адамдар керектүүнү жыгган, үйгөн (Үмөталиев).

Үй. ичи тын, кийими бүтүн, Тамак-ашка молчулук (Нуркамал).

кабелтең — алсыз // чабал

Олбурлуу, күүлүү-күчтүү, Тырбайган, илмийген, күчү күрсүйгөн. жок, начар.

Далдайган кара тултук лакыйган кабелтең ченгелин арбайтып, саал эңкее желкеден апчыды (Бейшеналиев).

Эс-учун жыя бети башын сыйпагылап, алсыз колун ушалап, талмоорсуй кыңкайды (Бейшеналиев). Аялмет жетимдин улуусу түйшүккө чабалсың го, — деп сынаганы жатабы (Бейшеналиев).

кагелес — толук

Арык чырай, семиз эмес, Эткээл, толмоч, болугу өтө арык эмес, тыкан. раак.

Багыш сыйда кара сакалдуу, көзү китирейиңки кагелес нооча адам (Бейшеналиев).

Чоюбек сөз эмес, мыйгына шиш сайылгандай толук денесин салмактапта шап өйдө көтөрүлдү (Бейшеналиев).

кадырла — кордо

Ардактоо, барыктоо, сыйлоо, урматтоо. Кордук көрсөтүү, ызалоо, кемтигин же башка жактары айтып кемсинтүү.

Брахмат уулдарым. Мени силер кадырласаңар, урматтасаңар, силерди өзүнөрдөн кийинкилер сыйласын (Бейшеналиев). Кадырлап элим той кылган карыя сизди мактадым (Осмонкул). Бирин-бири кадырлап, Сыйлаган элди карачы (Токтогул).

Жабыгып жүргөн жигитти Жакырсын деп кордобо (Токтогул). Жолдо бара жатып бүгүн мени бирөө кордогондой көрүнүп көңүлүм иренжиди (Элебаев). Тобоктун тукумун кордогон калпа онолбосун (Бейшеналиев).

кайнат — муздат

Эң жогорку температурага, кайноо точкасына жеткизүү. Өтө салкын, муздак абалга келтирүү, суутуу.

Зуура коломтого асмасын асты да, чай кайнатты (Баялинов). Бурулчанын келерин билип Алтын самоорун кайнаттып турган (Байтемиров).

Карга камап муздатты, Кыш чилденин өзүндө (Тоголок Молдо). Суу өткөн денени муздатып барган сайын калтыратты (Жантөшев).

кайраттуу — кайратсыз

Эч нерседен тартынбаган, Кайраты жок, өтүмү жок, чечкиндүү. мүнөзү бош, чечкиндүү эмес.

Үстөкө-босток үстөмдөтүү кайраттуу акынды да кабырылтып каржалтты (Бейшеналиев). Тоголок Молдо өзгөчө, карыянын кайраттуу чакырык таштап.. алдын ала эскерткенинде терең сыр бардыгын баамдады (Бейшеналиев).

«Уялчаак, кайратсыз адам ырчы боло албайт» — деген басынын насааты сүрөө катары сезимине шыбышталды (Бейшеналиев). Калтырап коркуп тургандай Кайратсыз өскөн жан белем (Бөкөнбаев).

кайрымдуу — кайрымсыз

Боорукер, күйүмдүү, карамдуу. Адамга ыракым кылбаган, таш боор, кайрымы жок, күйүмсүз.

Кайрымдуу болсо балдары, Карыган адам жашарат (Бердибаев). Элге тынч бей-бечарага кайрымдуу, калыс жана камкор жетекчи болот (Токтогул).

Кайрымсыз байларды Бакир аксакал айтып жатты (Абдукаримов). Бурулканда боорукерлик кайда, тили заар, кайрымсыз аял (Элебаев).

калыбет — жеңил

Оор басырык, салмактуу, мүнөзү оор, токтоо. Токтоо эмес, көтөрүмдүү эмес, мүнөзү шайкелеңирээк.

Ашыгып мынча не келди? Калыбет эле бу киши («Манас»). Токтолуп калган жигиттин элесине келтирип калыбет мүнөз менен эрикпей баштан аяк талдап карап жатканына таң калгандай («Ала-Тоо»).

Бирок учкалак ойлуу, жеңил адамдарга сүйүшүүнүн не баркы бар (Жантөшев). Артык жеңил дардан күү Эң чаңдаяк жан экен («Эр Төштүк»). Жеңил адам иш башына калса коноп, Менсинет ушул эле жүргөн болуп (Борбугулов).

калың — жука

Жука эмес.

Калың эмес, калыңдыгы кичине.

Кишилер чоң-чоң таарларды, калың ала кийиздерди үстүнө жамынышты (Сасыкбаев). Сомдоп алган комузум Капкагы калың карагай (Токтогул). Түндө кымкарлап жааган кар оюп калың түшүп калган экен (Убукеев).

Суук болуп калгандыктан, анчалык жука кийинген адам жок (Жантөшев). Салык костюмунун сыртынан кебезден токулган жука боз чепкенин кийди (Канмов). Китепче эң эле кичинекей, кагазы жука, ариптери өтө майда (Жантөшев).

калың — сейрек // суюк

Өтө жыш, коюу.

Калың эмес, бирин-серин, анда-санда.

Таза чыккан калың эгин шуудур кагып, ыргалып турду (Сыдыкбеков). Жүздөй киши күрү-күү түшүп калың арчаны көздөй качып калышты (Жантөшев). Калың камыш жактан жапайы өрдөктөрдүн кирилдеген үнү угулат (Абдукаримов).

Тигил мугалимдин сакалы жок, сейрек кара муруту бар (Сыдыкбеков). Айыл сейрек, беш-он түтүндөн тигил-бул коктунун оозун кыштоо этет (Сыдыкбеков).

Көкүлү суюк жибек жал, Көзү чолпон жылдыздай (Осмонкул). Чындын суюк сакал, муруттары анда-мында бирөө сербейип турат (Байтемиров).

калында — жукала

Калың кылуу, калың абалга келтирүү, кабаттоо.

Жукартуу, калың нерселерди жука абалга келтирүү.

Төшөктү калындап сал. Үшүп калба, калындап кийин. Байымбет.. колундагы калдайган жыгач күрөк менен тез-тез шилеп, үйүлгөн буудайды жукалап жайды (Бейшеналиев). Мен ага жооп бергиче болбой, алмадан жукалап кесип жеп отурган Амантур мурчуйду («Жаш ленинчи»).

камбыл — энөө // бош

Сарамжалдуу, бүйрө, ар нерсеге камы бар, эптүү.

Сарамжалы жок, бүйрө эмес, чыйрак эмес, эч нерсеге эби жок.

Иниси жер үшөбөй, кара оокатка камбыл омоктуу эргулуна тартты (Бейшеналиев). Камбыл болгон адамдын кампасында дан турат (Жеңижок). Айылчиев укту окшойт, аттан түшүп ошондо да камбыл неме канжыгасына байлана жүргөн жем-баштыгын атына илди (Жунусов).

Үйүндү үч көтөрүп жатса да эчтемени сезбеген энөө киши турбайсыңбы? — деди (Убукеев). Бактылуу заманда жашайм, кар болбойм деп энөө өспө («Ала-Тоо»).

Аскар чоң ата, чоң эненин терең сүйүүсүндө эрке өсүп, өтө жалкоо, бош, ар ишке жөндөмсүз болуп чоңойгон («Кыргызстан аялдары»).

камдуу — камсыз

Камылгалуу, даярдык көрүлгөн, күтүнгөн.

Камылгасыз, даярдыксыз, эч нерседен капары жок, жайбаракат.

Кокондуктар мынчалык камдуу келерин генерал күтпөгөн эле (Касымбеков). Бардык жамандыкка камдуу туралы (Касымбеков).

Камсыз жаткан эл дүрбөлөңгө түштү («Кыргызстан маданияты»).

камык — чыйрык // үшү

Ысылап, чабалактап тердей кетүү, ысылоо, кыйналуу.

Бир аз муздай түшүү, калтырап-титирей баштоо.

Камыгып сыртка чыгып аба жуттум, Эс алып отурганым бир чоң устун (Бердибаев). Кызыл эт бала шылкылдап атка урунар, тердеп-кургап камыгар (Касымбеков).

Саал үшүгөндөй эриндери дирилдеп, кыздын денесин майда калтырак баскансыят («Кыргызстан маданияты»).

Зуулдай күйгөн кайың отундун.. илебине карабастан, чыйрыгып, калтырай баштадык («Советтик Кыргызстан»).

капалуу — капасыз

Бир нерсеге сарсанаа болгондой көңүлү чөгүңкү, кайгылуу, убайымдуу.

Көңүлү куунак, жайдары, кайгысыз.

О, далайда көкүрөктөн көк түтүн булата капалуу үшкүрүк аттырды Тоголок Молдо (Бейшеналиев). Василий өзү да жоош, ойлуу, саал капалуу көрүндү (Бейшеналиев).

Убайымсыз, капасыз, Узун жашоо бир кызык (Осмонкул). Кайгы-капасыз ынтымактуу жашаган үй-бүлөдө (Үмөталиев).

каржал — оңол // тирден

Чарчап-чаалыгуу, жүдөө, кыйналуу, начарлоо, арыктоо.

Ирденүү, жакшыра баштоо, түзүк абалга келүү, эттенүү, семирүү.

Жумуштан каржалып калат көрүнбөйбү (Мавлянов). Кашкайып каарданды каармандар, Каржалып кызыл канга батса дагы (Акаев).

Мынакей эл оңолду сен оңолдун, Үйүңөр беш бөлмөлүү ак сарайдай (Бердибаев).

Жакадан мал бат тирдене албасына көз жеткен соң, Кара-Кужурга кой көктөтүп кеттик (Өмүрбаев).

картай // кары — жашар

1. Улгаюу, жашы илгерилөө, улгайган, жашап калган куракка жетүү.

1. Жаш болуу, мурдагысынан бир кыйла жаш көрүнүү, жаштай сезилүү.

Картайып баратканымды гана айтчы (Бейшеналиев).
Сексендеги Байымбет Жигерденип жашардым Карыдым деп турбастан Дагы нуска жазамын (Бейшеналиев).
Анча эле карып кеткеним жок (Сыдыкбеков).

2. Эскирүү, көп убакыт өтүү.

2. Жаңыруу, жаңыланып өзгөрүү, жаңыча болуу.

Бул сөздөр илгери айтылган, андан бери күндөр картайып, түндөр эскирди (Айтматов).

Жашыл ала гүл жайнап, Жашарды тоолуу жерибиз (Осмонкул). Жаңы-Жол Ташкөмүрдүн үстү жагы, Жашарган адыр-чыбыр жери жаңы (Үмөталиев). Үч дөбөнүн чөйрөсү бүгүн жаңырып жашарды (Сыдыкбеков).

картаң // кары — жаш

Бир топ жашка чыккан, улгайган, карып калган.

Өсүп келе жаткан, картаң эмес, карый элек.

— О-о окшошкон монтойгон келиндер-р, экөөң тең картаң кишилерге тийипсиңер, зериккен түрлөрүңөр бар-р (Бейшеналиев). Бирок картаң ат чымыркана тартып баратты (Айтматов).

Мен болсом кары адамдын онго күчүм жетпес, бирок күнүнө беш нормонун үстүнөн түшпөйм (Сыдыкбеков).

Василий аз жыл арасында Кең-Суу эмес тыяк-бияктагы айылдын кары-жашына таанылды (Сыдыкбеков). Молдоке дөөлөтүңүз артылды Бүт союзга айтылды. Жамгырдай жууп тазарттың Жаш кезде тарткан дартынды (Бейшеналиев). Жаш адам өнөт, өсөт, өзгөрөт, жетилет (Бейшеналиев).

каруулуу — каруусуз

Күчтүү, кубаттуу, олбурлуу, алдуу, дармандуу.

Күч-кубаты жок, алсыз, дармансыз, алы жок.

Билеги каруулуу жигиттер чыгып,.. кызуу тамаша башталды (Жакыпбеков).

Байымбет жанын кашайтпасын шамыян кайтарып өчүп алууга каруусуз, күчсүз экендигине өкүндү (Бейшеналиев).

каршы — ынак

Бир-бирине абдан өч, душман, кас.

Мамилелери жакын, бири-бири менен өтө ысык, жакын, мамилелеш.

Арзымат «мага тий» дегенде мен болбой койгомун. Ошондуктан сүйгөн күйөөм Нурматка каршы жана мага каршы (Жантөшев).

О селки! Түш кайыкка — келечекке, Каршылар канат катып бизге жетпес (Акаев).

Турсун Айымкан менен эже синдидей ынак,.. улууга улуудай, кичүүгө кичүүдөй мамиле жасап, колуна кол, оюна ой кошуп алынып кетти (Бейшеналиев).

карылуу — алсыз // начар

Алдуу, күчтүү, кубаттуу, сокмоктуу.

Күч-кубаты жок, дармансыз, чабал.

Бир убакта карылуу кол анын чачынан чапчый кармап, так көтөрүп, кроватина отургузуп койду (Абдыраманов). Үч-төрт карылуу балдар Болотбекти былк эттирбей көтөрүп барып, кар үстүнө чалкасынан таштады (Жунусов).

Эс-учун жыя бети-башын сыйлагылап, алсыз колун ушалап,.. талмоорсуй кыңкайды (Бейшеналиев).

Тиги адам сыяктуу алы начар алты абышкаңар бар имиш (Жантөшев). Рустам кичинекей, начар бала эле (Сасыкбаев).

карылык — жаштык

Карып калгандык, жашы өтүп кеткендик, улгайгандык.

Өспүрүм убакыттан тартып улгая баштаганга чейинки курак, жаш кезек, жаш чак.

Жашы жетип калса да, байбиченин карылыкка толук моюну суна койбогондугу көрүнүп турат (Элебаев). Карылыктын изи жок, Телегейи тең жаңы (Аалы).

Ал көбүнчө гүлү кулпурган, жылдызы жайнаган жаштык өмүрдү, алтындай кымбат көңүлдү ырдайт (Бөкөнбаев). Жаштык көз көз жетпеген бийик мунар (Бөкөнбаев). Барпы жаштыгын, аял ала электигин эстеп, бармагын тиштеди (Байтемиров).

карыш — жазыл

Тырышуу, курушуп жазылбай тургандай сезилүү, (көбүнчө бүткөн бой, денеге карата).

Курушпаган, жайылып жазылган, карышпаган абалда болуу.

Жер таянып обдулса, сыздаган колдору карышып, такым тарамыштары тырышып... тура албай бүрүштү (Бейшеналиев).
Чоюбек көз ирмем термелип, карышканы жазылган ченгелдин абага апчылагылайт (Бейшеналиев).

кастык — достук

Бирөөгө кастарын тигип каршылашкандык, душмандык.

Бирн-бирин кадырлагандык, өтө жакын мамиледе болгондук.

Нүзүп менен Мусулманкулдун кастыгы мурдагысынан коркунучтуу тымызын түргө өттү (Касымбеков). Бала деген — эч кастыкка кордолбос алал, ыйык (Бейшеналиев).

каты — жумша

Кургап калуу, катуу болуп зынкыйып калуу.

Былыпдап жибиген абалда болуу, бошоо, жумшаруу.

Аттын жанына барып, мойнунан сылап, катып калган терилерин кырды (Канмов).

Каткан нандарды ысык сууга салып койсо, бат эле жумшап калды.

кат — көрсөт

Жашыруу, көзгө урунтпоо, көргөзбөө.

Ачыкка чыгарып билдирип коюу, көзгө урунтуу, билгизүү.

Бакай дагы эле шашпастан түйүнчөктү байлады да, чөнтөгүнө катты (Өмүрбаев). Коломтонун түбүнө өтөөнү катып кетти дейт («Эр Төштүк»).

Чабепдес бала камчысы менен эердин кашы жакты жаксап көрсөттү (Касымбеков). Ал каткан буюмдарын апасына көрсөттү («Ала-Тоо»).

ката — туура

Туура эмес, жапытыш, кемчилик, чекки.

Жалган эмес, чын, чындыкка негизделген, катылыгы жок.

Өткөрүш жиберген катаны мойнуна алганы — алмгерчиликтин (Жантешев). Кобус ката кетердем, Мындан кийин жапылбайм (Осмонов).

Байымбет алганын туура. Чындыкка кобок берилеиз, болуш (Бейшеналиев).

катаал — жумшак

Каардуу, катуу, мээримсиз, ырайымсыз.

Мээримдүү, ырайымдуу, бирөөгө катуу айтпаган, көңүлчөөк.

Шекердин кайын энеси катаал киши экен (Мавлянов). Нүзүптүн катаал үнү түнөргөн куралдуу кишилерди тык селдейтти (Касымбеков).

Кимге гана болбосун мамилеси өтө жумшак, адам алдында ажары ачык (Абдумомунов).

катаал — жеңил

Өтө оор, татаал, кыйын, кыйынчылык келтирген.

Анча кыйын эмес, оңой, колдон келе тургандай, татаалдыгы, кыйынчылыгы жок.

Дастандар аны керемет дүйнөнүн ар уруу катаал, жыргал, өксүгөн, өнүккөй турмушуна каныктырып, сезим байлыгын оргутпадыбы (Бейшеналиев).

Кай бир атайын дарстары болбосо, жалпы билими мага дадале жеңил сезилди (Сыдыкбеков).

катуулук — жумшактык

1. Жумшак эместик, бекемдик, өтө чың болгондук.

1. Катуу эместик, жумшак, бош, борпоң болгондук.

Катуулугун болсо экен, Теренден чыккан темирдей (Аалы). Каздын тыбыт жүнүндөй жумшактыгы башкача (Үмөталиев). Күндө жумшактык кылгандай эле көрүнчү эле, бүгүн жамбашына керебеттин сеткалары өткөнсүп, ары-берп оона-лактай берди (Байтемиров).

2. Туруктуулук, бекемдик, катаалдык, каардуулук.

2. Боорукерлик, көңүлчөөктүк, мүнөзү жумшактык, назыктык.

Бул жагынан мен да өтө жумшактык кылып жатам («Ала-Тоо»). Кишинин мүнөзүн: катуулугун же жумшактыгын, куулугун же энөөлүгүн биринчи көргөндө эле аныктоого болот (Канмов).

кашаң — күлүк

Кыбыр, өтө акырын, жай жүргөн; жай баскан, күлүк эмес, баспаган.

Катуу, тез чуркаган, ылдам жүгүргөн; тез, ыкчам баскан.

Байымбет экөөбүз этекти түрүнүп,.. таякты колго алып жөө жөнөсөкпү дедик эле. Сиз ага кашаң тору ат сатып берипсиз (Бейшеналиев).

Күлпөңүм күндөй турганда Күлүгүм кантип берейпи («Манас»). Жоош, болбурак Осмон менден күлүк (Сыдыкбеков).

кедейлик — байлык

Колунда жоктук, жетишсиздик, кембагалдык.

Жетиштүүлүк, колунда бар, бардар экендик.

Кедейлик уят эмес, байлык мурат эмес (макал).

кектүү — кексиз

Бирөөгө кекенген, өчүн алууга ниеттенген жайы бар; ниети кара.

Ниети таза, көңүлүндө кири жок, ниети ак, кек сактабаган.

Көтөрүлгөн букара урууларынын бели мертинген менен, элимдерге кектүү өчүгүүсү чыңалууда (Бейшеналиев).

Миитип келгениңиз сон, бири-бирибизге ниетибиз ак, кексиз бололу, мен да кек сактабайм. Атаганат, эртерээк түшүпсөк эмне? (Бейшеналиев).

кел — кет

Бир жерден экинчи бир жерге баруу, белгилүү бир жайга, орунга жетүү.

Турган же келген жеринен кайтуу, жөнөө.

Сизге келген жүзбашы жигитпи? (Касымбеков). Карып калган немелерге алыскы шаарга келип кетүү кыйын эле (Өмүрбаев).

Эмне шаштырасың? Үйгө келгенди кет дебейт. — Айт ишин болсо, ишин жокпу кет (Абдыраманов).

келе — ме

Бир нерсени алууда бер деп суроодо колдонулат.

Колуна карма, ал деген мааниде бирөөгө берүүдө колдонулат.

Бол, эжеке, келе колунду — деп Зарылды колунан тартып алат (Сыдыкбеков). Алымкан келе мага көжө берчи. Айпуржан үшүдүң го мында келчи (Аалы).

Ме, калаа жеринде акчанын кереги тиет (Бейшеналиев). — Ме, алмашалы. Мен калайын Молдокем менен жеңемдин кызматында (Бейшеналиев).

келтир — кетир

Чакыр, жакындат, алып кел.

Алыстат, кубала, жолотпо.

Келтирбей жоодон сактаса, Эрдин көркү баатырда (Жантөшев). Жакадан элди көчүрүп, Жалпы баарын келтиргин («Эр Табылды»).

Тогуз жыл торолтуп, эми томолой кетиргеним жарабас... (Бейшеналиев).

кем — жетик

Акыл-эси, жүрүм-туруму ж. б. сапаттары боюнча башкалардан төмөн.

Кыраакы, акылман, кыйын, кылдат, мыкты, өйдө.

Акылы кем. Кудаяр кем акыл, анын үстүнө катын жандуу неме болду (Касымбеков).

О акылы жетик карылар, ойлонуп көргүлө силер да.. (Касымбеков)...ушул учурда хан башка бир жетик адамды.. аталык бийлигине чакырса болот (Касымбеков).

кеменгер — акылсыз // кеңкелес

Акылман, даанышман. Кем акыл, макоо, кейбир.

Кемтик жерим жок эле, Не бир кеменгер чечен кыраандан («Сарнижи-Бөкөй»). Алмамбет, Чубак эгиз эр, Калың кыргыз журтуна Кайраты ашык кеменгер («Манас»).

Акылсыз аңкоо кесепет өзүнө кылат кастыкты (Тоголок Молдо).

Мен алиги кеңкелес катындан күнөмсүйм (Абдыраманов). Бул сокур бир аз кеңкелес, маңыроорок деп ойлосоң керек (Абдыраманов).

кемчил — жетиштүү

Толук эмес, жетишсиз, мүчүлүш.

Жеткиликтүү, толук, кемчил эмес, кем эмес.

Звенонун мүчөлөрү эчтекеден кемчил эмес (Абдукаримов). Апаң айткандай ушул Ошто кемчил болгондон кийин Куршапта кайдан болсун (Абдукаримов).

Кийими бүтүн, курсагы ток, жетиштүү, кемчил эмес дүйнө менен акчага (Осмонкул). Жер алдында жаткан кен Жетиштүү бизде табылды (Осмонкул). Өндүрүштүн жаңы прогрессивдүү методдору жетиштүү түрдө колдонулуп келе жатат («Коммунист»).

кенже — улуу

Жаш жагынан эң кичүү, акыркы, соңку.

Жашы жагынан жогору, эң чоң, алгачкы, биринчи.

Тогуз уул, сегиз кыздын кенжесимин (Сыдыкбеков). Кенжени эркелетсе ким гана сүйүнбөсүн (Бейшеналиев).

Беш бир тууганбыз, эң улуусу ушул эжем эле — деди бала ылдый карап («Ала-Тоо»). Биз улуубуздан озунуп төргө өтө албайбыз (Касымбеков).

кең — тар

Ички көлөмү, аянты жагынан чоң, кең-кесири, кеңири.

Көлөмү, аянты жагынан кичине, кенен эмес, чоң эмес, кичинекей.

Ошол кең короонун көчө жаккы бурчунда чатыры төрт талаа жабылган жакшы үй — поптун үйү (Сыдыкбеков). Кең үйдүн мейман бөлмөсүндө эки адам маңдай-тескей кийимсиз отурушат (Абдыраманов).

Айырмасы түндүгү жок. Ичи тар. Абдан эле тар (Сыдыкбеков). Бара көрөсүн.. Ынтымак болсо, үйдүн тар-кеңи болучу беле («Кыргызстан маданияты»).

кесек — майда

Талкаланган, майдаланган, нерселердин чоңураагы, ирилери, анча майда эмес.

Кесек эмес, чоң-чоң эмес, кичинекей-кичинекей бөлүкчөлөрдөн турган, күкүмдөлгөн.

Акматакы басып-туруп кесек топурактарды ыргытып жүрөт (Сыдыкбеков). Таза чапкын, ала-чоло калтырбай, Ур, талкала, кесектерди кетменде (Үмөталиев).

Семиз токтунун этин.. майда туурата кууртуп кургаттырды (Бейшеналиев). Күндүзү түштөнгөндө этти күл майда туурап, самоор чайын бууланга сунат (Бейшеналиев).

кетик — бүтүн

Бир жери сынып түшүп калган, кетилип калган, бүтүн эмес.

Сынбаган, кетилбеген, сыныгы жок, кетиги жок, таза.

Кетик чыны. Кетик кашык. Кетик чөмүч. Эки жакты карасак, колго илинер бүтүн идиш жок («Жаш ленинчи»).

кечиримдүү — кечиримсиз

Күнөөсү анча катуу эмес, кечирип коюуга боло тургандай.

Күнөөсү, айыбы, жаңылыштыгы өтө оор, кечирүүгө мүмкүн болбогон, абдан татаал.

Күнөөндү кечкем, ал кечиримдүү карагым (Бейшеналиев). Ажардын оор тагдыры алдында өзүнүн кечиримсиз айыптуулугун мойнуна алгандай, тиштенип үнсүз жатты (Абдыра-

манов). Танабай.. айыгышкан тап күрөшүндөгү Чоронун кечиримсиз жумшактыгын аябай сынга алчу (Айтматов).

кий — чеч

Кийимди үстүнө салуу, кийимчен болуу, кийинген абалга келүү.

Кийилген кийимди үстүнөн кайра алуу, алып таштоо, чечинген абалга келүү.

Эртең менен Капар өтүгүн кийейин десе бир чулгоосу жок (Аралбаев). Ак калпагын чекесине кийип Мамат жанына келди (Канмов).

Өзү да сырт кийимин чечпей бизди окута берет (Сыдыкбеков). Тыш кийимин чечип жеңилденди да катарга отурду (Убукеев). — Кийиминди чечкин!—деп, Сабап алды басмачы (Барпы).

кийимдүү — кийимсиз

Кийими көп, кийим-кечелүү, бардар.

Үстүндө эч нерсеси жок, кийим-кечеси жок, жоксуз.

Алар болсо бүтүн кулжа, Турпанды чардап дүнүйөнү көбөйтөм деген малдуу, булдуу, кийимдүү немелердир (Элебаев). Дуся тайлактай түлөп, кийимсиз, ач-арык (Бөкөнбаев).

кийимчен — кийимсиз

Кийим кийген, кийими менен.

Үстүндө кийими жок, кийим-кечесиз, кийинбеген абалда.

Алдыңкы вагондон аскер кийимчен.. адам чыга келгенде.. «Фрунзе, Фрунзе!» — деген үндөр уктум («Ала-Тоо»).

Кийимсиз курсанттарга алыс барып окуунун өзү да кыйын («Эркин Тоо»).

кийин — чечин

Кийинүү, үстүнө кийим салуу.

Кийилген кийимди үстүнөн кайра алуу, кийимин чечүү.

Абылкасым заматта кийине коюп, лыжасын алып эшикке чыкты (Байтемиров).

Чечинип отуруу. Чечинип жатуу. Алты ай бою түзүктөп чечинбей көйнөгүбүз этибизге катты (Касымбеков).

кириш — чыгыш

Акча каражаттарынын, материалдык байлыктардын бухгалтериялык документ

Кандайдыр бир нерсеге сарпталган, расходдолгон акча каражаттарынын, мате-

аркылуу белгиленген кирешеси.

риалдык байлыктардын бухгалтериялык документтер аркылуу белгиленген чыгашасы.

Чабандын 160 кою төлдөп, 203 козу кириш болгондугун билдик («Советтик Кыргызстан»). Чыгым көп, кириш жок (Айтматов).

Жалаң гана дары-дармек өсүмдүгү боюнча колхоз 13280 сом чыгыш кылды («Чалкан»).

киреше — чыгаша

Бир нерседен түшкөн кириш болгон каражат, мүлк, доход.

Бир нерсеге жумшалган каражат, чыгым.

Алты миң гектарда алты колхоз болсо, анын бири жалаң гана пахтадан он эки миллиондон киреше алат (Убукеев). Коомдук чарбадан түшкөн кирешелер колхозчулардын оокатуу турмушунун негизги булагы болуп саналат («Кыргызстан аялдары»). Ал колхоздогу киреше, чыгашанын бардыгын беш колундай билет («Ала-Тоо»).

Чабан Өмүралиев Зарлык 650 ириктин бир да башын чыгашага учуратпай багып келди («Советтик Кыргызстан»). Ал киши жыйырма төрт койду чыгашага чыгарып катса керек (Убукеев).

кирешелүү — чыгашалуу

Кирешеси, пайдасы, доходу көп, арбын, мол.

Чыгымдуу, зыяндуу, чыгымга көбүрөөк учураган, көп ысырап болгон.

Кой чарбасы — абдан кирешелүү тармак («Кыргызстан айыл чарбасы»).

Чыгашалуу малга ээси баш (макал). Быйыл биздин колхоз чыгашалуу болуп калды («Ала-Тоо»).

кордук — сый // урмат

Кимдир бирөөнү кемсинтип кор кылгандай, кыйнагыдай, начар мамиле, азап, түйшүк, ыза.

Бирөөнү кадырлоо, сыйлоо иретинде көрсөтүлгөн жакшы мамиле.

Дөөлөттүүлөрдүн ыза, кордугуна уугуп, айыгышкан байдын күлүк атын мине качат (Бейшеналиев). Азапты, кордукту ошо өзүнүн шайырдыгы, айлакердиги, акылмандуулугу менен жеңет (Сыдыкбеков).

Таякелерге барып сый көрүп келели (Сыдыкбеков). Баса, атак, урмат өзү келет тура, сен ага арзысаң (Сыдыкбеков).

коркоктук — жүрөктүүлүк
Курулай, өзүнчө корко берүүчүлүк, жүрөксүздүк, коркок экендик.

Ар кандай кыйынчылыктан, коркунучтан баш тартпагандык, баатырлык, кайраттуулук.

Коркоктугу, жөнү жок чочуп кетиши аянычтуу көрүндү (Байтемиров). Ал сен болсоң мөлтүлдөдүң сымаптай, Мен мунду коркоктукка санадым (Аалы). «Чаар-Ала-Таштан» коркуш — барып турган коркоктук (Жантөшев).

Зоя чечкиндүүлүк жана жүрөктүүлүк менен аракет кылды («Кыргызстан аялдары»). Учкуч-космонавт Ю. А. Гагарин, айрыкча эр жүрөктүүлүктү, чыдамдуулукту жана токтоолукту көрсөттү («Ленинчил жаш»). Ал го букаралардын таламын талашып, жүрөктүүлүк кылды (Бейшеналиев).

корунчаак — өткүр

Өтүмү жок, элден уялып, тартына берген, уялчаак.

Өтүмдүү, эч нерседен тартынбаган, тайманбаган.

Шералинин ушундай тартынчаак, корунчаак мүнөзү. кемчилдиги, мококтугу, жамандыгы катары бааланууга өттү (Касымбеков).

Мээрим ачык-айрым, кепти жалтанбай бетке тике айткан өткүр кыз болучу (Сооронбаева). Эмнеге мен тиги балдардай өткүр эмесмин деп, өзүмдү өзүм жемелейм (Сыдыкбеков).

кош — жалгыз

Эки түгөй, эки даана, жалгыз эмес, жуп.

Бирөө гана, жуп эмес, сыңар, түгөйсүз.

Ууздай билек агарып көрүнө, кыздын кош күмүш билериктери тыңгыр дей түштү (Касымбеков). Жетип барып кең омууроосу менен коюп өттү да, артын сала берип, кош аяктап капталга тепти (Айтматов). Эртесинде кош жээрде чегилген солкулдак араба менен жол тарттык (Сыдыкбеков).

кош — ал // кемит

Бир нерсенин үстүнө кошумчалап көбөйтүү, кошумча кылуу.

Бир нерсени мурдагысынан аз кылуу, азайтуу, кем кылуу.

Капитандын суроосуна жооп кайырган же башка сөз кошкон киши болгон жок (Жантөшев). Ашым өзүн актоо үчүн калпты-чынды кошуп айта берди (Канмов). Күчүнө күчтү кошуп кубат берип (Турусбеков).

Каптын оозунан алып койгон өңдөнөт, бөксөрүп калыптыр («Ала-Тоо»).

Түшүмүн миңден кемитпей, Жылдан-жылга күчөткөн (Осмонкул). Эсептеп бир мал кемитпей, Аман чыгар бул кыштаң (Үсөнбаев).

коштош — учураш

Бир жакка жөнөө, узoo алдында кош айтышуу.

Саламдашуу, көрүшүү.

Токтогул коштошордо анын жазмалык өнөрүн жактырып, жаңылыкка тунганына кубанды (Бейшеналиев). ..Агаңарга шакирттигиндер чын болсо, коштошкону деги турасыңар. Салты сактап бир ооз сөз таштаганга жарабайсыңарбы? (Бейшеналиев).

Батый Осмон менен жылуу, сүйкүмдүү учурашты (Сасыкбаев). Мени менен учурашканы келген кишилер үчүнчү күндө араң суулду (Аалы).

коюу — суюк

1. Суюк эмес.

1. Койуу эмес, суу сыяктуу койула тургандай.

Нанды жесең ысык же Созулган койуу бал менен (Барпы). Көк-жашыл тартып былтыя түшкөн койуу сыя жазуунун көркүн бузду (Сыдыкбеков).

Казанда кайнап жаткан ичинде анда-санда бир бүдүрү бар көк кылтыр суюк жарма эле («Ала-Тоо»).

2. Аябай жыш, калың, көп болуп уюлгуган.

2. Бирин-серин, сейрек, суйдан, калың эмес.

Койуу чөптүн арасынан аларды көрүү кыйын (Бейшеналиев). Матрена үйүнө келсе бутактары койуу, түптүз ёлканы эри алып келип койгон экен (Сасыкбаев). Койуу кара чачымды заматта шыпырып салды (Сыдыкбеков).

Атамдын ээгиндеги суюк сакалы сербендеп, бир нерсеге макул дегендей башы кошо секедеди (Жантөшев). Баягыдай эмес, адырдын чөбү суюк («Ала-Тоо»).

көбөй — азай

Көп болуу, арбый түшүү, мол болуу.

Мурдагысынан кемип калуу, азая баштоо, кичирейүү.

Жыл өткөн сайын окуйбуз дешип шаарга келген балдарда көбөйдү (Сыдыкбеков). Бай малынын туягын санап, кемибей-көбөйсө деп санааркайт (Бейшеналиев).

Тамак-аш биринин артынан бири азая берди (Абдукаримов).

көйрөң — токтоо

Өзүн өзү көтөрө чалган, мактанчаак, жеңил.

Оор басырыктуу, калыбет, көтөрүмдүү, мактанчаак эмес.

Көйрөң тууган азамат, Көрүнгөнгө сын такпай өз турмушун оңдосун (Осмонкул). Акня менен Маруся көйрөң көңүл, курч мүнөздө жүргөн эрке аялдар го (Сыдыкбеков). Машинага отурганда эле көйрөң жигитке куу муруттун куйкасы курушуп келаткан болучу (Убукеев).

Ал ушул кыздардын эң токтоосу, эстүүсү (Сыдыкбеков).

көкөлө — ылдыйла

1. Көккө карай көтөрүлүү, бийиктөө, асмандоо, жогору көтөрүлүү.

1. Төмөн түшүү, ылдый түшүү, төмөндөө, жапыздоо.

Асманды көздөй көкөлөп, Сызып кетти Акшумкар («Манас»). Ушул алманы ыргытып жиберсем, көкөлөгөн бойдон барып Шамбет байкемдин шапкесине түшүп калса, ээ! (Сыдыкбеков).

Тайпак бет менен ылдыйлап чаап түштүк (Сыдыкбеков).

2. Бийиктөө, жогорулоо, зоболосу көтөрүлүү.

2. Иши начарлоо, төмөндөө.

Калпанын кебине Дүйшөнаалы да көкөлөй түштү көрүнөт (Өмүрбаев). Көрсүн жаштар биздин күчтү дагы да, Ким тие алмак көкөлөгөн багыма (Акаев). Арзыматтын сөөлөтү көкөлөп, алакалаш мыктыларын мактап ырдады (Бейшеналиев).

көлөкө — жарык

Жарыктан, нурдан тосулуп, далдаланып күңүрттөнүп, караңгыланып турган абал.

Нур чачырап, шоола чачып, караңгылыкка, күңүрттүккө капталбай жаркырап турган абал.

Ай булутка кирип, жер ала көлөкө болуп калды («Ала-Тоо»).

Жарыктын ичи караңгыланып баратып, түбүнө жакындаганда жарык көрүнгөнсүп кетти (Иманкулов). От жаккан бөлмөсү кенен, терезеси жазы, жарык, орто оокаттуу адам экен (Бейшеналиев). Мына, жарык сарайда салтанаттуу жыйын жүрүп жатат (Сыдыкбеков).

Үстүнө топурак ж. б. нерселерди таштап жашыруу, бир нерсе менен жаап бастырып коюу, көрүнбөгөн, чүмбөттөлгөн абалга келтирүү.

Көмүлгөн, көрүнбөй жабык турган нерсени ачык, көрүнөө турган абалга келтирүү.

Жар ташка бекем көмсө да Жалганга кетпес эмгегин (Бөкөнбаев). Көп ыйлабай, капаланбай көөмп кой, Ысык-Көлдүн толкун чачкан боюна (Осмонов). Душман.. шахтыларды көөмп, үйлөрүн бузуп, заводдорун кыйратып кеткен (Бөкөнбаев).

Көмбөгүн бул баланы ачкын деди (Бөкөнбаев). Көмүлгөн кызылчаларды ача баштадык («Ала-Тоо»).

көмкөр — оодар

Үстүн астына келтирип оодарып коюу.

Аласалдырып астын үстүнө келтирип коюу.

Бакай.. чынысын дасторконго көмкөрүп койду (Өмүрбаев). Кызарган темирди ары-бери оодарганга үлгүртпөй шаштысын кетирет (Айтматов). Көмөч казандагы нанды оодарып кой.

көмүскө — көрүнөө

Жашыруун, билинбей, көрүнбөй турган, ачык эмес.

Ачыктан ачык, көрүнүп-билинип турган, көрүүгө боло тургандай.

Шылуун-шумдар колхоздун кырманьнан көрүнөсүн көрүнө, көмүскөсүн көмүскө кытып кеткенине корстон (Айтматов).

көңүлдүү — көңүлсүз

Кубанычтуу, көңүлү көтөрүңкү, көңүлү куунак, шаттуу.

Көңүлү чөгүңкү, көңүлү ачык эмес, капалуу.

Жаштар отурган жер өтө көңүлдүү белем (Өмүрбаев). Жаштар кыз-жигит болуп эки топко бөлүнүп алышыптыр. Абдан көңүлдүү. Күлкүлөрү тоо жаңыртат, аскаларды силкинтип («Ала-Тоо»).

Атам эл жатарда келди. Көңүлсүз. Сакал-муруту аппак. Сураштан тартындык («Ала-Тоо»).

көтөрүңкү — жапыз

Бийигирээк, жогорураак, өйдөрөөк.

Бийик эмес, ылдыйраак, пасыраак.

Нарылай көтөрүңкү дөбөгө чыгып, кооздукту карегине тереп чөгөрө теребелге телмирди (Бейшеналиев). Кат-кат керме тоолордун улам бери жагындагы жапызы мынабереки көк жашыл не дүйүм жапайы жемиши, мөмө даракы.. (Бейшеналиев).

көч — кон

Конуш же орун которуу үчүн бир жерден экинчи жерге карай жөнөө, баруу.

Бир орундан экинчи орунга келип түшүү, орун алуу.

Эл жайлоодон кайра көчүп калган кез («Ала-Тоо»). Ошо күздө Танабай жылкычы болуп тоого көчтү (Айтматов). Эл кыштоолордон ташынып күнгөй конуштарга чыгып конгон кез (Касымбеков).

көчмөн — отурукташкан

Бир жерден туруктуу жай алып отурукташпаган, бир жерден экинчи жерге көчүп жүргөн.

Көчүп жүрбөй бир жерден орун алып туруктуу болуп калган, турук алып жайланышкан.

Кечеки көчмөн айлымдын Кыштактары жаңырды (Бөкөнбаев). — Мына ушулар кечеки эле көчмөн эл совет конушунда кандай эбегейсиз тарыхый тепкичти басып өттү (Аалы). — Ал жепирейген кепелер адеп отурукташкан жылдарда салынган (Убукеев). Алар жаңы жерге түбөлүк отурукташкан (Абдумомунов).

кубан — кайгыр // капалан

Кандайдыр кубанычтуу нерселерге карата көңүлү көтөрүлүү, сүйүнүү, шаттануу.

Кандайдыр кайгылуу нерселер (жаманчылык, кырсык ж. б.) жөнүндө ойлоп көңүлү чөгүү, маанайы пас болуу.

Албетте, кубандым. Көл-шал тер кетти (Сыдыкбеков). Айылдагы жаштар зоотехниктикке умтулушсун деп менин жазганыма өзү жазгандай кубанат (Сыдыкбеков). Күндө анын өзгөрүш чабуулуна кошкон кол кабышына кубанып отурбайбы (Бейшеналиев).

Келгенине да, көргөнүнө да кубанган карт акын, кантсе да ичине кайгырып саал конулуктады (Бейшеналиев). Мына ушул атам — бирде туталанып, капаланып, жан айласын таппай, санаага батып келатат («Ала-Тоо»).

кубаныч — кайгы // капа

Сүйүнүч, көңүлү көтөрүлүп
эргигендик, шаттангандык. — Убайым, санаа, көңүлү
чөккөндүк, санааркагандык.

Достордо бүгүн кубаныч, Кастарда бүгүн дүрбөлөң (Элебаев). Улам кийинки кубаныч өтө шаңдантат бейм адамды (Бейшеналиев).

Деле кайгы менен күлкү катар жүрүшү эч айныбас эреже белем (Сыдыкбеков). Көкөй кескен арманды да арылтат, кайгыны да унуткарат (Бейшеналиев). Василий кишиге эч катуу айтпаган өзүнүн да капасын, ачуусун сездирбеген адам (Сыдыкбеков).

кубанычтуу — кайгылуу // капалуу

Көңүлү көтөрүңкү, кайгы-
капасы жок, жайдары, шаттуу. — Көңүлү чөгүңкү, убайым-
дуу, санаалуу.

Ар түрдүү кишилердин ар башка мүнөздөрү кубанычтуу, кайгылуу учурлары мени тез ойготту (Сыдыкбеков). Анан бир маалда кайра суу үстүнө чыгып, кайра чумкуп, адамдын көлдө өзүнчө бир кубанычтуу оюну болуп жатты («Кыргызстан маданияты»).

Көз көргөн кулак эшиткен эчен албан оор, кайгылуу окуялар, тагдырлар ... мени дегдетти (Сыдыкбеков). Ок атышы бири өлүп, бири кетип жатканы, деле чоңдон балага чейин өтө оор кайгылуу көрүнүш болду («Ала-Тоо»). Василий өзү да жоош, ойлуу, саал капалуу көрүндү (Бейшеналиев).

кудунда — кайгыр

Аябай сүйүнүү, өзүнчө
кубана берүү, бити-битине
батпоо. — Капа болуу, күйүнүү.

Жолдо катар уулум мен айдап келаткан мотоциклге кубанып кудундай берди («Ленинчил жаш»). Үрпүкандан айласыз акын канчалык забыркабасын, кайгырбасын, зомбулукка багынбады, багынбайт да (Бейшеналиев).

кунарлуу — кунарсыз

Бараандуу, көзгө толумдуу,
берекелүү. — Көзгө толумдуу эмес,
берекесиз, жупуну, күйпөй-
гөн.

Кунарлуу карыянын өнөрү (Иманкулов).
Кунарсыз айыл ал кезги жайдак, Каз катар ак там, бак чүмкөп кыштак (Абдыраманов). Атын сейпее камчыланып келаткан Абдыракман Батийнага ойноо баладай кунарсыз көрүндү (Сыдыкбеков).

куралдуу — куралсыз

Курал-жарагы бар, курал-
дангап. — Куралы жок, курал-жарак-
сыз, куралданган эмес.

Акыры куралдуу киши күчтүү тура (Сыдыкбеков). Жыйырмадай куралдуу сарбаз эки топ болуп .. сүйлөшүп турушкан экен (Касымбеков).

Үрөң-бараң жылчыктана баштаганда каракчылар токмок жегендерин улам алдына сала жөнөтө, кылычын жалаңдата, мылтыгын кезей куралсыз элди жапырып артына кете баштады (Бейшеналиев).

куркак — суу

Нымсыз, нымы, суусу
калбай кургаган, какшыган. — Куркак эмес, нымдуу, ным-
далышкан.

Куркак отун каласа, Оттун чери жазылат (Барпы). Каршы-терши кармаласа, шадысы куркак чырпык сындыргандай тырсылдайт (Аалы).

Тебетейинин кара тармал көрпөсү жаанга суу болуп калган (Сыдыкбеков). Суу болгон кийимдеринерди кургаткыла (Жаап-төшев). Колдорунда суу талдан кырккан көк союл (Сыдыкбеков).

курч — мокок

1. Абдан курчутулган, өт-
күр миздүү. — 1. Эч нерсеге өтпөгөн, курч
эмес, курчутулбаган.

Бир маалда керки тайып кетип курч мизи жылаңайлак бутумдун башына тийди (Сыдыкбеков).
Кычандын кайраттуу чачы кытырап мокок устарага күч менен баш ийүүдө (Бейшеналиев).

2. Эч нерседен тартынба-
ган өткүр, тайманбас. — 2. Өткүр эмес, өтүмү жок,
жашык, жалтаң.

Саал тентегирээк, шайкелең курч жигиттин мүнөзү бар (Сыдыкбеков). Дегн чоң сакал Абдыбектин баласы курч бала экен (Сыдыкбеков).

Капсалаң жүрөгүнүн сары суусун алып, мокок, жашык, жалакор кылып үйрөттү (Бейшеналиев). Абдыракмандын көз карашы мокок, убайым тарткансып жүдөө (Сыдыкбеков). Жаап жүрөк жалын кечсин мокок болбой (Турусбеков).

кутул — тутул
Боштондукка, эркиндикке чыгуу, бошонуу. Бир нерсеге кирептер болуп, колго түшүү, туткун болуу, кармалуу.

Турсун айдоодон кутулган досуна салттуу баруусун каалайт (Бейшеналиев). Жан соогалап комуз чертип берип зорго кара башым кутулду (Бейшеналиев).

Качкындар тутулса, байлап матап кайра алып жөнөшөбү? (Бейшеналиев). Эми жараткандын бөгөтү дарыяга тутулдук (Бейшеналиев).

куу — жоош // момун
Амалдуу, айлакер, митаам, шум. Момураган, кууланганды билбеген, митаамдыгы, куулук-шумдугу жок.

Нечен ордо шумдуктарына катышып көргөн куу ушу азыр кичине алданып турганын туйду (Касымбеков). Акылдуунун бир аты — куу, жамандын бир аты — жоош дейт (Жакыпбеков).

Өзү абдан жоош, уяттуу, анан кыздардын баарынын кичинеси (Сыдыкбеков). Ушул ток пейил момун кишилер эч жамандыкка барбас эле (Сыдыкбеков).

куу — чакыр
Бир жерден экинчи жерге же бир жакка кетирүү аракетин жасоо. Бир жерге келүүгө, келтирүүгө, бир жерде болууга сунуш кылуу.

Эч качан кенжелерди томсортуп кууган жан эмес (Бейшеналиев). — Кууйсузбу? Куусаңыз деле жаныңыздан кетпейм (Бейшеналиев).

Карыя, бая кол булгалап чакырганымда неге токтободуңуз (Сыдыкбеков).

куура — көгөр
Солуп, кургап калуу, куудуруу. Көктөө, көк жашыл тартып өсө баштоо.

Күз келип, жалбырактар саргайып куурап түшө баштады («Ленинчил жаш»).

Көктөй бер, көгөрө бер кең талаалар, Кем эмес, сага жетер чамабыз бар (Осмонкул).

күйгүз — өчүр
От, жарык ж. б. жандыруу, тутандыруу, жагуу. Күйүп же жанып турган нерселерди күйбөй калган абалга келтирүү, токтотуу.

Профессор мурутун жанып коюп, ширенчесин күйгүздү (Өмүрбаев).
Отту суу гана өчүрөт (Касымбеков). Отун, чырагын өчүрбөй элди тараткан соң да, бөтөнчө уктабарганына караганда Тоголок Молдо соо киши эмес (Бейшеналиев).

күйүмдүү — күйүмсүз
Бирөөнүн кайгы-кыясын, жакшы-жаманын тей бөлүшкөн боорукер, ырайымдуу, мээримдүү. Бирөөгө ырайым кылбаган, күйүмү жок, боорукер эмес.

Эне деген ошондой күйүмдүү, жээримдүү, чыдамкай, кенеш зат (Байтемиров). Жанын күйүмдүү кийрим болжол — «Жаз күз колхоздо мээрим болгондо, эне, ушул кийинки күн кийин жүрүңүз», — деген эле (Сыдыкбеков). Күйүмдүү жолдошторуңар кимди жанына аласың? (Жантөшев).

Жалгыз баласы оолтурган өсүп, жанын күйүмсүз болуу калганына чал ачыны сынып, кытуу кийип отурду («Кыргызстан маданияты»).

күйүн — кубан
Күйүп-бышып бир нерсеге катуу кайгыра берүү, күйкөлөктөп аябай кара болуу. Сүйүнүү, көңүлү куунак, жайдары болуу.

Жаалдуу өзүмдөр күйүнүп, тукултуу бетин саксаң-саксаң балпылдата тишин шакылдата койгудайт (Бейшеналиев).
Айылдагы жаштар зоотехниктикке умтулушун деп менин жазганымга өзү жазгандай кубанат (Сыдыкбеков).

күйүттүү — кубанычтуу
Кайгы-капалуу, мундуу. Шаттуу, көңүлү көтөрүнкү, жайдары, сүйүнүчтүү.

Гүлнар ойлуу, эмнегедир капабы? Же күйүттүү сырга терең батабы? (Жунусов). Күкүктүн үнүн укканда Күйүттүү пенде жашыган (Бейшеналиев).

Жээндеринин экөө эки колтугунда ойноктоп, кандайдыр ага жеткишпеген кубатты берип, кош канатын толтура талашканына өтө кубанычтуу (Бейшеналиев).

күкүктө — тартыл // азай
Ашып-ташып көп болуп агуу, күрүлдөп катуу кирүү, ташкындoo (сууга карата). Басандап кичирейип калуу, мурдагысынан аз болуу (сууга карата).

Өйүз-бүйүздөн туура суулар ташкындай кошулуп жээк бербей кузгундай кайнап күкүктөп турган маалда Нарын дарыясын кечүү азап (Бейшеналиев).

Бала суудан эртең менен суу тартылганда кечти (Жомоктор). Суу тартылган кезинде Өйүзгө чыгып барыңар («Эр Табылды»). Калдаңдап аккан бак-дарактын сыныктары суу кайра азая-бергенде таш үстүнө калдайып жатып калат (Байтемиров).

күл — ыйла

Бир нерсеге кубангандай, жайдары, көңүлү шат абалында каткыруу, жымпыюу.

Капа болуу, кайгыруу абалында көзүнө жаш алуу.

Ошентчи күлчү, садага.. Боппоз болуп томсорбочу. Бала кыткылыктап күлдү (Сыдыкбеков). Ошенттиби? — деп акем күлүп тим болду («Ала-Тоо»).

Көп ыйласа да биздин кудагы кайраттуу киши экен (Сыдыкбеков).

күлкү — ый

Кызыктуу нерсени укканда, көргөндө же шаттанганда кыткылыктап, каткырып үн чыгаргандык.

Бир нерсеге капа болгондо, күйүнгөндө, ызаланганда солкулдап буулугуп же үнүн чыгарып көзүнөн жаш агызгандык.

Деле кайгы менен күлкү катар жүрүшү эч айныбас эреже белем (Сыдыкбеков). Бир эле сөз, бир эле күлкү, бир эле көз караш адамды асманга көкөлөтүп же мүнкүрөтүп таштайт тура (Жунусов).

Тентип-тербүү, кишилердин муңу, ыйы, ачкачылык мени тез эле чоңойтуп койду (Сыдыкбеков). Сиздей кишиге ый ылайыксыз! Айрыкча ушул жерде ыйлоонун жөнү жок (Жантөшев). Бышактаган ый, уу-чуу басыла түштү (Баялинов).

күлкүлүү — кайгылуу

Күлкү келтирерлик, күлкү аралашкан, шаңдуу.

Кайгы-капасы бар, убайымдуу, кейиштүү муң-зарга баткан.

Кайра-кайра кайталап, күлкүлүү, шаңдуу элестерди көзүнө чагылта берди (Бейшеналиев).

Оор тагдырларды таамай элестетсек.. албан кайгылуу окуяларды көз алдыга келтирет (Сыдыкбеков). Ар түрдүү кишилердин ар башка мүнөздөрү, кылык-жоруктары, күлкүлүү, өкүнүчтүү, кубанычтуу, кайгылуу учурлары мени тез ойготту (Сыдыкбеков).

күлүк — чобур

Катуу жүгүргөн, тез чуркаган, жүрүшү боюнча башкалардан айырмаланган.

Чалыштыгы жок, жөнөкөй, тукур, кашаң.

Тору кашка ат күлүк жылкы эле (Касымбеков). Желеге байлап тугурун, Торпокко жетпес чобурун («Манас»). Бир тааныштын баласы атасынын чобурун нары-бери бастырып жүргөн эле (Касымбеков).

күлүмсүрө — ыйламсыра

Жымыйып, күлө тургандай күлкүсү келгендей мүнөздө болуу.

Мууну бошоп, жашылдап ыйлап жибере тургандай мүнөздө болуу.

Жаңыдан бир асыл буюм таап алып, кубанып тургандай кыбындаган көзү дайым күлүмсүрөп туруучу (Элебаев). Байымбет күлүмсүрөй досуна, жок, анын таамай сөзүнө жүгүндү (Бейшеналиев).

Чоюбек ыйламсырап дарыгердин моюнуна асылчудай чөгөлөй кош алаканын жогорулата жайды (Бейшеналиев).

күн — түн

Сутканын эртең менентен кеч киргенге чейинки жарык болуп турган учуру.

Сутканын кеч киргенден таң атканга чейинки караңгы учуру.

Эл ошентип жүргөнчө күн да кечтеди (Айтматов). Күн түнгө айланды (Сыдыкбеков).

Кыябы ушул гана түндөн калтырбасын күн жарыгынан бери абайлаган Чоюбек шериктерине бышыктоодо (Бейшеналиев). Түн ортосунан оогондо араң эл топурап тарады (Бейшеналиев). Аттарын күндүз откозуп, түнү кемерлерге байлап шар аттанууга дайым даяр («Ала-Тоо»).

күндүзгү — түнкү // кечки

Күндүз боло турган, күндүз болуучу.

Түндө боло турган, түндө болуучу, кечте болуучу.

Биз ошол тербигенден тербидик. Күндүзгүдөн кечкибиз кайгылуу (Сыдыкбеков).

Түнкү суук жандан өтөт («Ала-Тоо»).

күндүзү — түндөсү

Күндүзгү маалда, күндүзгү учурда.

Түн ичинде, түнкү мезгилде.

Күндүзү тынымдан, түндөсү уйкудан калып жарым айдап бери мейман күткөн да. Кемпир уйпаланган жүдөгөн эле (Касымбеков).

Сарыбай түндөсү да күндүзү да аты менен алек болуп калды (Касымбеков).

күнөөлүү — күнөөсүз

Кылмыштуу, айыптуу, кылган кылмышы бар, кара, жок, жазыксыз, ак, таза.

Салык бул ишке өзү күнөөлүү (Канмов). Шарип эскирген чүпүрөктөй кумсарып, күнөөсүз күнөөлүүнүн кеби кийгенге чыдай албай дендароо болду (Бейшеналиев).

Күнөөсүз перзент көзүн ачуусу ыктымал (Бейшеналиев). Колго түштүм күнөөсүз, Кубардың кандуу кызыл жүз (Бөкөнбаев).

күнүмдүк — түбөлүк

Убактылуу, түбөлүктүү эмес, убагынча болуп турган. Убактылуу эмес, түбөлүктүү, биротоло, өмүр бою.

Дан багарлар тооктордой бири-бирине ыктоо, күнүмдүк тирилигинде бирине бири жакын, керектүү (Касымбеков). Чоңдор көбүнчө күнүмдүк тиричилик менен алек (Сыдыкбеков). Күлкү оюнга кызыгып Күнүмдүккө караба (Барпы).

Нурдинин түбөлүк көз жумуп, каза тапканда катуу кайгырып, өксөгөнсүң (Бейшеналиев). Күнүмдүк оюн-күлкүгө кызыкпа, түбөлүгүн ойло, сенин келечегин кең («Ала-Тоо»).

күрсүй — илмий

Өтө жоон, семиз, олбурлуу болуп көрүнүү, зор көрүнүү. Кыржыйган, ичке, арык, алсыз көрүнүштө болуу.

Күрсүйгөн кара тултук лакыйган чеңгелин арбайтып, саал эңкее желкеден апчыды (Бейшеналиев).

Жамат, .. эриндеринен эзели желки кетпеген, илмийген, мойну ичке, куркуйган сары неме (Элебаев).

күчө — акырында // басаңда

Күч алуу, катуулоо, улам көбөйүү. Азаюу, басылгансып калуу, басаңчалоо.

Муздак жел зыпылдап, уламдан улам чыкыроон күчөйт. Жантөшев). Жаан катуулап күчөдү, Электен сууну куйгандай (Аалы). Кечке маал кар аралаш катуу суук күчөдү (Сасыкбаев).

Акырындап ыйы тарап, өңү өзгөрүп мурдагы калыбына келе баштады (Байтемиров). Кара нөшөр акырындап, күн селдегенсип калды («Ала-Тоо»).

Түнү катуулап, күндүзү басаңдап шыбыргактаткан ак жаан төртүнчү суткада араң басылды (Бейшеналиев).

күчтүү — күчсүз // алсыз

Алдуу, күч-кубаттуу, каруулуу.

Алы жок, шайы жок, чабал.

Жорго.. күчтүү, тарамыштуу буттары менен чөптөрдү шатырата аралап, эсинин колун карыштырып баратты (Касымбеков). Күчтүү болсоң адилдикти да багынтып аласың (Жакыпбеков).

Көзү капкара, мурду кырдач, эти жок, илмейген алсыз арык кара бала (Элебаев).

кыбыр — шамдагай

Баскан-турганы, кыймыл-аракети өтө жай, акырын, билкылдаган.

Кыймыл-аракети, баскан-турганы өтө тез, шартылдаган.

Үлдүрөгөн кыбыр кыймылына, сүйлөгөн сөзүнө караганда жүнү бош болсо керек (Элебаев).

Сыргактай чыканактап талбаган, чырым этип уйку албаган сергек, шамдагай азаматтар тандалуу (Бейшеналиев).

кызыксыз — кызыктуу

Көңүлсүз, көңүлдү өзүнө тарта тургандай эч нерсеси жок, таятма.

Абдан бериле тургандай, көңүлдү өзүнө бурарлык, кызыгарлык.

Жаш агроном мукактана эмес, кызыксыз (Аалы). токтоло: — Өмүр баян арбын

Бала чагымда өтө бир кызыктуу окуяларды ойдон чыгарып, өзүм да ага кызыкчумун (Сыдыкбеков). Кишилер баштан кечирген турмуш — ар кыл кызыктуу, кубанычтуу, өкүнүчтүү (Сыдыкбеков).

кызымтал — соо

Чала мас, кызуу, кичине масыраак.

Мас эмес, таза, ичкилик ичпеген.

Бирок оолугуп калган кызымтал Жокен оңой менен басыла койгон жок (Абдыраманов). Кыязы мурда эле кызымтал келишсе керек, көп өтпөй үндөрүнүн бардыгынча кыйкырышып, ырдоого да өтүп кетишти (Абдыраманов).

Айланын, соо экениң маска теңелбечи («Ала-Тоо»). Кимдер мас, кимдер соо, Имере карап сынады (Жантөшев).

кыйды — момун

Кытмыр, куу, митайымдыгы бар, ичинде арамдыгы бар.

Жоош, куулук-шумдукту билбеген, митайымдыгы, кытмырлыгы жок.

Кыйды элчинин жүрөгү жылый түштү (Касымбеков). Өмөр-хан Алим-ханга караганда кыйды, жөндөмү бар хан чыкты (Касымбеков).

Эч кимге залалы жок дүйнөдө момун адам эле дешет (Жунусов). Балдары өзүнөн бетер момун экен (Касымбеков).

кыйшык — түз

Түз эмес, бир жагына оордук, ийри, иймейген.

Тегиз, ийри-буйру эмес, кыйшыгы жок, шырыктай.

Биз турган үй көп эле кичине, дарбазасы эски, кыйшык (Сыдыкбеков).

Адыр түз, ээн. Алыскы тоолор мунарыктайт («Ала-Тоо»). Түз жыгач. Түз терек.

кыйык — элпек

Оңой менен тил албай, жумшаганга шар кетпей тарткынчыктап турган, кежир.

Эч тарткынчыктабай шар кеткен, кичи пейил, тил алчаак.

Кыйыгы турса тил албас, Кыйын эрдин бири ушул («Манас»). Бала деген кыйык болчу эмес, барагой деди чоң энем («Ленинчил жаш»).

Мен мындай жүнү тирүү, чыйрак, элпек баланы жактырам (Бейшеналиев).

кыйын — жеңил

Аткарууга, иштөөгө жеңил эмес, жөнөкөй эмес, оор, татаал.

Аткарууга, иштөөгө оңой, жөнөкөй, татаал эмес.

Теңдик үчүн канкор менен кармаштың, Эчен татаал, кыйын жолду көп бастың (Акаев).

Кай бир атайын дарстары болбосо, жалпы билими мага да эле жеңил сезилди (Сыдыкбеков). Кийин ошо үчүнчү даярдоонун окуусу да мага жеңил сезилди (Сыдыкбеков).

кыйын — начар

Мыкты, чыгаан.

Жакшы эмес, жөн, алгылыксыз.

Кыргыз менен кыпчактан Кыйын чыкты деди эле («Курманбек»). Ойлоду эне көпкө: баары да чын, Балдары баары кыйын, баары барчын (Үмөталиев).

Өнөрүн ичке жашырып, Начар киши далдаят (Тоголок Молдо). Начар болсо алганың, Басылбас сенин жанжалың (Тоголок Молдо). Журтбек сен, начардын начары экенсиң (Бейшеналиев).

кыйын — оңой

Татаалдык, жеңил эместик, оордук, кыйынчылык.

Жөнөкөйлүк, жеңилдик, татаал эместик, оңойлук.

Кай бирлер өз башынан өткөргөн кыйын, оор күндөрдү эс-тегиси келбес (Сыдыкбеков). Кыйын-кыйын тосколдукту жеңебиз (Шабданбеков).

Айрым темалардын оор, жеңилдигине карай сааттарды биринен бирине жылыштыруу — мугалимдердин ыктыярындагы маселе.

кындый — челкей

Ичи кабырылган, илмейген арык көрүнүштө болуу.

Курсагы чедирейген, өтө жоон, чандайган семиз көрүнүштө болуу.

Дүйшөнаалы боз шинелин курчанып, кындыйган калыбында машинадан секирип түштү (Өмүрбаев).

— Нан жок, айда! — деди. Барбайган чоң сакалы бар, жапалдаш келген, челкейген жоон неме (Элебаев).

кыр — ой

Тоонун кырка тартып, жондонуп чыгып турган бөлүгү, көтөрүлүп чыгып турган жону.

Чуңкурураак келген, деңгээли төмөнүрөөк болгон ойдуң.

Кыр-кырларда, чокуларда кезметтеше короктогон чалгынчы сакчылар (Бейшеналиев). Аттуулар кыр өйдө келип жакындаганда Алыбек Темировду тааныды (Жантөшев).

Кырда көрүнүп калабыз, жүргүлө ойго.. (Сыдыкбеков).

кысыр — бооз

Бооз эмес, туубай калган.

Тууй турган, ичинде баласы бар.

Бооз кой. Бооз кунаажын. Кысыр бээ. Кысыр эчки.

кыш — жай

Күз менен жаздын ортосундагы жыл мезгили, суук мезгил.

Жаз менен күздүн ортосу, жаз айларынан кийин келүүчү жылуу, ысык мезгил.

Кыш кечигип түштү, жумшак түштү (Айтматов). Катаал кыш, кынжыйткан жутамчылык болбогондой (Айтматов). Ушул узак өмүрүндө Гүлсарат кулунчак күндөрүн, кайрылбас кеткен ошол жайды эч качан эстеп, элестетип көргөн эмес (Айтматов).

кышта — жайла

Кышты, кыш мезгилин
бир жерде өткөрүү, кышта
бир жерде туруу.

Жай мезгилинде бир жерде
болуу, жайында бир жерде
туруу.

Тоголок Молдо бат-бат республиканын борборуна чакырылып, көбүнчө жайлап, кыштап узакка шаарды туруктап жашоодо (Бейшеналиев).

Тоголок Молдо Фрунзени жаздап гана эмес, жайлап, күздөп, кыштай турган да болду (Бейшеналиев).

кыштоо — жайлоо

Кышында мал менен кыштай турган орун, кышында тура турган жай.

Жайында көчүп чыгып малды жайлатуучу орун.

Дан багарлар да бөксө жайыттарынан төмөндөп, кыштоолорунун тегерегине алда качан кыркалай конуп отурушуп калышкан (Касымбеков). Эл кыштоолордон ташынып күнгөй конуштарына чыгып конгон кез (Касымбеков).

Кийинки күндөрү камыгып чала уйкуда ооналактап жайлоо түшүнө да кирчү болду (Бейшеналиев). Жайкы чилдеде салкынды издесең, тоого, жайлоого чык (Бейшеналиев).

М

маалкат — тездет

Бир нерсенин, аракеттин аткарылышын көпкө создуктуруп, кечиктире берүү, кечикетүү.

Нерсенин, окуянын аткарылышын, бүткөрүлүшүн ылдамдатуу, ыкчамдатуу.

Ансайын сен маалкатып чиренип, Бирди сүйлөп, көпкө тике карадың (Акаев). Тилектин маалкатып берген көрпөсүн жаш жигит тебетей жасатып кийди (Сыдыкбеков). Көп маалкатпай айта бер аңгеменди (Каралаев).

.. Берекелүү эмгегибиз заардуу душманды жеңүү саатын тездетет (Бөкөнбаев). — Тездеткиле, түн ортосунан ооп калды (Жантөшев). Тоо абасы тездете басууга мүмкүндүк бербей демиктирди (Убукеев). Албетте, тездетебиз (Сасыкбаев). Күжүрмөн жеңе күчтөрүн, Жеңишти элдик тездетти (Нуркамал).

маалым — белгисиз

Белгилүү, дайын.

Дайыны жок, белгилүү, маалым эмес, качан болору дайынсыз.

«Ажал ордуна» мүлдө журтка маалым болду (Сыдыкбеков). Бардыгы маалым, айта турган сөз деле жок эле (Өмүркулов). Аттын сыры ээсине маалым (макал). Элдияр жалгыз келгенин, Элге маалым кылыңар («Эр Табылды»).

Күндүн качан ачылары белгисиз (Убукеев). Карышкырлардын эчөө экендиги белгисиз (Жантөшев). Көрүнбөгөн белгисиз купуя сыр. Көк сагыздай санаамды чойгон өңдүү (Аалы). Азыр силер жашаган тоонун сыры илимге белгисиз болучу (Сыдыкбеков).

маанилүү — маанисиз // беймаани

Белгилүү иштин аткарылуусуна, адам ж. б. ларга өтө керектүү, зарыл, мааниси чоң, мааниси бар.

Иштин бүтүшүнө, кандайдыр бир нерсеге же адамга анча керек эмес, мааниси, зарылдыгы жок.

Ал маанилүү бир сөз айтууга ойлонуп калды (Абдукаримов). Углеводдор адамдын .. жашоосунда маанилүү ролду аткарат («Ден соолук»). Элге маанилүү, татыктуу нерсе керек (Каймов). Анархан терең маанилүү көз караш менен Алымга карады (Жантөшев).

Маанисиз сөз. Анан калса өзүмдүн мына ушундай беймаани турмуш окуяларым менен сиздин да башыңызды айландырып жибердим окшойт (Абдукаримов).

маданияттуу — маданиятсыз

Адамзаттын өндүрүштө, коомдо жана акыл-эс жагдайында жетишкен ийгиликтерин туура пайдаланган, колдойгон, түшүнгөн.

Адамзаттын маданият жагдайындагы жетишкендиктерин туура түшүнө жана колдоно албаган.

Кооздук биздин маданияттуу турмушубузга абдан жарашат (Сасыкбаев). Үсөнбаев Алымкул тартибин жакшы сактаган, ичкилик жакка көңүл бурбаган, маданияттуу жүргөн адам эле (Иманкулов).

«И-и маскара!» деди Чегирткенин маданиятсыз жоруктары сүрөттөп (Сыдыкбеков).

майда — ири // чоң

Көлөмү, көрүнүшү чоң эмес, кичине, чакан.

Тулку-турушу, көрүнүшү, көлөмү зор.

Борошого бастырылган майда бадалдар дөмпөйүшөт (Каймов). Майда быдырларды кыркып отуруп өзөнгө түштү (Байтемиров). Жазамын мен майда, чоңдун баарысын, Аалам уксун каламымдын дабышын (Аалы).

Колхоздордо жана совхоздордо ири мал чарбасы түзүлдү («Коммунист»). Братск ГЭСинин куруучулары.. ири гидростанцияны эксплуатацияга ылдамыраак тапшыруу жөнүндө айтышты («Советтик Кыргызстан»). Айланайын Андрей чоң уста экен (Байтемиров). Арык чаап чоң суудан, буруп алган кезеги (Тоголок Молдо).

майлуу — майсыз

Маиы көп, маиы арбын,
семиз.

Маиы жок, маиы аз, семиз
эмес.

Энелер биргелешип чоң-чоң казан майлуу жарко бышырышты (Сыдыкбеков). Баканды жакшы көргөзгөн, Башында майлуу сүр болот (Осмонкул). Чет жактагы кош казанда бүлкүлдөп, Бышып жатат майлуу сорпо (Маликов). Бийик тоосу майлуу писте жамынган, Жакут түстүү жүзүм баскан бели бар (Аалы).

Маиысыз кара кесек эт.

майнапсыз — майнаптуу

1. Сугарылып жаткан айдоо ж. б. аянттардын аягына чала сугарылгандыктан же башка себептерге байланыштуу этегине чыкпаган суу, суусуз калгандык.

1. Сугарылып жаткан талаа, огород ж. б. лардын этегинен сарыгып же каптап чыккан суу.

Жер майнапсыз сугарылды.

Огород майнаптуу сугарылды.

2. Жыйынтыгы чыкпаган жумуш, натыйжасы болбогон иш.

2. Аягы дурус бүткөн иш, жыйынтыгы, натыйжасы жакшы болгон аракет, бүтүмү дурус болгондук.

Майнапсыз чатак.

Ал майнаптуу аткарат.

макта — жаманда

Кишичилик, адамгерчилик, адамдык абийир, мыкты сапат, кандайдыр бир нерсенин жакшы, татыктуу, дурус жактарын жактыруу, көңүлгө төп келгендигин белгилөө.

Бирөөнүн начар сапаттары, кемчил жактарын баса көрсөтүү, болбогон нерселердин негизинде жаманатты кылуу, кадыр-баркын кетирүү, аброюн түшүрүү.

Дале болсо алардын даражалуу экендигин мактап, өзү ошолорду билгенине сыймыктанат (Сыдыкбеков). Эрикпей эмгек менен күчтү макта (Аалы). Жаманды мактаган менен баш болбойт. Нээти жакшы кас болбойт (Токтогул).

Аны жамандап эмне кереги бар (Аалы). — Балам, кой бирөөнү жамандаган болбойт (Байтемиров). Түбү-жайы ушу деп, Жамандап айтып берди эми (Мидин). Барыңды бардай көрө албайт, Баркыңды булгап жамандайт (Осмонкул).

макүрө — адал

Ислам дининин закон шарттары боюнча жактырылбаган, жегенге болбой турган, жарабаган, арам.

Шарияттын жоболоруна ылайык жегенге боло турган, арам, макүрө эмес.

Суттү макүрө кылып таштабадыңбы! (Осмоналиев). Адал менен макүрөнү аз ылгайт (Сыдыкбеков). Томаяк болсом да өз эмгегим менен тапкан адал аталамды ичем (Абдукаримов). Адал тамак жебеген, Анткор залым арам (Тоголок Молдо).

малдуу — малсыз

Малы жетиштүү, малы көп, арбын.

Малы жок, малдан куру кол.

Түштүгүндө: Пахта, жибек, кени бар, Чыгыш жагы — Кендүү, малдуу Тянь-Шань (Аалы). Жарды келген баланы, Малдуу кылдым, кырк жигит («Эр Табылды»). Туу көтөрүп, ыйык милдет аткарган, Кендүү, малдуу күнөс Кыргызстан (Аалы). Алсыз элем, ал бердинер, Малсыз элем, мал бердинер (Аалы).

март — зыкым

Бир нерсе сураганга жок дебеген, колунда барын аябаган, берешен, колу ачык, жоомарт.

Өтө сараң, бирөөнүн сурап калганын бере турбаган, колунан эч нерсе чыкпаган, берешен эмес.

Анан калса, ошол жай менин көзүмө кишилер жапырт март, меймандос болуп кеткендей көрүндү (Сыдыкбеков). Кедейден да март, кедейден да тобокелчил жан болор бекен? (Абдукаримов). Бирөө март, бирөө шайыр, дагы бирөө — Кызганчаак, аялына жүрөгү тар (Осмонов).

Жердей март да нерсе жок, жердей зыкым да нерсе жок (Байтемиров). Атаң чириген бай болсо дагы өлүктүн алакандай кучуюп зыкым болучу (Байтемиров). Бирок чукчуңдаган зыкым башкарма экенсиң (Турсунов). Анчалык зыкым эмесмин (Гапаров).

март — катуу

Бир нерсе сураганга жок дебеген, колунда барын аябаган, берешен, колу ачык, жоомарт.

Берешен эмес, колунан бир нерсе анча көп чыга бербеген, сараңыраак.

Токодой март болбойсуңарбы? (Аалы). Сыртынан чегирткеден жайдары, Чегирткеден март киши, Чул райондо жоктой (Сыдыкбеков).

Жаа, жаа, Жамгырым, жамгырым, Семирт малдын ары-
гын, Кайын энем катуу баш, Карын майын жардырган (фольк.)

март — сараң

Бир нерсе сураганга жок
дебеген, колунда барын ая-
баган, берешен, колу ачык,
жоомарт.

Жеткен зыкым, колунан
такыр эч нерсе чыгарбаган,
бербеген.

Ороз ыраматылык.. март адам эле (Бейшеналиев).
Ой сараң кыз, балакет, Тамакка кылдың аракет (Тоголок
Молдо). Байымдын аты Байкашка Адамдын жаткан сараңы
(Осмонкул). Сараң байга көрсөтпөй бир жакка ыргытып таш-
тагын («Ала-Тоо»).

мас — соо

Ичкилик ичүүдөн өз жүрүш-
турушун башкара албай там-
таңдаган, дайны жок балды-
рап сүйлөп калган кызуу же
такыр өзүн жоготкон абал.

Мас болбогон, ичкилик ичпе-
ген, таза, мас эмес.

Жатаар ченде байкем мас болуп келип, төргө сулк жыгыл-
ды (Жусупов). Ташкелле Кокондун, Маргаландын чебинде бе-
керликтен урушарга киши таппай, мас болуп басып жүрчү (Ка-
сымбеков). Арак ичкен — тойдо мас, акылы жок — күндө мас
(макал).

Ыржактайсың жөнү жок, Соо кишини жадатып (Шүкүрбе-
ков). Кимдер мас, кимдер соо, Имере карап сынады («Мен-
дирман»). Мен мас эмесмин, өлүп кетейин сопсоомун («Ала-
Тоо»).

мол — аз

Бир нерсенин көп болгон-
дугу, жетиштүүлүгү, арбын-
дыгы.

Бир нерсенин жетишсиздиги,
саны көп эместиги.

Талаада даны молдун — дасторкондо наны мол («Ленин-
чил жаш»). Кыргыздын жери.. мал жайытына мол экен го
(Сасыкбаев). Оокатым мол, мейман күтөм, март турам, Дос-
торуман жылуу, сылык сөз угам (Осмонв). Кары мол кыш-
та адырлардан түлкү уулаган бирин-серин гана аваскерлер бо-
лот (Абдукаримов).

Мурдагы төрт кыштык окууда билимди аз алганым менен,
турмуш сабагы мени кыйла жетилтиптир (Сыдыкбеков).

Белгилүү узакт кенин
чектелбеген, мөөнөтү, кенелиги
белгиленбеген, кичине чейин
болсо да жарай бере турган.
Мөөнөтсүз ил. Мөөнөтсүз кырыс.
Эселчилерди дээрде учун кысык
лат (Сыдыкбеков).

1. Нормалдуу ден саятты-
ген температуралык төмөн
болуп калган абал (абаууну
абага, суу ж. б. сунктантыр-
га карата айтылат).

Түн ичинде чыгарып суу болуп, анын кызын музун
жел согуп турду (Сасыкбаев). Билди — музун, термента сиз-
датат (Касымбеков). Кичинегиликте кызын музун жел согуп
(Жантөшев). Кыз музун сууну башынын кызын музун кичине-
гендей болду («Ала-Тоо»).

Күн жылуу тийип күрөң үй балыранды экинчи жол ил-
дырап тынч (Сыдыкбеков). Үй жылуу, Термен, кызын кызын
уктап калыптырмын (Байтемиров). Менсинип калган тийип-
го, Мемиреп тийип жылуу күн (Маликов).

2. Бирөөгө карата болгон
мамиленин салыныгы, кө-
ңүл чаппагандыктан ачы-
жактыра бербей тоң мамиле
жасагандык.

Нүзүптүн.. үзү ичиндеги кайнаган жинден титиреп, муздак
чыкты (Касымбеков). Анык жүзү тийип туруп муз тондурган
кышкы күн сыяктуу муздак, ырайымсыз болуп кетти (Касым-
беков).

— Гм, көз кургур кете баштаган экен го, өңүң эле жылуу
учурап баятан бери.. эмп тааныдым (Касымбеков). Көң жай-
дап келатсам келин жылуу тиктеп калды (Касымбеков). Бул
он алты жаштагы бурак кыздын наристелиги, чымчыктын кол-
туундай жылуу, уяң сезими болучу (Касымбеков). Эми ал
Турарга жылуу мамиле кыла баштады (Канмов).

муздак — ысык

Нормалдуу жылуулуктан
төмөн же өтө төмөн, жылуу,
ысык эмес.

Жогорку жылуулукка, өтө
ысыган температурага жет-
кен.

Томуккан муздак колу менен эки көзүн тең укалап, Андрей үйүнүн ордун кайра-кайра карады (Сасыкбаев). Жыпарым кала берет кайгы-зарда, Калгандай кийими жок муздак карда (Үмөталиев). Алым чакадагы муздак сууга умтулду (Жантөшев). Муздактан музду эритип, Сайдан чыгат аккан суу (Тоголок Молдо).

Күлазык аралашмадан чөйчөктөгү ысык сууга чымчып салса... алданемедей жыты буркурайт (Бейшеналиев). Кырбылуу кара тебетейин ушул ысык үйдө да башынан албай ...отурат (Сыдыкбеков). Эртеден кара кечке тиги орус мештин ысык таны суубайт (Сыдыкбеков).

муң — кубаныч

Ичтен тарткан оор кайгы, капа, күйүт.

Көтөрүңкү көңүл, жакшы маанай, сүйүнүч, шаттангандык.

Сенин бакисинен өйдөлүгүң элдин мүдөөсүн колдоп, муңду муңдап, ырын ырдагыңда (Бейшеналиев). Муң — биздин журттун башына канчама кара казанын көмкөрдү (Сыдыкбеков). Кер сары болуп саргайып Бул кыздын кейиген ичте муңу бар (Алымкул). Ак селдечен эшенден Азап, муңду мен көргөм (Токтогул).

Достордо бүгүн кубаныч, Кастарда бүгүн дүрбөлөң (Эралнев). Жаш баланын кубанычы да, капаланышы да жайкы күндүн жаап ачылышындай бир иш эмеспи (Жантөшев). Эмне болсо да бир кубаныч ойногон кызынын жүзүн, көзүн кадалып карай берди (Байтемиров).

муңкан — жайдарылан // кубан

Оор кайгы тартуу аза күтүү, капа болуу күйүт-төнүү, арманы, күйүтү болуу.

Маанайы жаркын, көңүлү көтөрүңкү болуу, шаттануу, сүйүнүү.

Алымкул эне-атасы, кызуу сүйгөн жары жөнүндө айтып муңканат (Абдукаримов). Муңканып энең Каныкей Чыңырып ыйлап, чыркырап («Сейтек»). — Мен эле Базарбекти кантип жаман көрөйүн, — Салык муңканып сүйлөдү (Каимов).

— Келгениңиз жакшы апажан! — деп Анархан жайдарыланды (Жантөшев). Ошондуктан ал курбусуна жайдарыланы чынын айтты («Кыргызстан аялдары»). Кайын атам кара күчкө жайдарыланып жайымы сураган болду да чыгып кетти («Ала-Тоо»).

Айылдагы жаштар зоотехниктикке умтулушун деп менин жазганым өзү жазгандай кубанат (Сыдыкбеков). Албетте, кубандым. Көл-шал тер кетти (Сыдыкбеков).

мурда — азыр

Мурунку убакта, илгерки учурда, мурдагы мезгилде, ушул мезгилге чейин, илгерин, мурун.

Ушул тапта, ушул учурда, дал ушу кезде.

Ашыр мурда Андрейдин сырын анчалык билчү эмес (Сасыкбаев). Барыдан мурда аялы эсине келди (Байтемиров). Акмак! Азыр жан кулактын учунда турганда кулкунуна этият болбосоң, биринчи ок сенин чыккыйына кадалат (Каимов). Чоко кечээ кечтен бери жол тосуп, азыр үйүнө карай басты (Жантөшев). Бул үч дөбөнүн тарыхын азыр адам чече элек (Сыдыкбеков).

мурда — кийин

Мурунку убакта, илгерки учурда, мурдагы мезгилде, ушул мезгилге чейин, илгерин, мурун.

Азыр же мурда эмес, белгилүү убакыт, мезгил өткөндө.

А. Коңурбаев бир үйүр жылкыны эки жыл мурда атасынан өткөрүп алган («Советтик Кыргызстан»).

Согуштан кийин Танабайдын өмүрүндөгү жыргалдуу доорону ошол учур болду (Айтматов). — Сен өңгөлөрдөй эмеспи, кийин кыйналып каласың (Айтматов). Бүгүн эртеден бери көрүңбөдү, түш оогандан кийин сазда тезек терип жүргөн Уулжан шаша келди (Каимов).

мурунку — азыркы

Илгерки, мурдагы, өткөндөгү.

Так учурдагы, дал ушул кездеги.

Мурунку кыздардын чачтары беш өрүм болуп жаагынап түшүп турса кандай жарашчу эле (Сыдыкбеков). Уккан, көргөн мурунку, Сөзүңдү алар күн тууду (Тоголок Молдо).

Азыркы күндө 32 миң коюбуз бар (Убукеев). Кыздын азыркы санаасы да — таттуу санаа (Сыдыкбеков). Азыркы кездеги мен көргөн аттардын тулпары ушул (Жантөшев).

мурунку — кийинки

Илгерки, мурдагы, өткөндөгү.

Болгонуна, аткарылганына же колго алынганына аз эле болгон, жакындагы, көп убакыт, мезгил өтө электеги.

Мурунку жаман ишинди Кийинки жерде таштагың (Токтогул). Мен мурунку, Мен эмесмин башкамын (Турусбеков). Эми Акман кепке аралашып, мурункуну жактап койду (Сыдыкбеков).

Айрыкча кийинки күндөрдө өтө шайыр болуп кетти (Жантөшев). Согуш бүткөндөн кийинки жыл болчу (Сасыкбаев). Эмне үчүн кийинки жылдарда кежир, жалкоо болгонун өзү гана билет (Байтемиров). Омор кийинки жылдары саал эңкейип, көздөрү кызгылт тартып, карылыкка алдырып келаткан (Сыдыкбеков).

мүйүздүү — мүйүзсүз
Башында мүйүзү бар. Башында мүйүзү жок.

Алыбек чыгырык мүйүздүү узун куйрук, чоң ак койду карап койду (Жантөшев). Мүйүздүү болом деп, кулагынан ажыраптыр (макал). Кырманга түлөө кылам деп, Ай мүйүздүү эчки алды («Манас»).

Мүйүзсүз теке. Мүйүзсүз уй.

мээримдүү — заардуу
Кайрымдуу, күйүмдүү, Ачуулуу, каардуу, жаалдуу, катаал.

Иминахундун мээримдүү жүзү күлүмсүрөп мага карайт (Абдукаримов). Жылдызкан мындан мурда да энесинин мындай аянычтуу, мээримдүү сөзүн нечен ирет уккан (Байтемиров). Аташ эмнегедир мээримдүү жылмайып турду («Жаш ленинчи»). Эне деген ошондой күйүмдүү, мээримдүү, чыдамкай, кенен зат (Байтемиров).

Барабандын заардуу күүсү канымды кызытып, менин да бирдемени бузуп, талкалап, дубалды уратып, балдарды ургум келип кетчү («Ала-Тоо»). Качанкы бир бала кезинде чечектин заардуу тагы оймологон чаар жүздүү ак көңүл Назар устага жолукту (Бейшеналиев). Таабалдынын денесине канындай сиңген революциянын жалынын заардуулар кайдан өчүрө алышмак эле (Бектенов).

мээримдүү — мээримсиз
Кайрымдуу, күйүмдүү, Кайрымсыз, күйүмсүз, таш мээрбан. боор, катаал, ырайымсыз.

Мээримдүү тиктеген аялдын өңүн карап туруп чыдай албады («Ала-Тоо»). — Жылдыз! — деп чыккан жигиттин мээримдүү коңур үнү тык токтотту (Байтемиров). Токтор аксакалдын буурул мурутунан күлүмсүрөгөндүк байкалып, мээримдүү көздөрү бир аз жүлжүйө түштү (Абдукаримов).

Тууганбай ушундай мээримсиз киши экен ээ, — дешип тургайдар өздөрүнчө кейий баштады (Канмов). Шордуу жаш кыз туткундалды, мээримсиздер мал алды (Аалы). Каштын мынчалык калындыгы анын көздөрүнө көлөкө түшүрүп, .. мээримсиз кылып турат (Абдукаримов).

Н

наама — сабаттуу
Окубаган, караңгы, сабат- Окуп-жаза билген; кат тааныган, сабатсыздыгы жоюлган.

Наама адамдар.
Элдин бүгүн толук баары сабаттуу (Аалы).

нагыз — жалган
Кандайдыр бир кошумчасы жок, анык, чыныгы, нукура. Нагыз, чыныгы эмес, жасалма, нукура чындыкка негизделбеген.

Нагыз элдик обонго салып, кайруусун бийигирээк көтөрөт (Сыдыкбеков).

Акмандайга Керкибайды шылдындатпоо үчүн жалган жооп кайырды (Канмов). Жалган кагаз, Күбөлөрдү даярдап, Кээде шумдар Тазаланып кала алат (Аалы).

назик — орой

Бирөөлөргө жасаган мамилеси, жүрүш-турушу өтө сыпаа, көңүлдү өзүнө тарткан сүйкүмдүү, сүйлөгөнү сылык, кыял-жоругу жагымдуу.

Бирөөлөргө жасаган мамилеси, жүрүш-турушу сылыксыпаа эмес, сүйлөгөнү одоно, кыялы корс.

Эркелеп бала чагындай Эмильбек назик сүйлөдү (Бөкөнбаев). «Жолдош» деп назик сүйлөшкөн Шипширин сонун сөздөрү (Бөкөнбаев).

Анын өзүндөй ага тике орой мамиле этсең тайсалдай калат (Сыдыкбеков). Кээде эси жоктук кылып орой сүйлөйсүң, Татыбек (Байтемиров).

найүмүт — үмүттүү

Кандайдыр бир нерседен үмүт кылбаган, ишенчилиги жок, үмүтсүз.

Кандайдыр бир нерсенин келечекте болоруна ишенген, үмүтү бар, ишеничи бар.

Найүмүт адам калбасын, Артык дүнүйө, күткөн мал Азапка мени салбасын («Манас»).

Жол карап дале үмүттүү ой бар, Эшикке чыкты сергилең Дилвар (Абдыраманов).

наимысап — ыксаптуу
Ыксабы жок, алсам-жесем
деп турган сугалак, ыксап-
сыз.

Токтоо, ток пейил,
жулунуп-жутунбаган кой-
маарек, ыксап сактаган
сабырдуу.

Наимысапка кашык салсан — беш ууртайт (макал).
Ыксаптуу болуп тобо деп, Жүргөнүн жок, Турумтай (Того-
лок Молдо).

намыстуу — намыссыз

Ар-намысын сактай бил-
ген, ар-намыс үчүн, абийир-
барк үчүн эч нерседен кайра
тартпаган.

Ар-намыста, уят болуп
каларына карабаган, ар-на-
мысын сезбеген, арсыз.

Намыстуу жигит боло көр, Наалатын албай элиндин! (Бө-
көнбаев). Адыкенин тоотпой отурушу намыстуу мергендин иза-
сын кайнатты (Сыдыкбеков).

Намыссыз ошол Мендишке Окшотуп көрчү көзүмдү (Жан-
төшев).

натуура — туура

1. Жаңылыш, туура эмес,
терс.

1. Жаңылыш эмес, ката
эмес, түз багытта.

Токтор балдарынын жүрүш-турушундагы натуура көрүнүш-
төрдү, өз айыбын жашыруучулукту байкаган кезде өтө кыл-
даттык менен түшүндүрөт (Абдукаримов).

Токтоо болуп, ойлонуп чечилген маселе ар дайым туура
болот (Байтемиров). Сөзүн чын, жолун туура, молсун, кең-
син, Шертин ак, ошондуктан ыйык элсин (Осмонов).

2. Ылайыксыз, орунсуз,
жөнү жок, дурус эмес.

2. Ылайыктуу, орундуу,
жөндүү, ырас, дурус.

Татыбекке ким эмне айтса, анын баары натуура угулуучу
(Байтемиров).

Эл Алымкулдун сөзүн туура табышты (Абдукаримов).

натыйжалуу — натыйжасыз

Кандайдыр бир иштелген
иштин, көрүлгөн чаранын,
аракет-демилгенин жыйынты-
гы жакшы, ыйгиликтүү, же-
миштүү.

Кандайдыр бир иштелген
иштин, көрүлгөн чаранын,
аракет-демилгенин натыйжа-
сы жок, жыйынтыгы начар,
ыйгиликтүү эмес.

Биригип биз өндүүлөр колхоз болдук, Эмгекти натыйжалуу
жолго койдук (Турусбеков).

Кылган иши жок болуп, күткөн үмүт натыйжасыз болгон-
дуктан, Алым абдан зерикти (Жантөшев).

начар — мыкты

Абалы, күч-кубаттуулугу,
сапаты, деңгээли, иши ж. б.
жагынан алганда дурус эмес,
алсызыраак, ортодон төмөн,
төмөнкү деңгээлде.

Абалы, күч-кубаттуулугу,
сапаты, деңгээли, иши ж. б.
жагынан алганда абдан
жакшы, башкалардан артык,
жогорку деңгээлде.

Начар экен, бат оңолсун бала деп, Шашып турдуң чала уй-
кулуу ордундан (Осмонов). Жалкоолуктун натыйжасында са-
багынан да начар (Таштемиров).

Саламаттыгы мыкты, алдуу-күчтүү балдар чоюн эритүүчү
цехке которулду (Сасыкбаев). Шахтага мыкты инженерлер ке-
ле баштады (Сасыкбаев). Осмон экскаватордо мыкты иштеген-
диги үчүн сыйланды (Сасыкбаев).

начарла — жакшыр

Ден соолугу, ал-абалы,
иштин жүрүшү ж. б. улам-
дан-улам төмөндөй баштоо,
начар боло баштоо.

Ден соолугу, ал-абалы,
иштин жүрүшү ж. б. улам-
дан-улам жакшы боло баш-
тоо, мурдагы абалдан улам
түзүк болгон абалга келе
баштоо.

Ажардын абалы күндөн-күйгө начарлады (Жантөшев).

Канча өзүн таза жүрсөн ошончо, Көңүл сергип саламаттык
жакшырат («Жаш ленинчи»).

негиздүү — негизсиз

Таяныч боло турган негизи
бар, орчундуу, ылайыктуу
фактыларга негизделген,
жүйөлүү.

Олуттуу далилдери, фак-
тылары жок, жүйөлүү се-
бептери жок, үстүртөн.

Балдарыбыз илимди негиздүү алышы үчүн көрүлө турган
чараларды Бегалиев бизге ачык-айкын баяндады (Сыдыкбе-
ков).

Негизсиз айыптоо. Негизсиз ашыра мактоо.

никелүү — никесиз

Никеси бар, нике кыйыл-
ган, үйлөнүү ырым-жыры-
мына ылайык баш кошкон
(мусулмандык салт боюнча).

Нике кыйылбаган, мусул-
мандардын үйлөнүү ырым-
жырымына ылайык баш
кошпогон, закондуу эмес.

Бүгүнкү күн биздин никелүү бүлө экешибизге күбө болсун (Абдукаримов).

Никесиз алган аялы.

ноокас — соо

Оору, оорулуу.

Дени сак, оору эмес.

Адыл деген уулум өткөн күздөн бери ноокас (Жантөшев). Узакка ооруган киши оорусун соо кишиге айта берүүдөн тартынат (Сыдыкбеков). Кечээ эле соо өңдөнүп чуркап жүргөн жаным бүгүн этим от-жалындап чыдай албай чабалактап чыктым (Сыдыкбеков).

нымдуу — нымсыз

Ным баскан, кургак эмес,
нымдалышкан, нымы бар.

Нымы жок, кургак.

Түндөгү жаандан кийин али тоборсуй элек жол бети кадимкидей нымдуу (Сыдыкбеков).

Айдалган жер какшып калган, нымсыз.

нысаптуу — нысапсыз

Алкын агытпаган, жулунуп-
жутуубаган ток пейилдүү,
ач көздөнбөгөн токтоо.

Ичсем-жесем, алсам-жут-
сам деп турган алкы бузук,
алдым-жуттум, канпет кыл-
баган, ач көз, сугалак.

Ал экөө тең нысаптуу немелер (Байтемиров).

Нысапсызга кашык салсаң — беш ууртайт (макал). Нысапсыз барга көнбөй, жокко көнөт (Үмөталнев).

О

одоно — сылык

Сүйлөгөнү, бирөөгө карата
мамилеси орой, сылык эмес.

Сүйлөгөнү, бирөөгө карата
мамилеси адептүү, сыпайы.

Одоно сүйлөп күрсүлдөп Орой болбо жашында (Барпы).
Кишиге көрсөткөн сый, сылык мамиле ушинтип эсте калат тура (Сыдыкбеков).

одонолук — сылыктык

Одоно мамиле, одоно
жүрүш-туруш, оройлук.

Сылык мамиле, адептүү-
лук, сыпайылык.

Бул мамилең одонолук экенин, акыр-аягы түшүнгөн экениң («Советтик Кыргызстан»).

Ордо сылыктыгын тепсеген мындай өктөмдүктү эч жерден көргөн эмес болучу (Касымбеков).

ой — дөн

Айлана-чөйрөгө салыштыра
караганда бир аз чуңкуру-
раак келип, төмөнүрөөк дең-
гээлде турган жер, ойдуң
жер.

Айлана-чөйрөгө салыштыра
караганда жондонуп көтөрү-
лүп турган жер, дөмпөйүп
көтөрүлүп турган дөбөчө.

Биз конгон ошол күндүн таң эртеси, Үйлөрү тетиги ойдо, баргын дешти (Осмонов). Айдар өз имаратын тигил ойго, атайы бороондун оозуна салдырган (Сыдыкбеков).

Айылдын көп маселелери ушул дөндө чечилет (Канмов).
Омор абышка дөндө, биздин чабак урганыбызга карап, өз алдыпча сүйлөп олтурду (Сыдыкбеков).

ой — тоо

Айлана-чөйрөгө салыштыра
караганда бир кыйла чуңку-
рураак келип, төмөнүрөөк
деңгээлде турган жер, ойдуң
жер.

Айлана-чөйрөсүндөгү жер
деңгээлинен, дөңсөөлөрдөн
алда канча жогору көтөрү-
лүп турган бийиктик.

Эки ортодогу түзөңдөрдө жогортодон ойго карай жазда көгөрүп, кышында агарып жатчу дөбөлөр көп болучу (Сыдыкбеков).

Андан берки жапыз кара тоолордун күнгөйү ачылып, тескейлеринде кар эми ала чокул боло баштаган (Абдыраманов).

ойгон — укта

Уктап жаткан абалдан
ойгоо абалга келүү, уйкусу
ачылуу.

Уйкуга кетүү, уйкуда
болуу.

Сергек Зарыл күндөгүсүндөй эрте ойгонуп, эрте турду (Сыдыкбеков). Уйкудан Манас ойгонду, Оң жагына толгонду («Манас»).

Укта, уктап ал, айланайын, мен деп кыйналдың (Өмүркулов). Чынтемир үйдүн көлөкөсүндө күн көтөрүлгөнчө уктады (Иманкулов).

ойгот — уктат

Уктап жаткан абалдан
ойгоо абалга келтирүү, уйку-
сун бузуу.

Уйкуга кеткен абалга
жеткирүү.

Болотбекти эртең мененки үй ичиндеги кобур-собур ойготту (Жусупов). Самсахун Каныбекти тартып ойготту (Жантөшев).

Тогузга жашы жеткенче Торкого ороп уктаткан («Эр Табылды»).

ойдуң — дөңсөө

Айлана-чөйрөсүндөгү жердин деңгээли менен салыштыра караганда төмөнүрөөк, чуңкурураак келген ой жер.

Айлана-чөйрөсүнө салыштыра караганда жондонуп көтөрүлүп турган дөңүрөөк жер, дөң сыяктанып бир аз көтөрүңкү чыгып турган кеңири аянт.

Башында Ысык-Көлдүн бир ойдуң бар, Солкулдайт менменсигей топ камыштар (Маликов). Машиналар бирде кыргызча жымырылып ойдуңга киришип селого карай кетип баратышты (Жантөшев).

Өрдөп барган жери дөңсөө, бир жагы кокту сымалдуу (Баялинов).

ойпоң — дөңсөө

Бир аз ойдуңураак келген, оёң тарткан жер.

Айлана-чөйрөсүнө салыштыра караганда жондонуп көтөрүлүп турган дөңүрөөк жер, дөң сыяктанып бир аз көтөрүңкү чыгып турган кеңири аянт.

Кыштактын түштүк жагындагы ойпоң жерде салынып бүтпөгөн бир там үй турат (Баялинов). Асманды булут каптап ойпоңду туман басты (Жантөшев).

Базарбайдын тамынын алдында бир дөңсөө бар болчу (Элебаев).

Дөңсөө жердеги калың шактуу талдар желге термелет (Абдукаримов).

олдоксон — сылык // сыпаа

Кыймыл-аракети, жүргөн-турганы, бирөөгө карата мамилеси анчалык сыпайы эмес, эби жогураак, копол.

Сүйлөгөнү, бирөөгө карата мамилеси, жүрүш-турушу адептүү, сыпайы.

Кечирип коюңуз, Калбү эже, ошондогу менин-олдоксон мамилем (Мавлянов).

Жай гана элге карап Мүзүрөтбек, Сөз айтты кичи пейил, сылык, элпек (Абдыраманов).

Жигит айтар кебин белендеп, сыпаа туруп, «карындаш» деп бурулат (Сыдыкбеков).

оң — бузук

Машинанын, прибордун ж. б. жүрүп турган, бузулбай иштеп турган абалы.

Машинанын, прибордун ж. б. жүрбөй калган, иштебей же кыймылга келбей калган абалы.

Бул сепаратор оң эле. Орноштуруп иштетүү гана керек. Жүрбөгөн бузук машина. Бузук тараза.

оң — сол

Дененин сол жагына карама-каршы тарабы же бет алган багыттын сол тарапка карама-каршы жагы.

Дененин жүрөк орун алган тарабы, оң жак тарапка карама-каршы тарап же бет алган багыттын оң тарапка карама-каршы жагы.

Адатынча күрөшкө чыкчудай оң жеңин чыканагына чейин түрүндү (Бейшеналиев).

Орто-Жардын оң жагына өтпө. Сол жагына салып кете бер! — деген узатарда Тиекбай (Сыдыкбеков). Зуулдап машинада кара жолдо, Караймын көзүм тойбой оңго, солго (Шүкүрбеков).

оңдо — буз

Кандайдыр бир нерсенин, машинанын, аппараттын, прибордун ж. б. бузулуп калган жерин, тетиктерин ж. б. түзөтүп, жөнгө салып, кайра калыбына келтирүү.

Кандайдыр бир курулушту, машинаны, аппаратты, приборду, толук жарактуу нерсени ж. б. кыйраган, жүрбөй же иштебей калган, жараксыз абалга келтирүү.

Айтбаев шамдагайлык эпчилдик менен машинаны оңдоп жатты (Сасыкбаев). Дмитрий чоң ата араба деле жасайт, сокону деле оңдойт, аттарды такалайт (Сыдыкбеков).

Каракчылар эшикти буза тамга кирип, кайра чыгышты (Сасыкбаев).

оңой — кыйын // оор

Аткарылышы, жасалышы, ишке ашуусу ж. б. анчалык кыйын эмес, бир кыйла жеңил.

Аткарылышы, жасалышы, ишке ашуусу ж. б. бир кыйла татаал, жеңил эмес, каттаал.

Чыйыр түшө электе илбээсиндердин издери бат табылат жана аларды атуу да оңой (Канмов). Ушунча оңой иш дейби, Артисттик деген кесипти (Маликов).

Теңдик үчүн канкор менен кармаштың, Эчен татаал, кыйын жолду көп бастың (Акаев).

Жолундан эмнедей оор, татаал окуялар сага жолтоо болду (Сыдыкбеков).

оңтойлуу — оңтойсуз

Учуру, кырдаалы келип турган ыңгайлуу, ылайыктуу, ыңтайлуу.

Учуру, кырдаалы туура келбеген ыңгайсыз, ылайыксыз, ыңтайсыз.

Оңтойлуу учурдан пайдаланып Тенти Сулайды ээрчий басты (Убукеев). Казак мергенчиликке оңтойлуу коктуну көздөп жеке кетмек (Сыдыкбеков).

Бригадир ого бетер оңтойсуз абалда калды (Канмов). Төлөш керек болгон соң, мен өзүмчө эле оңтойсуз сездим (Сыдыкбеков).

опсуз — оптуу

Ченемсиз, өлчөөсүз, ыгы жок, ашкере, өткөрө.

Ченемдүү, жөндүү, ылайыктуу, аша чаап кетпеген, орундуу.

Опсуз тентек чырагым, Жеттиң менин түбүмө («Манас»). Оолукма кылат өзүңдү, Опсуз кылат сөзүңдү (Шүкүрбеков). Сарай кең, опсуз узун (Сыдыкбеков).

Дайны жок байкуш! Оптуу жамандасаң, — деди Кымбат (Осмоналиев).

орундуу — орунсуз

Иштин, сөздүн жүрүшүнө карай ылайыктуу, жөнү бар, жүйөлүү, негизин бар.

Иштин, сөздүн жүрүшүндө ылайыгы жок, жөндүү эмес, жүйөсүз, негиздүү эмес.

Бала да болсо Сакадайдын бул сөзү орундуу болду (Жантөшев). Сүйүмкан өзү теңдүү кыздардын бардыгынан эстүү, жүргөн-турганы орундуу жакшы кыз (Жантөшев).

Орунсуз бузук иш кылып, Же мен ошондуктан жаздымбы? («Курманбек»). Турар орунсуз суроосу үчүн ыңгайсыздана түштү (Канмов).

оттуу — отсуз

Мал оттоого ылайыктуу, мал оттогудай чөбү арбын.

Мал оттогудай, жайылгыдай чөптүү эмес, жетишерлик оту, чөбү жок.

Бул жерлердин эли өйдөлөп, малга жайлуу, оттуу жайыттарга көчүп кетишкен экен (Касымбеков). Мен кеткенде койдо

калган Алыман бая мен байыр алган оттуу төргө кайра барбаптыр (Өмүрбаев).

Отсуз какыр чөлдөр мал багууга ылайыксыз.

Ө

өгөй — өз

Өз баласы эмес же өз ата-энеси эмес, өз боору эмес, өз эмес, бөлөк-бөтөн.

Өзгө эмес, өгөй эмес, бөлөк-бөтөндүгү жок, өтө жакын.

Же мен байкуш силерге, Өгөй белем, айтчы энем (Турсубек). Камчыбек өгөй атасынын тарбиясында кала берди (Сасыкбаев). Сураам: нан бергин деп, өгөй энем, Каргады, урду, ачыңды шордуу денем (Үмөталиев).

Өз баламды жамандап, Күйгүзмөк болдуң жанымды («Семетей»). Өз атасы Солтобай Атын койду («Олжобай менен Кичимжан»). Эски студенттер институттун өз баласы, а биз өгөй бекенбиз (Бейшеналиев).

өз — жат

Кандайдыр бөтөн бирөө эмес, өзгө эмес, туугандыгы же ой-санаасы жагынан жакын.

Жакындыгы же тааныштыгы жок, бөлөк-бөтөн, өз эмес, башка, чоочун.

Өз урук-тууганыңдын санжырасын жакшы билсең, өзгөнүкүн да үзүлүп түшүп үйрөнөсүң (Бейшеналиев). Душманга өздөй караба, тийбей койбойт зыяны (макал). Ал жак да өз эл, өз жериң болуптур (Сыдыкбеков).

Жакшы жүргөн адамга Жат болсо да өз болот (Осмонкул).

өйдө — төмөн

1. Жогору, жогору жак, улам бийиктеп кеткен тарап.

1. Ылдый, улам эңкейиштеп кеткен тарап, ылдыйлап кеткен жак.

Колот өйдө өр тарткан жолдо карышкырча жортуп жүрүп отурду (Абдыраманов). Айылчиев карагандын алдынан өйдөнү көздөй жөрмөлөп өтүп, аны ээрчиген Темирге жебиреди (Жусупов).

2. Сапаты, даражасы, жөндөмдүүлүгү же башка белгилери, өзгөчөлүгү жагынан жогору.

2. Сапаты, даражасы, жөндөмдүүлүгү же башка белгилери, өзгөчөлүгү жагынан тең эмес, кем же начарыраак.

Карышкырдын териси бир койдун баасынан өйдө болот (Иманкулов).

Башка жолоочулардан өздөрүн бөтөнсүтүп, төмөн санагандай (Сыдыкбеков).

өйдөкү — төмөнкү

Жогору жактагы, улам жогорулап кеткен же белгилүү бир чектен жогорку тараптагы.

Ылдый жактагы, улам эңкейиштеп кеткен же белгилүү бир чектен ылдыйкы тараптагы.

Өйдөкү айыл, ылдыйкы айыл болуп бөлүнүшүп, ат чабышып, ордо атышчу (Жусупов).

Төмөнкү имерилиштен бир киши көрүндү (Жантөшев).

өйдөлө — төмөндө

Улам жогорулоо, өрдөп, улам өйдө тарапка, бийигирээк чыгуу.

Улам төмөн түшүү, төмөн карай багыт алуу.

Машина кыбырап өйдөлөдү (Жусупов). Бул жерлердин эли өйдөлөп малга жайлуу жайыттарга көчүп кетишкен экен (Касымбеков).

Эр белдей дөбөдөн Төмөндөп ылдый түшкөндө Күл азык оозун ачты эми («Эр Төштүк»).

өйдөтөн — төмөнтөн

Жогорку тараптан, жогору жактан, өр тараптан.

Ылдыйкы тараптан, төмөн жактан, эңкейиш тараптан.

Өйдөтөн ылдый келатып, Өткөн жылы жайында (Осмонкул).

Төө султаны кызыл нар Төмөнтөн көзгө көрүнөт («Эр Төштүк»).

өйүз — бүйүз

Өзөндүн, агын суунун, жылганын, кокту-колоттордун бет маңдай келген экинчи жак тарабы, аркы бети, бет маңдай тарабы.

Өзөндүн, агын суунун, жылганын, кокту-колоттордун өзү турган тарабы, берки бети.

Отрядчылар суудан кечкенде тигилер өйүздөгү адырды таяна берди (Сыдыкбеков). Өйүздө туташ карагайлар (Жусупов).

Өйүз менен бүйүздөн Кошушту тандап кончу эле (Тоголок Молдо).

өкүм — жоош

1. Атырылган курч, жүрүштурушу өктөм, атырылып жулкунган өткүр.

1. Атырылган курч эмес, өктөм же жулкунган өткүр эмес.

Айылчпевдин аты өкүм экен, а дегенде эле атып кетти (Жусупов).
Жоош кулундар эчак эле желеге байланыптыр (Өмүркулов).

2. Бирөөгө карата мамилеси өктөм, атырылып катуу тийген, өктөм сүйлөгөн өткүр.

2. Бирөөгө катуу айтпаган, өкүм сүйлөбөгөн, каяша сүйлөп каршылык көрсөтпөгөн момун.

Мамбеткулду өз күчүн сезген өкүм адам деп болжоого болот (Канмов).

Аз сүйлөп камырабас Бегаалы андан бетер жоош (Сыдыкбеков).

өл — тирил

Дүйнөдөн кайтуу, жашоосу токтолуу, өмүр сүрүүдөн калуу.

Өлүм абалынан же эс-акылын жоготкон абалдан кайра кайтуу, кайрадан жан кирүү, жандануу.

Ачкалыктан курбум өлүп бул жерде, Калган эле көмүлбөстөн денеси (Турусбеков). Кысталгандан өлсөм дейм, Кымбатын кыйбайм жанымдын (Токтогул).

Бир кеткен кайра тирилип келип бербейт, — деди чал оңдоноп отура (Жусупов). Кыпчагынын үнү кубат бердиби, Мукулманкул кадимкидей тириле калды (Касымбеков).

өлтүр — тиргиз // тирилт

Өлүмгө дуушар кылуу, өмүрүн кыюу.

Өлүм абалынан алып чыгуу, үмүтсүз абалдан алып калуу, жан киргизүү, жандандыруу.

Элимден айдап бөлгүдөй, Эр өлтүргөн мен белем? (Токтогул). Бул балбанды өлтүрсөн, Максат колго тийгени («Эр Төштүк»).

Эми, — деди сөзгө келип карыя, — Сөзүң менен жарат, тиргиз адамды (Акаев).

Иса Коноевич Ахунбаев ошондон бери далай адамды кайра тирилтип, жаңыдан жан салды («Жаш ленинчи»).

өлүү — тирүү

Өлүп калган абал, өлүк, жаны жок, тирүү эмес.

Өмүр сүргөн абал, жаны бар, аман-эсен, соо.

Ошол бойдон Бегайымдын өлүү же тирүү экени дайынсыз (Жантөшев).

Менин атым — тирүү киши! Тирүү киши жол азабынан коркпойт! Тирүүнүн жолу түгөнбөйт (Өмүрбаев).

өмүр — өлүм

Жашап, өсүп-өнүгүүсүн улантып турган абал, турмуш-тиричилик өткөрүп турган мезгил, тирүүлүк.

Жашоо, өмүр сүрүү ток-толгон абал, ажал.

Кайран өмүр жыйырма беш Жашка барар болсочу (Токтогул). Өмүр деген адамга — Өлчөлүү экен — бир келет (Женижок).

Өлүмдүн сүрүбү, мыкаачылыктын сүрүбү, эл нестейди, дуулдоо басаңдай түштү (Касымбеков). Жан болгон жерде өлүм бар, Баары болот өмүрдө (Женижок).

өндүрүмдүү — өндүрүмсүз

Иштеп чыгарылышы, өндүрүп алынышы жагынан натыйжалуу.

Иштетилип, чыгарылышы, өндүрүп алынышы жагынан анчалык натыйжалуу эмес, төмөнкү деңгээлде.

Булар өздөнүн жогору өндүрүмдүү каармандык иштерин менен колхоздун даңкын чыгарып жатышат (Абдукаримов).

Илгери терини малмага салуу, кыруу, нилөө процесстерин кол күчү менен өндүрүмсүз иштелчү (Сасыкбаев).

өнөрлүү — өнөрсүз

Кандайдыр бир нерселерди, кооздук буюмдарын жасоого, ырдоого, комуз чертүүгө ж. б. жөндөмдүүлүгү бар, шыктуу.

Кандайдыр бир нерселерди, кооздук буюмдарын жасоого, ырдоого, комуз чертүүгө ж. б. шыгы жок, чеберчилик өнөрү жок.

Атам Акы өнөрлүү, колу чебер киши болгон (Калык). Өнөрлүү болсоң — озорсуң, өнөрсүз болсоң — тозорсуң (макал).

өңөр — учкаштыр

Ат үстүндө же унаага мингенде баланы же башка бирөөлөрдү, нерселерди асты жагына алган абалда жүрүү.

Ат үстүндө же башка унаага мингенде башка бирөөнү арт жагына катарлаш мингизип алуу.

Азыр эле атасы өңөрүп барып апасына берип кеткен Азатбек атасынан көзүн албай, ээрчип үн салууда (Сасыкбаев). Көч катары менен жигиттер кызыл бешик өңөргөн келини бар топко жандашты (Касымбеков).

Курган жаны ай, баламды учкаштыра кетпей деп көгөргөн энеме мен аябай таң калдым (Сыдыкбеков).

өөдө — төмөн

1. Жогору, жогору жак, улам бийиктеп кеткен тарап.

1. Ылдый, улам эңкейиш-теп кеткен жак, ылдыйлап кеткен тарап.

Ашыр сынар тизелей калып, чырагын өөдө көтөрөт (Сасыкбаев). Каран калган Торучаар Өөдөдөн өксүп калыптыр («Манас»).

Камчы басып атына, Төмөн карай жарышат («Эр Табылды»). Калсын деп басып ордумду, Кеттинби төмөн бакчага (Маликов).

2. Сапаты, даражасы, жөндөмдүүлүгү же башка белгилери, өзгөчөлүгү жагынан жогору, артыкчылыгы бар.

2. Сапаты, даражасы, жөндөмдүүлүгү же башка белгилери, өзгөчөлүгү жагынан тең эмес, кем же начар.

Азыркы комуздардын үнү жана сырткы көркөмдүгү мурунку комуздардан бир кыйла өөдө (Иманкулов).

Айбандардан өөдөрөөк, Адамдардан көп төмөн («Эр Төштүк»).

өрдө — ылдыйла

Өйдө карай, өр тарапты көздөй жүрүү, улам өр тартып кеткен жер менен өйдөлөп, жогорулап жүрүп отуруу.

Төмөн карай, эңкейиш тарапты карай багыт алуу, төмөндөө, улам төмөндөп жүрүп отуруу.

Көч капчыгай өрдөп, сууну тепчип кечип баратат (Касымбеков). Өзүңөр билесинер, агын сууну өрдөйт (Аралбаев).

Айдай ордунан туруп, асканын түбүн көздөй ылдыйлап жөнөдү (Канмов).

өрдөш — эңкейиш

Улам жогорулап өр тартып кеткен жер, коктунун, колоттун улам бийиктеп жогорулап кеткен жери.

Улам төмөндөп эңкейиш тартып кеткен жер, коктунун, колоттун улам төмөндөп эңкейиштеп кеткен жери, тарабы,

Чолпон-Ата өрдөшү арал саз эле, Бөксөлөрү чекенделүү таш эле (Иманкулов). Аттарды өрдөшкө чыгарып жиберип, бута атышып, тамаша кылып жата беришти (Иманкулов).

Жол ийри-буйру болуп, бирде эңкейиш, бирде өр тартат (Касымбеков). Эңкейишке киргенде Коңурбайдын Алгара Эликтей колу сайылат («Манас»).

өрскөөл — сыпаа

Бирөөгө карата мамилеси, жүрүш-турушу орой, одоно, чеки.

Бирөөгө карата мамилеси, жүрүш-турушу адентүү, сылык.

Өзүн эркин сезип калган динда бут сунганын өрскөөл дебейт (Сыдыкбеков).

Көк сүлөөсүн кундуз бөрк Чалдары сыпаа кыргыздын («Семетей»).

өрттө — өчүр

Өрт чыгаруу, өрт каптоо, от коюп күйгүзүп жиберүү.

Өрттү, алоолонуп күйүп жаткан отту күйүүдөн токто-туу, өрттөнүшүн басуу.

Кемегеден от тутанып, Өрттөп кеткен бүт эле (Аалы). Туткунга алып далайын, Тутантып өрттөп сарайын (Калык).

Өрттү суу гана өчүрөт (Касымбеков). Өрт өчүрүп эчен кирдим түтүнгө (Нуркамал).

өткүр — жалтак // жалтаң

Тайманбаган батымдуу, тартынбаган чечкиндүү, жалтайлабаган өтүмдүү.

Батымдуулугу жок, тартынчаак, чечкиндүү эмес, жазганып-жалтайлаган өтүмсүз.

Жүрөгү күйүп турган өткүр эрдин тиштеп (Аалы). Өткүр Алма баатырың Өрдөктөй мойну узарып («Манас»).

Анын жаштайынан жалтак өскөндүгү адат болуп, даде биротоло сөөгүнөн чыга элек да (Сыдыкбеков).

Жүрөгү жок жалтандын Жакында ниши курулбайт (Токтогул).

өткүр — жоош

Тайманбаган батымдуу, тартынбаган чечкиндүү, жалтайлабаган өтүмдүү, бетке айткан курч.

Бирөөгө катуу сөз айта албаган тартынчаак, чечкиндүү жооп кайтара албаган момун, батымдуулугу жок, өтүмсүз.

Эмнеге мен тиги балдардай өткүр эмесмин деп өзүмдү өзүм жемелейм (Сыдыкбеков). Калман кемчиликти тартынбай дал, таамай айткан өткүр жигит (Элебаев).

Сен эң эле жоош көрүнөсүн. Минтип сөлдөйсөн окууга өтпөйсүн (Сыдыкбеков).

өткүр — мокок

1. Кескенде, чапканда жакшы өтө турган курч.

1. Кескенде, чапканда жакшы өтө албаган, курч эмес.

Ташка тийип кетилди, Далай болот өткүр миз (Токтогул). Колундагы кайлонуй Курчтугу өткүр болоттой (Осмонкул). Кычандын кайраттуу чачы кытырап мокок устарага күч менен баш ийүүдө (Бейшеналиев).

2. Тайманбаган, тартынбаган, өтүмдүү, батымдуу.

2. Батымы жок, оюндагыны бетке айта албаган өтүмсүз, тартынчаак.

Мээри ачык-айрым, кепти жалтанбай бетке тике айткан өткүр кыз болучу (Сооронбаев).

Береги менин Орусбегим мокок белем (Сыдыкбеков). Акмат туруп сүйлөдү, Сөзгө мокок тоң жигит («Эр Табылды»).

өтүмдүү — өтүмсүз

1. Тайманып-тартынбаган, сүйлөгөн сөзү, бирөөгө карата мамилеси курч, алымдуу.

1. Өтүмдүүлүгү жок, тартынчаак, сүйлөгөн сөзү, бирөөгө карата мамилеси бошон, жоош.

Иниспини элге аралашып, ага-буга өтүмдүү боло баштаганына жан-алы калбай кубанып жүрөт (Абдукаримов). Адам жалкоолонбосо баарын жеңгендей, анда сөзүн да өтүмдүү, жүзүн да жарык тура (Жусупов).

Чынында эле Молдокасым мени аяйт. Мен ага караганда келегеймин. Өтүмсүзмүн (Сыдыкбеков).

2. Тез өтүп, тез сатылып кете турган (көбүнчө товарга карата).

2. Оңой менен өтө койбогон, тез өтпөй турган (көбүнчө товарга карата).

Сабиз-пняз бул жерде сатыкка абдан өтүмдүү (Абдукаримов).

Өтүмсүз мал. Өтүмсүз товар.

П

пайда — зыян

Кандайдыр бир жумуштан, окуядан ж. б. болгон олжо, киреше, натыйжа.

Кандайдыр бир нерседен тарткан залал, болгон чыгым, чыгаша.

Жакшынын пайдасы, жамандын кесепети тиет (макал). Пайда жегич кишиге, Малыңды берип саттырба (Осмонкул). Кем берип, ашык алып, пайда тапты, Тапканын баягы чөнтөккө катты (Борбугулов).

Чочубаңыздар эч кимге зыяныбыз жок! (Жантөшев). Жеке өз башыңыз эмес, колхозго да зыяныңызды тийгизгенсиз (Сыдыкбеков). Мунун баарыбызга тиет зыяны, Айдап жоготуу керек аны (Борбугулов). Майда бадалдарды оруп, малга же-дирүүнүн зыяны болбойт (Убукеев).

пайдалуу — пайдасыз

Пайдасы тийген, керектүү, бир нерсеге жараган. Эч кандай пайдасы, кереги тийбеген, натыйжасыз.

Адамзатка пайдалуу Түрдүү жандар жаралган (Токтогул). Илим-билим пайдалуу, Окугула балдар ай (Барпы). Мен пайдалуу иш үчүн умтулуп жатпаймынбы, апа (Байтемиров). Арашан менен Жети-Өгүз, Адамга дары, пайдалуу (Бөкөнбаев).

Өткөн өттү, өтүнүүчү мен эмес, Эч пайдасыз өзүн-өзү жемелеш (Шүкүрбеков). Тыкылдай басып, Акылы сасык, Пайдасыз. Мүнөзү чоркок Айласыз (Элебаев). Пайдасыз жер: бакча, бакка кеңсе, Карган жерге өмүр бериш эмеспи! (Аалы).

пайдалуу — зыяндуу

Пайдасы бар, пайдасы тийген, керектүү, бир нерсеге жараган. Адамга, ишке ж. б. зыяны тийген, тескери таасир берген.

Ошентип, пайдалуу ишимди мугалимдик менен баштадым (Сыдыкбеков). Жалпы журтка пайдалуу Жакшылап чексең тегирмен (Токтогул). Ак пахтанын түшүмүнө пайдалуу, Арык чаап кулактарды байласын (Осмонкул).

Сасыкбай зыяндуу киши, зыяндуу болмок түгүл балакет болуп кетсе да, анын колунан эмне келет (Байтемиров). Экинчи каталыгым: сенин зыяндуу кылыктарыңы көрүп мурунтан тыюу сала албагандыгым (Жантөшев).

пас — бийик

Бийик эмес, жапыз, төмөн, ылдый, акырын чыккан добуш, үн, аваз. Жапыз, төмөн эмес, жогору, катуу чыккан үн, добуш, дабыш.

Кийиктер... кары жеңил пас тарапка ооп кетишти (Касымбеков). — Өттү, — деди берки да пас добуш менен (Мавлянов). Нүзүп жолдо эч ким менен сүйлөшпөдү, маанайы пас болуп, ой басып келди (Касымбеков).

Бүркүттөр өтө бийикте жүрүшөт (Абдыраманов). Ушул бийик даванды Байымбет үчүнчү мертебе таянышы (Бейшеналиев). Адам тосуп алыптыр Кийик чыкчуу бийигин («Манас»). Калыктын бийик үнү жер дүйнөнү бир өзүнө багынтып алгандай... өкүм сүрдү (Сыдыкбеков).

питир — март

Колунан эч нерсе чыкпаган, башкага эч нерсе бербеген, саран, зыкым. Бир нерсесин эч кимден аябаган, зыкым, саран эмес, берешен.

Шарип битин сыгып канын жалаган питирлер жөнүндө ойлоно кетти (Бейшеналиев).

Анан калса, ошол жай менин көзүмө кишилер жапырт март, меймандос болуп кеткендей көрүндү (Сыдыкбеков).

пландуу — плансыз

Алдын ала белгиленген иш-чаралар боюнча бир тартипте, ырааттулукта жана аткаруу мөөнөтү белгилүү, дайын, чектелген. Алдын ала белгиленген планы жок, баш аламан, ыраатсыз, бир тартипте эмес, аткарылуу мөөнөтү белгисиз.

Арыкты казууда айып жок, пландуу иштешкен. Кеп суунун аздыгында турат (Таштемиров). Тартипке түшүп сан жумуш, Пландуу чарба саналды (Бөкөнбаев). Республикада илимди жана техниканы өнүктүрүү боюнча пландуу тапшырмаларын аткарууну үзгүлтүккө учуратып жатышкан министрстволор, ведомстволор, өндүрүштүк бирикмелер жана ишканалар али да болсо бар («Советтик Кыргызстан»).
Плансыз иш.

Р

расход — доход

Ар кандай иштин аткарылышына керектелген каражат, чыгым.

Ар кандай жумуштун аткарылышынан түшкөн киреше, пайда.

Миңдеген жараксыз илмектерди жасап чыгаруу үчүн заводдо канчалык расход кетти (Сасыкбаев).
Колхоз жакшы доход алды.

С

саар — кеч

Эртең менен жерге жарык түшүп, бирок али күн чыга электеги мезгил, таң эрте, таң ата, эртең менен эрте.

Күн баткандан кийинки күүгүм талаш, көз байланып, караңгы түшкөн мезгил.

Саар мененки жукарып келаткан татты уйкуунун кучагындагы Саяк темир комуз күүсүн кулак учу менен чалды (Абдыраманов). Институттун коридорунун саар мененки тынчтыгын тырс-тырс эткен добуш бузат (Абдыраманов).

Салый райкомдун бюросунан кеч, көз байланганда чыкты (Жусупов). Кеч да кирди. Эртең жол тартаарсыздар (Бейшеналиев). Биздин күткөнүбүз да кеч, коркконубуз да кеч (Өмүрбаев).

сабаттуу — сабатсыз

Кат тааныган, окуп жана жаза билген.

Кат тааныбаган, кат сабагы ачылбаган.

Жер-жерлердеги кат сабаттуу жаштар «Эркин тоону» көрөгөч көзү, сергек кулагы болуп калышты (Абдыраманов). Таза адабий тил менен сабаттуу жазылган кабар максатка батыраак жетет («Коммунист»). Салима бирден-бир сабаттуу кыз эле (Абдукаримов).

Азыр биз илгеркидей сабатсыз же чала сабат койчулар эмеспиз (Абдукаримов). Ал кездеги сабатсыз келинчек тургай китеп жазып жүргөн биз өзүбүз али... кол жазманы барктоо, сактоо эмне экенин көп учурда эсибизден чыгарабыз (Сыдыкбеков). Барпынын укмуш поэзиясын кайра-кайра окуганымызда андагы чеберчилик өзгөчөлүктөрү көзү азиз, өзү сабатсыз Барпы Алыкул уулуна жаратылыш берген акындык касиеттен экендигин көрөбүз («Кыргызстан маданияты»).

сабырдуу — сабырсыз // жеңил

Ар кандай кайгы, жоготуу, корстук, ачуу ж. б. терс көрүнүштөргө чыдамкай, көтөрүмдүү, чыдамдуу. Турмуштук ар кандай кырдаалдарда өзүн токтото албаган, чыдамкай эмес, чыдай албаган, чыдамсыз.

Сабырдуу болсоң — озорсуң, сабырсыз болсоң — осолсуң (макал). Сабырдуу жетер муратка, сабырсыз калар уятка (макал). Сени Николай абакем укмуштай бек, сабырдуу, кайраттуу дечү эле (Бектенов).

Сабырдуу болсоң сабырсыздын миңине татыйсың (Жантөшев). «Сабырдын түбү сары алтын, саргарган жетер муратка, сабырсыз калар уятка» — деген сөздү, унутпа (Абдукаримов).

сакалдуу — көсөө

Сакал баскан, сакалы коюу, сакалы бар. Сакалы жок, сакал-мурут чыкпаган.

Домбу кыркма кара сакалдуу майланышкан чалыр көз киши эле (Касымбеков). Ак кийиздин жанында өңкөй ак сакалдуу кишилер бар болучу (Касымбеков). Кайып кыл сакалдуу ээгин жулуп алгандай ишара менен кекенди (Сасыкбаев).

Көсөө чалдын өңү ар убак купкуу, кабагы бүркөө (Мавлянов). Өңү катындын өңүндөй, сакал-муруту жок көсөө, өзү жоон бир эркек кемеге түштү («Ала-Тоо»). Ал көсөө киши болучу (Сыдыкбеков).

сагы — сараң

Сараң эмес, берешен, март. Берешен, март эмес, колунан эч нерсе чыкпаган.

Ал өтө эле сагы адам. Адамдын сагысы.

Байлардын канчалык байлыгы арткан сайын ошончолук сараң, ач көз, ырайымсыз боло башташат (Абдукаримов). Сагындык бай сараң, питир, орой, кишинин акысын жегенден

коркпойт («Кыргызстан аялдары»). Мындан башка кандай олжо акынга? Мен турмушка, сараң, ач көз эмесмин (Осмонов).

санаалуу — санаасыз

Санаа баскан, санаасы бар, ой басып, убайым тарткан.

Эч нерсеге капаламбаган, санаа тартпаган, кайгы, убайымды билбеген.

Кыздын бул карашында: «Мыскалжан санаалуубу?» эчтеме эмес дарттуу жүрөк — жазылат» деген талдоо бар (Сыдыкбеков). Суктанган жандай тигилип көккө, Санаалуу жатып уктады көпкө (Абдыраманов).

Санаасыз, ойсуз бир кезде, Балалык өттү зуулдап (Элебаев).

сапаттуу — сапатсыз

Жасалган буюмдун сапаты, бүтүшү мыкты, жакшы, талапка жооп берерлик.

Сапаты начар, талапка жооп берерлик эмес.

Бригадада чигит эгүү сапаттуу аяктады («Кыргызстан аялдары»). Ферманын короолоруна 180 тоннадан ашык сапаттуу кесек тоюттар жеткирилген («Советтик Кыргызстан»). Саан саап, сүт берген, Сапаттуу ишин бүткөргөн (Осмонкул). Чала бүткөрүлгөн, сапатсыз иштерди кайра жасоого 16,6 миң сомдук каражат кеткендигин текшерүү көрсөттү («Советтик Кыргызстан»).

сарамжалдуу — сарамжалсыз

Дайыма камылгалуу, жыйнактуу, жыйынчактуу.

Камылгасыз, жыйнактуу эмес, илээнди.

Малды бордоп семиртүүдө Кочкорбек Ашыралиев, Эмилбек Кашкаров, алдыңкы тажрыйбаларын бекем тартип менен айкалыштырып, тоютту сарамжалдуу пайдаланышты («Советтик Кыргызстан»). Бул үйдүн ичи ар убак таза, сарамжалдуу (Мавлянов).

Сарамжалсыз киши. Сарамжалсыз калган короо-жай.

сараң — берешен

Март эмес, дүнүйөгө өтө эле кароо, зыкым, колунан эч нерсе чыкпаган.

Март, зыкым эмес, эч бирөөдөн эч нерсени аябаган.

Байымдын аты Байкашка Адамдын жаткан сараңы (Осмонкул). Пейили бузук сараңдан, Бербесе да март жакшы (Тоголок Молдо). Берип берен болгончо, бербей сараң бол (макал).

Көзү курч, көкүрөгү бек уландары, Пейли кен, берешен кол адамдары (Осмонов). Мүдөөнөрдү кандырып алып, силер эми берешен болбой эле койгула («Ала-Тоо»). Берешен да, колу ачык да болду. Көңүл ала жүрүүдөн да аянган жок («Советтик Кыргызстан»).

себептүү — себепсиз

Белгилүү шарт, себеп боюнча, себеби болгондуктан, себеби бар. Себеби жок, себеби болбосо да.

Дыйкан табияты — кылган эмгегинен билинет... Ошол себептүү дыйкан чыныгы мээнеткеч жан болсо, жыл жыйынтыгы эч качан жер каратпайт («Ленинчил жаш»).

Окууну себепсиз калтыруу.

семиз — арык

1. Эттүү, майлуу (жан-жаныбарга карата), толук, болук, эткел (адамга карата). 1. Эти качкан, семиз эмес (жан-жаныбарга карата), сүлдөрү калган, өңү азган (адамга карата).

Зооинженер малды кеселден сакайтып, семиз асыроого, тукумун асылдандырууга милдеттүү (Сыдыкбеков). Семиз токтунун этин бүтүндөй майда тууратып, кууртуп кургаттырды (Бейшеналиев). Төркү үйдөн семиз сары аял жиндене чыкты (Жусупов).

— Аа, акмагым, малдын-жандын эмне үчүн арык болгонун кийин-кийин чоңойгонунда билесиң (Сыдыкбеков). Момурап таң калып караганым тиги арык кара бала (Сыдыкбеков).

2. Топурагынын минералдык составы жакшы, кара топурактуу (жерге карата). 2. Топурагынын минералдык составы начар, минералдары азайган.

Тондурма кылып айдоо жердин семиз болуп, мол түшүм берүү шартын түзүү милдетин чечет («Коммунист»). Жер семизин тандашып Айдашкан элди карачы (Токтогул).

Жер арык болуп быйыл буудай болбой калды.

семир — арыкта

Эт алуу, эти толуу. Этинен түшүү, арыктоо, арык болуу.

Семирген экен челектей, Кетпептир, чиркин, жазылып (Борончиев). Манасым, сага келгени, Арык элек, семирдик, Ачыккан элек, тоюндук («Манас»). Арык семирет, ач тоюнат (макал).

Баягы кара жүзү жууган чүпүрөктөй кубарып, бет сөөгүнүн чүкөсү билинет, аябай арыктап калган эле (Абдыраманов).

соо — оору

Сыркоо, ноокас.

Дени таза, ден соолугу чың, оорусу жок.

Эмдеген бала эки-үч күн эти ысыган менен өмүр бою куландан соо жүрөт имиш (Бейшеналиев). Соо чакта а-бу дешет, ...жанга жабыр түшүп, кара башка күч келгенде, алыс менен жакындын ортосу ченелип, ...достун кадыры билинет экен (Касымбеков).

Окуу менен билишип, Оорунун атын табышкан (Осмонкул). — «Ооруну жашырса, өлүм ашкере кылат» деген кеп бар (Абдыраманов). — Чыгыңыздар, тынчтык керек, Оору уктап эс алсын! (Жунусов). Карып оорусунан жакшы болду (Жантөшев).

сугарма — кайрак

Сугарыла турган, суу иче турган, сугарылуучу, кайрак эмес (жерге карата). Сугарылбаган, суу чыкпаган, сугарма эмес.

Сугарма талаа. Сугармада бышкан буудай. Айдалчу кайрак болуп жердин тени, Өксүтчү далай элди суунун кемпи (Бердибаев). Төштөгү анай беттин баары кайрак (Турсубеков). Жемелен шыркырап чубурган кайрактын кызыл буудайы үбөлүп аппак ун болуп, чоң яшикке эленүүдө (Сыдыкбеков).

сулуу — серт

Өндүү-түстүү, мүчөсү келишимдүү, татынакай.

Суллуу эмес, кебете-кешпири, ыраны суук.

Айдын сулуу болгон менен эси жок эле (Бейшеналиев). Кара кээдүү сүйлүм сулуу. Кайда жүрөт болду экен? (Бөкөнбаев). Сау умтулган сулуу, умтулган сулуу, умтулган сулуу көрүнөт (Байтөмүр).

Сау да ички ширт эмес («Сыдыкбеков»). Анын иренип серт керттеген он жашындыгы уржук-буржук болуп айыккан тырыгы бар («Ала-Тоо»). — Жындыв чанбадыз мени. Ырас, менин өңүм серттир («Байтөмүр»).

суроо — жооп

Жооп таппаган аялданган аялдуу, собол.

Берилген суроо, соболго берилген баяндама.

Ал эми турулмушту айне-жабыне кейин карап, аял кабыл алууга тийиш болгон мамлекеттик кабыл алуу комиссиясынын мүчөлөрү деген аял жаңы жарашкан деген суроо пайда болот («Советтик Кыргызстан»).

Жоопкерчиликтен кутулуунун айдасын таап дегендей ал мөкөмеге келип тушун билдирүү кагазды катип коюп, райондуу

ички иштер бөлүмүнө чара көрүлдү деген жалган жоопту жөнөтүп койгон («Советтик Кыргызстан»). — Аны мен кечээ эле көрдүм, андан көрө тайсалдатпай мага жооп берсең? (Мидин).

суук — ысык

Төмөнкү температурадагы аба, аба ырайы, төмөндөгөн температура.

Жогорку температурадагы аба, аптап, үп.

Ашуунун белнидеги муз менен кардын суугу кышкы сууктан эч айырмасы жок (Иманкулов). Күн көзүн көргөн суукка тоңбойт (Касымбеков). Ашняхан суукка чыдабай мурдараак чуркап келди (Абдыраманов).

Шаар мындан да ысык (Сыдыкбеков). Жай ысыгы жанга өтөт, Мейли чекем тердесин (Осмонов). Кыштын күнү кара боорон, жайдын күнү адам чыдагыс ысык болот (Бөкөнбаев).

суукчан — ысыкчан

Күчтүү тамак ичпесе ден соолугу начарлаган, жалпы организм дайыма күчтүү тамак ичүүнү талап кылган (адамга карата).

Организм жалаң мүнөз тамак ичүүгө көнгөн, күчтүү тамак ичсе ооруп калган (адамга карата).

Суукчан киши. Суукчан бала.
Ысыкчан киши. Ысыкчан бала.

сылык — орой

Адептүү, маданияттуу, орой эмес, сыпайы, сыпаа.

Адепсиз, олдоксон, корс, сылык, сыпайы эмес.

Кишиге көрсөткөн сый, сылык мамиле ушинтип эсте калат тура (Сыдыкбеков). Балдар сылык өссө, көңүлүң көтөрүлүп калат (Абдукаримов). Оокатым мол, мейман күтөм, март турам, Досторуман жылуу, сылык сөз угам (Осмонов).

Орой кишинин оюну да олдоксон (Бейшеналиев). Береги сол көзү таңылган булдук — орой неме экен (Сыдыкбеков). Эмне үчүн орой мамиле кыласың? (Жантөшев).

сыңар — кош // эгиз

Жалгыз, кош эмес, түгөйү жок.

Түгөйлүү, жалгыз, жалкы эмес, экөө, жуп.

Азыр андайлар жок, ээ? — деди Чогулдур сыңар чокоюп кийип (Жусупов). Жалгыз терезеси сыңар көз кишидей жылтыраган кепе сыяктуу жапыз там (Бейшеналиев). Бекназар сыңар тизелеп... былк этпей катып отурду (Касымбеков). Биз келаткан сыңар көчөнүн таманы кагыраган шагыл (Сыдыкбеков).

Жетип барып кең омууроосу менен коюп өттү да, артын са-

ла берип, кош аяктап капталга тепти (Айтматов). Эртесинде кош жээрде чегилген солкулдак араба менен жол тарттык (Сыдыкбеков).

Эңкейип эгизди төрө, толгонуп тогузду төрө (Абдыраманов). Коёндон окшош козусу, Коюнар тууган эгизден (Маликов).

Т

таалайлуу — таалайсыз

Бактылуу, ырыстуу, ырыс-кешиги мол, бактысы бар.

Бактысыз, ырыс-кешиги жок, таалайы тайкы, шордуу.

Бактылуу, таалайлуу болгула садагалар («Ала-Тоо»). Москва азыркы таалайлуу жаштардын гүлдөгөн ордосу болду (Сасыкбаев). Таалайлуу, ырыстуу балдар биздин Совет өлкөсүндө («Кыргызстан пионери»).

Таалайсыз катын дегизбей, Тай талашпай чыгып кел («Семетей»). Бул мен байкуш, мен таалайсыз эмне? (Турусбеков). Таалайсыз тагдыр мага да туш болгон бейм? («Ала-Тоо»).

таамай — калпыс

Туптуура, так, дал, түз.

Жаздым, таамай эмес, орунсуз, оңтойсуз.

Мусулманкулдун чытыйган күйүттүү кабагын Алмамбет эми таамай көрдү (Касымбеков). Так айтып, таамай иштеп, кыска мөөнөттө узун ишти бүтүрүш керек (Сыдыкбеков). Жеткире иштелген таамай автордук баяндама («Ала-Тоо»).

Мунусу калпыс жооп экенин өзү сезип турат (Жакыпбеков). Кечиргиле, чайпалтты, Чоркок колдун калпысы (Аалы).

таамайла — болжо

Дал келтирүү, түздөө, дал болгудай кылып тууралоо.

Чамалоо, чамага ылайык кылуу, божомолдоо, боолголоо, бүшүркөө.

Балбанын кан майданда томолотуп, Таамайлап өлөр жерге сайгын деди (Маликов). Табылды бала айлансын, Таамайлап айткан сөзүңдөн («Эр Табылды»). Таамайлап Жапар кармады, Тапка атар сүрдүү мылтыгын (Бөкөнбаев).

Караанды болжоп бир алып, Качырып калды соңунан («Эр Табылды»). Ал тек гана болжоп айтып койду окшойт (Аалы).

тааныш — чоочун

Мурунтан көрүп-билип жүргөн, кол алышып жүз көрүшүп жүргөн, жат эмес.

Бейтааныш, тааныш эмес, бөтөн, өзгө, жат.

Эртеден бери көчөдөн бир дагы тааныш көрүнбөдү (Сыдыкбеков). Баары жөнөкөй, абдан эле тааныш сыяктуу (Сыдыкбеков). Гүлсары тааныш жолго түшүп, өзөн үстүндөгү конушка бет алып жөнөйт (Айтматов). Тааныш болбосо аларды унутуп да каласың (Сыдыкбеков).

Бул да менде мурда болуп көрбөгөн чоочун сезим эле (Сыдыкбеков). Күн эми чоочун жактан чыгып калыптыр (Жусупов).

таасын — бүдөмүк

Ачык-айкын, так-даана,
таамай.

Ачык-айкын эмес, күңүрт,
элдир-селдир, уйгу-туйгу.

Таасын үндүү Айнаш жан, Дагы ырдачы талбастан (Бердибаев). Табына келген убакта, Таасын сергийт куш дагы (Осмонкул). Таасын күлүк жап элем, Ташыркап бутун жойбогон (Токтогул).

Анын бүдөмүк айтылган бул сөзүн Шабыраалы түшүндү (Байтемиров). Мындан эки айдан мурда өзүмдүн колумдун манчаларын да бүдөмүк көрчүмүн («Кыргызстан аялдары»). Бирок ал айгинедей даана элестей албайт, бүдөмүк гана сөлөкөтүн элестетти («Ала-Тоо»).

табигый — жасалма

Жасалма эмес, жаратылыш-
та кандай болсо, дал ошон-
дой, кошулмасы жок; табият-
тын өзүндөгүдөй.

Чыныгы эмес, жаратылыш-
та кандай болсо, дал ошон-
дой эмес, кошулмасы бар,
адамдын кийлигишүүсү ме-
нен жасалган.

Табигый жана себилген чөптөрдү чабуучу аянттарды жакшыртуу зарыл («Советтик Кыргызстан»). Табигый жөндөмдүүлүктү эч нерсеге алмаштырууга болбойт («Кыргызстан аялдары»). Кыргызстандын түгөнбөс табигый ресурстары бар («Коммунист»).

Жакында бул кооздуктун баары суунун — жасалма деңиздин алдында калат (Өмүркулов). Күч менен чыккан жасалма күлкү — кошомат күлкүсү (Сыдыкбеков). Балдардын колунан тургузулган жасалма дөбөчө (Канмов).

табышмак — айкын

Жашыруун, белгисиз,
даана эмес, сыры бар.

Белгилүү, ачык, жашы-
руун эмес, даана, так.

Кийинин өз дүнүйөсү өзүнө табышмак белем, чынында (Сыдыкбеков). Табият кыйын табышмак, Таң калам дайым карасам (Аалы). Алардын сөзү Айдайга табышмак болуп калды (Канмов).

Андагы эң айкын касиеттердин бири — боорукерлик, адилеттик (Абдукаримов). Тактап ойлоп, айкын жообун бериңиз (Аалы).

тажа — дегде

Жадоо, кызык көрүнбөй
калуу, кызыгы кетүү, көңүл
чаппай калуу, убара болуу,
көкөсөсү калуу.

Самоо, ынтызар болуу,
кызыгуусу артылуу, каалоо-
су күчөө, ак эткенден так
этүү.

Кечке кайгынып туруп, тажаганда кеткенбиз (Бейшеналиев). Каарына чыдабай, Калк-калайык тажаган (Тоголок Молдо). Көп сөздөн менин көңүлүм да тажады («Чалкан»). Же болбосо бир талын канатыңдын, Берип кеткин; жүрөйүн сени дегдеп (Акаев). Ашыр туулуп-өскөн жерин сагынып, дегдеп калыптыр (Сасыкбаев). Оюнду дегдеген кыз-келин, уландар бая эле чогулган (Жантөшев).

таза — кир

Булганч эмес, кирсиз,
ыпыр-сыпыры жок.

Булганч, ыплас, таза эмес,
ыпыр-сыпыры көп.

Талкалап буудай тактасын, Эң асылын, тазасын (Осмонов). Шаарга караганда абасы таза, салкын (Сыдыкбеков). Китепкананын ичи өзүнчө эле касиеттүү, таза жай (Сыдыкбеков). Көйнөк кирип жууса кетет, көңүл кирип айтса кетет (макал). Кийимдин калыңы кир көтөрүмдүү, жигиттин калыңы сөз көтөрүмдүү — дешет карылар (Сыдыкбеков).

тазала — кирдет

Кирип кетирүү, чөп-
чардан, ыпыр-сыпырдан
арылтуу.

Кир кылуу, булгоо, кирге
батыруу, булганч абалга
келтирүү.

Жан бүткөндүн баарысын, Тазалаган не болот? (Тоголок Молдо). Ышкынаалы аттардын алдын тазалап жаткан (Байтемиров). Колхоздун кампасынан кечке чейин үрөп тазалап, кечке маал келатты (Байтемиров).

Борчо-борчо көйнөгү Ботколонуп кирдеди (Осмонкул). Буу-руду минип тердеткен, Буулумду кийип кирдеткен (Токтогул). Эми сага таарыныч көп, көөнүмдү жаман кирдеттиң (Тоголок Молдо).

тазалык — ыпластык

Булганч эместик, аруулук,
кирсиз, чаң-чуңу жок.

Булганч, булгангандык,
чаң-чуңга баткандык.

Тазалык менен ыпластыктын тазалык жагын жактаган дөө менмин — дегенсийт тамылжыган Бартакун молдо (Сыдыкбеков). Баладагы асыл мөлдүрлүк кишиге тазалыкты, демилгени күчөтүп, шыкты өнүктүрүп турат (Сыдыкбеков). Тазалык — урмат, чоң байлык, Эсиңизге алыңыз (Осмонов).

Акылдуу башка мындай ыпластык каяктан плешкен? Балким, турмуш салдарынандыр (Бейшеналиев).

тайыз — терең

Тайкы, көп терең эмес,
жазы, жайык.

Бийиктиги бир кыйла,
чуңкур.

Катуу келдим минген атым кара тер, Сүрдүү кең Түп, Тайыз жериң кайсы жер? (Осмонов). Тиги тынч жаткан дарыя — терең, берки — тайыз, жулунган менен (Борбугулов). Акылы тайыз бала экен («Эр Табылды»).

Ала-Тоо, Ысык-Көлдүн сыры терең, Тереңдеп термелсе күү угар белең! (Турусбеков). Суу аккан терең сай менен, Ар бир сонун жай менен (Үсөнбаев). Терең салып — тилип жерди тасмадай, Тегиз сээп бермет данын жайнаткан (Осмонокул).

так — жуп

Жуп эмес (мисалы: 1, 3, 5,
7, 9, 11, 13, ж. б.), экиге
бөлүнбөй турган сан же
сандар, түгөйү жок.

Так эмес (мисалы: 2, 4,
6, 8, 10, 12, 14, ж. б.), экиге
бөлүнө турган сан же сандар,
түгөйү бар.

А так деген бирөө. Же сенде калышы керек, же ал сенден бир күнү тартып алышы керек (Касымбеков). Чын эле дүйнөдөн так өтөмбү? (Канмов).

Мырза уул өлсө, куп болсун калкым, Ак Саткын менен жуп болсун, калкым (Осмонов). Кийиз өтүктөрдү өндүрүү 85 миң жуптан 215 миң жупка чейин көбөйтүлөт («Коммунист»). Расписание боюнча үчүнчү жуп сабак (Бейшеналиев).

талаптуу — талапсыз

Талапкер, үмүткер, талабы
бар, максатка умтулуусу
бар, дилгир.

Максатка умтулуусу жок,
үмүт-тилеги жок же
белгисиз, дилгир эмес.

Айша боёо цехинде цехтин комсомол комитетинин секретары. Ошонун үчүн анын үнү дымактуу, талаптуу да чыгат (Абдыраманов). Талаптуу киши бар болсо, Таштап бирин калтырба («Эр Табылды»). Ар ким ойлойт жакшылык Талаптуу ишке жетүүгө (Токтогул).

Сен бир талапсыз неме окшойсуң («Ала-Тоо»). Сиз мени талапсыз жаштардан деп ойлобоңуз («Кыргызстан пионери»). Ким талаптуу, ким талапсыз экени кылган аракетинен эле билинип турат («Ленинчил жаш»).

талкала — бириктир

Ташын талкан кылуу,
быт-чытын чыгаруу, бү-
лүңтүү, ойрондотуу, барды
жок кылуу, кырып-жоюу.

Чачылганды чогултуу, бө-
лөк-бөлөк болгонду топтоо,
чачкынды баш коштуруу,
данакерлештирүү.

Тарсылдатып ок атып, Талкалайлы — кыралы (Тоголок Молдо). Талкалап жоосун кыйратып, Намысын алып келишкен (Осмонокул). — Мел өз колуң менен талкала! (Аалы).

Бүт дүйнөгө — Жер жүзүнө, Ишибизди, күчүбүздү — бириктирип көрсөтөлү (Үмөталиев). Экөөнү бириктире бек кучактап, Өпкүлөп, кириптирмин мен да барып (Абдыраманов). Ажар эки-үч алтыгананын башын бириктирип коюп, улам тышка кучачын түрөт (Жантөшев).

тап — жогот

Жоголгон нерсени кезик-
тирүү, көздөн кайым болгон-
ду учуратуу, көзгө көрсөтүү.

Көздөн кайым кылуу,
барды көздөн алыстатуу,
көзгө көрсөтпөө.

Болотбек айдын жарыгында эшик алдындагы балтаны тапты (Жусупов). Дагы бир нече күн сандалып жүргөндөн кийин аталаш туугандарын тапты (Абдукаримов). Тиги айылга барып, Кулбатыр акеңи тап (Касымбеков).

Эмне болсо да эл менен болгон жакшы эмеспи, жоготчу ушул атты (Жакыпбеков). Ошентип күйкөнү жоготуп, салбырай бастырып келаткан элек (Сыдыкбеков). Бороондуу күндө жоготуп, Издетпедим Ботойду (Тоголок Молдо).

тар — кең // кеңири

Кууш, кысылыш, жайык
эмес, энсиз, эни кыска.

Жазы, жайык, эни чоң,
кенен, кууш эмес, кысылыш
эмес.

Элге кенен бол, тарлык — тар кишинин кылар иши (Касымбеков). Айырмасы түндүгү жок, ичи тар, абдан эле тар (Сыдыкбеков). Байларга кең, кедейге, Тар болгонсун, замана (Токтогул).

Үстү көк тунуке менен жабылган, кыйла кең, жарык бөлмөлүү (Сыдыкбеков). Катардагы дарбазалуу кең короонун ээси — Абдыкалык (Сыдыкбеков). Ошол кең короонун көчө жакы бурчунда чатыры төрт талаа жабылган үй (Сыдыкбеков).

Кең үйдүн кеңири мейман бөлмөсүндө эки адам маңдай-тескей кыймылсыз отурушат (Абдыраманов). Бир маалда чогулгандардын баары алакандарын кеңири жайып, мейманга ак жол тилешти (Абдукаримов). Кеңири жайылган эки түп жүзүмдүн астында дагы бир чарпая турат (Абдукаримов).

тарт — түрт

Берилетүү, бери карай жылдыруу, өзүнө көздөй тартуу, жакындатуу.

Арылатуу, ары карай жылдыруу, алыстатуу, итерүү.

Улары сүйкүм учуккан, Укканды тартып өзүнө (Акаев). Сизге карагысы келбейт, а уулуңуз Малабекти дайыма жанына тартып, жол таанытып, бирдемеге даярдап жүрөт (Касымбеков).

Шакир эңкее берип, алдыңкы катардагы токтолгон адамды ийинге түрттү (Абдыраманов). Кимдир бирөө аны түртүп өтү (Сыдыкбеков). Көргөн көргөнүн кылат, көсөө түрткөнүн кылат (макал).

тартиптүү — тартипсиз

Жүрүш-турушу жакшы, жүрүш-турушу элге жаккан, элдин купулуна толгон, элге, жоро-жолдошторуна, коомчулукка мамилеси туура келген, баскан-турганы дускалуу.

Жүрүш-турушу жаман, начар, жүрүм-туруму элге жакпаган, элдин купулуна толбогон, мамилеси адамга терс таасир эткен, баскан-турганы жагымсыз маанай тартуулаган.

Дүйшөнкул Шопоков тартиптүү, кайраттуу, туруктуу боец болду (Бөкөнбаев). Байбиче кайра сизден тартиптүү экен (Сыдыкбеков). Кичи пейил тартиптүү, Тазалыктын өрнөгү (Осмонов).

Туура айтат! Тартипсиздерди аёосуз жазалоо керек (Байтемиров). Он чакты үйдөн аппак жумурткадай, Тартипсиз күлкү чыгат тыным албай (Үмөталиев). Тартипсиз мамилеси үчүн сөгүш алыптыр («Ала-Тоо»).

тартыш — кенен

Жетиштүү эмес, кемчил, жетишсиз, молчулук эмес.

Арбын, жетиштүү, кең-кесир, мол.

Жакада отун да тартыш (Мавлянов). Ансыз деле тамак тартыш (Сыдыкбеков). Анда кездеме тартыш кезек (Өмүрбаев).

Элге кенен бол, тарлык тар кишинин кылар иши (Касымбеков). Агызып терди маңдайдан, Аштыкты кенен салалы («Манас»). Акылга кенен, кулун сындуу кумар көз болсун (Жантөшев). Жайыты кенен, абасы салкын, атактуу Муз-Төр ушул (Канмов).

татына — серт

Жакшынакай, көзгө сүйкүмдүү, жагымдуу, элестүү.

Иреңи суук, сулуу эмес, көркөмү жок, жагымсыз жагдай тартуулаган.

Жанаша чыккан эки гүл — Кызыл, сары татына (Үмөталиев). Дубалын кыштан көтөрдү, Балык жон кылып татына («Кыргызстан аялдары»). Окуудагы татына Жаштарыма кубандым (Осмонкул).

Бүркүт тыткан жерлери кара тырык болуп айыгып, өңү өтө серт көрүнүп калган (Касымбеков). Чындыгында Тентинин өңү анчалык деле серт эмес болчу («Ала-Тоо»). — Жылдыз, чанбаңыз мени, ырас, менин өңүм серттир (Байтемиров).

тегин — акылуу

Бекер, акысыз, акылуу эмес.

Бекер эмес, акы төлөнө турган.

Газетабыз азырынча элге тегин таратылат («Советтик Кыргызстан»). Олуя жакшы көрөбү Бекер оокат тегинди? (Токтогул). Кабылга бирөөнүн тегин тамагын ичиш кыйын болчу (Элебаев).

Отурган үйдүн орду, малдын жайыты акылуу болду (Элебаев).

тентек — токтоо

Шок, бейбаш, шайкелең, ээн баш, бууракандаган тынчы жок, тири карак.

Сабырдуу, оор басырыктуу, токтомдуу, байымдуу, салмактуу, анча-мынчага көңүл бурбаган, жоош, момун.

Узун бойлуу, тынчы жок тентек улан сыяктанды (Сыдыкбеков). «Дагы кандайын каалайсыңар» деп кеңешкендей айбанат-канаттуулар, тентектер байлардын эсирген өспүрүмдөрү жөнүндө казалдатуусун өтүнүшкөн (Бейшеналиев). Тентек чокмор жыят (макал).

Сабырдуу, токтоо, чыдамкай бол (Жантөшев). Өзү сөзгө катышпаган менен Аскар салабаттуу, токтоо (Сыдыкбеков). Токтоо мүнөз, жайдары, Күлүмсүрөп турчу эле (Аалы).

теоретик — практик

Илим-билимдин, адабияттын, искусствонун жана башканын теориялык маселелери боюнча иштеген адис.

Турмушта, тажрыйбада өз ишин жакшы билген киши.

Ал — улуу педагог, театр искусствосунун акылман теоретиги («Ала-Тоо»). В. И. Ленин — К. Маркстын ишинин даанышман улантуучусу, марксизмдин көрүнүктүү теоретиги («Коммунист»).

Биздин практиктерибиздин көпчүлүк бөлүгү өздөрүнүн билимдерин сырттан окуу жана кечки жогорку окуу жайларында,

техникумдарда жогорулатып жатышат («Коммунист»). Жаш окумуштуулар практиктерге жардам көрсөтүшсүн («Советтик Кыргызстан»).

термет — токтот

Чайпалтуу, кыймылдатуу, ары-бери кыймылдатуу, аркы-терки жылдыруу. Кыймыл-аракетти болтурбай коюу, жүргүзбөй коюу, жылдырбоо, козголтпоо.

Кол мээрин, жүрөк мээрин бирге берип, Терметип жатат энеси (Эралиев). Жумшак гана жел согуп, терметип турду (Элебаев). Замбирек, миша, пулемет Заңгырап жерди терметти (Аалы).

Кары адамдын таптаза аппак сакалы, акылдуу жылуу үрөйү Нүзүптү токтотту (Касымбеков). Саал бара түшкөндө Чоро кайра токтотту (Айтматов).

терс — оң

Тетири, тескери, демейдегиден башка, адаттан тыш-кары, ойлогондон бөлөк, туура эмес. Демейдегидей, турмушта кабыл алынгандай, адаттагыдай, көрүп-билип жүргөндөгүдөй.

Ошо уруу-урууга бөлүнүп союлдашуу небаккы бир болуп өткөн терс жосун (Сыдыкбеков). Коомдогу ар кандай терс көрүнүштөрдүн бетин ачууда биз — ленинчил жашчылар — өзүбүздү тайманбас жоокер катары эсептейбиз (Сыдыкбеков). Ал кезде сен да терс карап, Сындырдың далай шагымды (Бөкөнбаев).

Колхоздун иши оң болсун, Азык түлүк мол болсун (Осмонов). Эгерде Мамбеткул жай сөзгө бир жолу эле келсе, иш онуна түшмөк (Канмов). Деги киши кишинин жаман жагын эле көрбөстөн, анын оң сапатын да көрө билүү парыз дечи (Сыдыкбеков).

тескей — күнгөй

Көлөкө жак, күн аз тийген тарап, жер. Күндү караган жак, күн көп тийген тарап, жер.

Тескейдин күнү баткан жок, Теңтуштан мага айткан жок (Тоголок Молдо). Күнгөй, тескей Ысык-Көл, Күн чыгышы Түп жагы, Күн батырган иш менен, Күжүрмөн эл бүт баары («Советтик Кыргызстан»).

Күнгөйгө батпай кой-жылкы Карды тээп чыктуу чөп жешет (Токобаев). Күнгөйү күнгө чагылып, Тескей жагы көлөкө (Шүкүрбеков). Өзүм да ушул күнгөйдө байдын малын багып жүрчүмүн (Сасыкбаев).

теш — бүтө

Көзөнөк кылуу, оюу, жылчык чыгаруу.

Түзөтүү, тосуу, туюктоо.

Сунган найзан жоонун тешип жүрөгүн, Суворовдой калкка утулсун дүбүртүн (Осмонкул). Жок, бирок, ал өлгөн жок, жараланды, Ок тешти көкүрөгүн кайран эрдин (Үмөталиев). Келбес кайран баатырдын, Денесин тешти, калбырдай (Бөкөнбаев).

Сарайдын терезелери айнектелип, каалгалары бүтөлүп, жакшы жылууланган («Советтик Кыргызстан»).

тигил — бул

Аркы, ары жактагы, ошол, ошонун өзү.

Мына ушул, мына мунун өзү.

Мыскал тигилердин эч бирин тааный албады (Сыдыкбеков). Мен тигил чыйрак балдардай өткүр эмесмин, деп өзүмдү өзүм жемелеймин (Сыдыкбеков). Мунун баары тигил же бул шартка байланыштуу болот («Кыргызстан маданияты»).

Бул бешөөбүз уялаш («Эр Табылды»). Булардын экөө элүүлөргө аяк басып калышкан эркек (Сыдыкбеков). Алар бул жерге плотина үчүн шагыл таштар менен кумдарды ташууда («Ленинчил жаш»).

тилде — макта

Жемелөө, жектөө, урушуу, сөгүү, тил тийгизүү, жаман сөз айтуу.

Көңүлүн көтөргөн жылуу пикир айтуу, жакшы сөз айтуу, жакшы жактарын белгилөө.

Улууга жаман айтпаган, Кичүүнү тилдеп какпаган, Биздин, биздин башкарма (Осмонов). Жеңи жок жалаң чепкен кийген күнүм, Байбиче кошо тилдеп, күйгөн күнүм (Барпы).

Ал киши мени мактаганда актыны орусча жазганым аяраазы болду го дегеним (Сыдыкбеков). Ал мени мактайт (Сыдыкбеков).

тоголок — сүйрү

Шарга окшогон, топ сымал, жалпак эмес.

Сөлпү, капталы-туурасы кууш, узун, тегерек эмес.

Ал бир сындырым кара нанды же бир тоголок картошканы кагазга ороп, чөнтөгүнө салат (Сасыкбаев). Кара көз, кара тору, тоголок бет (Үмөталиев).

Кебез салып жасаган сүйрү жаздыктан экөөнү кабаттап таштады (Байтемиров). Солондун түрүн сурасан, Сокудай сүйрү башы бар («Манас»).

толтура — бөксө

Ичи толгон, ичи толук.

Жарым, толо элек, толтура эмес, толук эмес.

Толтура көмүр жүктөлгөн паровоз безилдеп келе жаткан болот (Сасыкбаев). Бол, казанга толтура суу куюп, ылдам кайнат (Жантөшев). Толтура кеме толгон алтын дан (Аалы).

Бөксө чайнек катуу кайнайт (Убукеев). Энеси пияладагы бөксө сууну уулуна сунду (Сасыкбаев).

томаяк — бай

Жарды, колунда жок, кедей, кембагал.

Мал-мүлктүү, дүйнөлүү, колунда бар, оокаттуу, оокат-тиричилиги жакшы.

Сүт үчүн колунда жок томаяктар, Байларды ээрчип жүрчү жай учуру (Бердибаев). Экөөбүз куйгандай томаякпыз (Жу-супов). Томаяк эрди карып деп, Торго таштап кетпелер (Барпы).

Элетте эле бай деген Жуунушбай кадимки боз тончон (Сыдыкбеков). Адилетсиз замана элди бай менен жардыга бөлдү (Бейшеналиев). Өзүм да ушул күнгөйдө байдын малын багып жүрчүмүн (Сасыкбаев).

төгүн — чын

Жалган, калп, чындык эмес, негизсиз.

Ырас, туура, анык, жалган эмес, негиздүү.

Төгүн жалган дүйнөгө Өлбөй тирүү ким калат («Манас»). Төгүн жерден өрт чыкпайт (макал). Абийирдин окуучулардын демилгесин төгүнгө чыгаргансып олунуп айткан сөзүн Абаз ичинен жактырган жок (Таштемиров).

Айтканыңыз чын, кожоюн (Сыдыкбеков). — Шуму жок эле чынын айттым (Сыдыкбеков). «Эми тигил чын дүйнөгө сапар тартамын» — деп ишенмек (Сыдыкбеков).

трагедия — комедия

Кайгылуу көрүнүш менен аяктаган чыгарма; кайгылуу окуя, апат.

Күлкүлүү, тамаңгалуу же сатиралык сюжеттеги чыгарма; кызык, күлкүлүү окуя.

Адамды трагедия эмнеге түртөт? («Мугалимдер газетасы»). Чыңгыз Айтматов өз каарманын трагедиянын жогорку апогеяине — өлүмгө алып барды («Мугалимдер газетасы»). Трагедия — искусствонун эң жогорку формасы («Мугалимдер газетасы»).

Комедия — эң татаал жана байыркы жанрлардын бири («Кыргызстан маданияты»). Бул комедия Кочкор элдик теа-

тринда коюлган («Кыргызстан маданияты»). М. Тойбаев комедия жанрында үзүрлүү эмгектенип келе жатат («Кыргызстан маданияты»).

тумооло — сакай

Ооруп калуу, ооруга чалдыгуу, илдетке кабылуу, тумоо тийүү.

Айыгуу, оорудан жакшы болуу, илдеттен кутулуу, оорубай калуу, тумоодон кутулуу.

Атам тумоолоп жатып калыптыр («Советтик Кыргызстан»). Жанболот катуу тумоолоп, бир күнү карасам шайы кетип бара жатат (Айтматов). Бир аз тери карышып, тумоолоп калган болсо керек (Убукеев).

Энеси бүт оорудан тазартыптыр, Бүкчүйгөн бел түзөлүп сакайптыр (Бердибаев). Бүгүн Жылдызкан оорусунан сакайып, мектепке барган (Байтемиров). Сакайып калдым го, ким билет, карылыгым деле болуп калды («Кыргызстан маданияты»).

тумсак — чыйрак

Активдүү кыймыл-аракетке көнбөгөн, жумуш кылып көрбөгөн, тез чарчоочу, ыкшоо, бош, жүнү бош.

Чыдамкай, бышык, аракеттүү, тыкан, тын, бүйрө, өткүр, өтүмдүү.

Адамдардын көздөгөнү да ошол экен, үстүндөгү кожоюн тумсак санды ачыштыра камчы чаап, өпкөсүн ургулай курч такасы менен тепкилейт (Айтматов). Азырынча колдо багамын Атымдын ыкшоо, тумсагын (Маликов). Демейде кибиреген тумсак Керез күлүк Кычанга да караандатпай жөнөдү (Бейшеналиев).

Чыйрак өс, балам! — дейт энем (Сыдыкбеков). Бала да көндү суукка, кайра чыйрак болчудай көрүндү (Жакыпбеков). Мен тиги балдардай чыйрак, өтүмдүү болоюнчу (Сыдыкбеков). Өтө чыйрак дилгир бул жигит иш үстүндө күйүп жанды (Абдукаримов).

тун — кенже

Эң биринчи, алсачкы, тунгуч, баштапкы, мурунку.

Эң кичүү, соңку, акыркы, кийинки.

Тун уулу Насирдинбек — Мырзанын эрке жигити (Касымбеков). Тунумдан кийинки — Тургумбек (Токобаев). Адамдын из түшө элек тун жүзүндө чукул келген эсейгендик дароо эле билинет экен (Айтматов).

Тогуз уул, сегиз кыздын кенжесинин (Сыдыкбеков). Тогуз уулдун кенжеси, Элемандын эркеси («Манас»). Кенже уулум эр жетти (Абдукаримов).

тунук — киргил

Таза, күнүрт эмес, ылай Күнүрт, кири бар, таза эмес. эмес, киргилт.

Абасы акыма, суусу тунук (Сыдыкбеков). Суу тунук эмес, киргил (Сыдыкбеков). Ажарың күзгүдөн да тунук, Ак селде тоолор сага каранышат («Кыргызстан маданияты»).

Ыйлады, жашы акты киргил суудай, Жүрөктө муң күчөп, алсыз сүйлөп (Акаев). Чекеден, эки жаагынан жылжыган киргил терди жеңи менен аарчыган сайын бети-башы чамбыл ала боло берди (Абдукаримов). Муз каптаган арыкта, Туйлап киргил суу аккан («Ала-Тоо»).

тур — бас

Бир орунда туруу, ордуна кыймылдабоо, кадам койбоо, козголбоо. Бир орундан козголуу, кадам таштоо, адымдоо, ордунан жылуу.

Жамгыр ээринө өбөктөгөн бойдон туруп калды (Касымбеков). — Тур. Тур дейм! — деп бакырып ийип, жүгөн менен аты башка салып калды (Айтматов). Саяк дал чокунун кырында турду (Абдыраманов).

Назаров туура көчө менен жогорулай басты (Убукеев). Өзүнө тааныш капитал жол менен жогорулап басты (Абдыраманов). Тынч түндө мага угулат Аркы-терки басканы (Бөкөнбаев).

туруксуз — туруктуу

Бир калыпта турбаган, өзгөрүлүп кетме, туруктуу эмес, дайыма бирдей турбаган. Дайыма бир калыпта турган, өзгөрүлмө эмес.

Мукабат жок, туруксуз байдын кызы, Сүйгөнгө чын жүрөктөн бере албады (Үмөталиев). Туруксуз, мүнөзү жаман («Ала-Тоо»). Бул жумуш туруктуу кишилерге, сендей туруксуздарга туура келбейт, ошондуктан башкача аракет кыл («Кыргызстан маданияты»).

Ал убактагы кыштактарда туруктуу кино кайда — жылына бир-эки жолу келип калар эле (Абдыраманов). Албетте, бул кыйла таза, күчтүү жана абдан туруктуу боорукердик (Сыдыкбеков). Анын сүйлөгөн сөзүнөн туруктуу экендиги байкалды (Сасыкбаев).

тут — бошот

Уштоо, кармоо, жылып бараткан нерсени токтотуу, ордунан козголтоо. Эркиндик берүү, кармалып турган жеринен чыгаруу, бош кылуу, кутултуу, ордунан козголтуу.

— Амир Темир Жагатайдын кызын алып, бийликти өзү туткан (Касымбеков). Акбоз аргымактын тизгинин жыя тутуп, сары талаанын туш тарабына назар таштады (Касымбеков). Жолой бекем тутканы, Колун Кошой булкканы («Манас»).

Баары тегиз барышып, Элдиярды бошотуп («Эр Табылды»). Туткунда жаткан элдерди, Биздин туйкундар барып бошотту (Үсөнбаев). Бошотчу бул капкандан бир гана сен, Арыз айтар, акыл айтар башка ким бар? (Үмөталиев).

тутан — өч

От алуу, күйө баштоо, жануу. Жанбай калуу, күйүүдөн токтолуу, от албай калуу.

Тезектин алдына салынган куурай тутана баштады (Абдукаримов). Төрт жыл ырды сыгып алсам канимдан, Тутанган сыйт эчак өчкөн көмүргө (Аалы). От дилдиреп тутанып кетти (Байтемиров).

Очоктогу от өчүп, үстү бозоруп, уламдан-улам табы кетип баратат (Байтемиров). Жарк этет да, жалп өчөт (Айтматов). Айгашканын дүбүртү алыстан барып өчтү (Жакыпбеков).

туура — жалган

Чын, чындык, жалган эмес, чындыкка негизделген, чындыкты көрсөткөн. Калп, төгүң, чын эмес, туура эмес, чындыкка негизделбеген.

Туура, айланабыздагы корукту коргошубуз да керек (Абдыраманов). Туура курбум! — деди Качкынбай дагы ага (Сыдыкбеков). Алар туурасын туура, туура эмесин туура эмес деп айтышат (Касымбеков).

Арзыматтын арызы таптакыр жалган (Жантөшев). Албетте, о дүйнөнүн бар экендиги жалган дечи («Чалкан»). Э, койсоңчу, жалган сүйлөдүң (Жантөшев).

туюк — ачык

Түп, андан ары жүрүүгө, барууга мүмкүн болбогон, жабык; ачык эмес, жашырын. Жабылбаган, андан ары жүрүүгө, барууга мүмкүндүк болгон, туюк эмес; жашырын эмес, айкын.

Тиги бала жылкыны туюк жардан айдап чыгарууга кеткенде гана аялы акырын унчукчу (Айтматов). Бирок ээси кысталыш кыйноодо экенин туюк сезчү (Айтматов). Жылкыны таап, жар туюгуна камап турушту (Айтматов).

Азыркы кыздар жигиттерин аскер кызматына узатып, сезимин жашырбай ачык жүрүшпөйбү (Жакыпбеков). Ачык терезден нымдуу муздак жел уруп турат («Ленинчил жаш»). Ачык жол айкындатып айтып кеткен, Артында ленинизм тиреги бар (Абдукаримов).

түбөлүк — күндөлүк

Дайыма, такай, өмүр бою,
ар качандан бир качан,
биротоло, көп мезгилге, узак
убакка.

Дайыма эмес, такай эмес,
күнүңкү, кыска мезгилге
гана туура келген, кыска мөө-
нөт менен ченелген, белги-
ленген.

Түбөлүк жашап каласың, Эмгегин сийсе заманга (Шүкүр-беков). Ойлору анын туптунук, Согуш билбей түбөлүк («Кыргызстан маданияты»). Тим эле күнү бүтүп, жарык дүнүйө менен түбөлүк коштошуп жаткан немече өмшүндөйт (Абдукаримов).

Революциядан мурунку жумушчулардын тагдыры, күндөлүк турмуш-тиричилиги азаптуу эмгегине гана байланышкан (Сасыкбаев). Күндөлүк турмуш өтө берет тура («Кыргызстан аялдары»).

түбүндө — үстүндө

Асты жагында, ылдый
жагында, астында, төмөн
жагында, төмөнкү бөлү-
гүндө.

Өйдө жагында, үстүңкү бө-
лүгүндө, жогорку жагында
бетинде, төбөсүндө.

Ар кайсы дарактын түбүндө турат (Абдукаримов). Чоң чаканын түбүндө турганын эми эстеди («Кыргызстан маданияты»). Ак кайындардын түбүндө отурушкан эле («Кыргызстан пионери»).

Чатырчанын үстүндө ремонтчулар иштеп жатышты («Чалкан»). Стол үстүндө ар кайсы жерлерине белгилер коюлган сценариянын барактары, фотолор жана сүрөттөр жатат («Кыргызстан аялдары»). Данияр арабанын үстүндө турган экен (Айтматов).

түзөң — ойдуң

Тегиз жер, кичирээк
түздүк, түздүк, түз жер.

Төмөнүрөөк келген жер,
чуңкурлуу келген аймак, ой
жер, тегиз эмес мейкиндик.

Суу боюндагы түзөңдү ээлешкен (Касымбеков). Отуздан ашуун ат — төмөнкү коктунун ичиндеги түзөңдө (Жантөшев). Беттеги жылкыларды ойдуңга айдап барды (Абдукаримов). Кыштак мына ушул ойдуң, көмүскө жерге орношкон (Таштемиров).

түкшүмөл — так

Чамалап айтылган, айкын
эмес, болжол, жоромол.

Чындыкка негизделген,
болжол эмес, даана, ачык.

— Ал кайсы экен? — деп Танабай түкшүмөлдөп токтой калды (Айтматов). Ошол замат аларды түкшүмөл ойлор бийлеп, бири-бири алдыртан тиктешип, кумсарып туруп калышты (Касымбеков). Тыныбек кызынын жашы канчага келгенин түкшүмөлдөп отурат (Канмов).

Балким, менин бул болжолум анча так эместир (Сыдыкбеков). Так айтып, таамай иштеп, кыска мөөнөттө узун ишти бүтүрүш керек (Сыдыкбеков). Ата журт орденинин биринчиси, Бозоев Баянга деп так жазылган (Осмонов).

түндүк — түштүк

Жер шарынын төрт тара-
бынын бир жагы — түштүк
тараптын карама-каршы
жагы.

Жер шарынын төрт тара-
бынын бир жагы — түндүк
тарабынын карама-каршы
жагы.

Эгерде түндүк тарап менен айланып бара турган болсок, он үч километр жол басып өтүшкө туура келет (Сыдыкбеков). Өлкөнүн баатыр уулдары түндүктүн муздуу жерине учкандыгы жөнүндөгү жаңы окуяны күтүшөт (Сыдыкбеков). Бул жерде алар түндүктүн айдарым шамалынан жана аптаптан корголуп турат («Ленинчил жаш»).

Ай асмандын түштүгүндө тептегерек болуп турган кези (Аралбаев). Мына түштүк жакта бою асман тиреген чалкыган тоо жатат (Байтемиров).

түнкүсүн — күндүзүн

Түн ичинде, түн убагында,
түндөсү.

Күндүзгү учурунда, күн-
дүзгү маалда, күндүзү.

Түндүн иши түн да, түнкүсүн жол арбыбайт (Өмүрбаев). Курсагы тоюп, түнкүсүн жамбашынан сыз өтпөсө, кой жарыктык кыштын суугуна да моюн бербейт (Убукеев). Түнкүсүн тынч уктабай, Тополоң басты айылды (Жантөшев).

Жайлообаев күндүзүн шокшоюп жол тосуп, турганы турган (Жусупов). Түн ичинде уйку алба, Күндүзүндө тынч алба («Эр Төштүк»).

түпсүз — түптүү

1. Түбү жок, терең.

1. Түбү бар, түбү чоң;
тектүү, теги мыкты.

Түпсүз деңиздей, түнкү асман көгөрөт (Жантөшев). Терең түпсүз көлдөргө Темир тон кийип түшө алдык (Нуркамал). Түптүү чымды аңтара салыш үчүн, Мөкүш күч менен кетмени шилтеп-шилтеп калды (Таштемиров).

2. Тексиз, теги жок,
кайдан келгендиги белгисиз,
ата-теги дайынсыз.

Түнсүз кул.
Ал түптүү жерден.

түссүз — түстүү

Өңү жок, өңсүз, кандайдыр
бир түстө экендиги байкал-
баган, өңү даана эмес.

2. Тегин бар, кайдан кел-
гендиги белгилүү, ата-теги
белгилүү.

Кандайдыр бир түстө
(мисалы, кызыл, кара, сары)
экендиги байкалган, өңү
даана көрүнгөн.

Ал — суюктук, түссүз («Кыргызстан аялдары»). Ис газы —
түссүз, даамсыз жана жытсыз газ («Ден соолук»).

Ачык түстүү эрини ден соолуктун жакшы экенин билдирет
(«Ден соолук»). Чандап жаткан карып талаа, Макмал түстүү
кулпунат («Ала-Тоо»). Оюу-чийүүлөр бир түстүү эмес, ар түр-
дүү боёктор (Сыдыкбеков).

түшүмдүү — түшүмсүз

Асылы көп, түшүмү жак-
шы, түшүмү мол, түшүмү
бар.

Асылы жок же аз, түшүмү
көп эмес, түшүмү төмөн.

Жери асыл, ар жыл сайын — түшүмдүү жыл, Түз — ою, тек-
ши буудай баары бир кыл (Осмонов). Жылдан жылга түшүм-
дүү, Жерибиз бар данга бай (Нуркамал). Дагы бир неберем
Аскар колхоздун эгини түшүмдүү болсо деп үрөндүн өнүмүн
текшерет (Сыдыкбеков).

Түшүмсүз талаа. Бедеге түшүмсүз аянт. Түшүмсүз жер.

түшүнүктүү — түшүнүксүз

Түшүнөрлүк, түшүнүгү
ачык, белгилүү, байкоого
боло турган, назарга түшө
турган.

Түшүнүктүү эмес, байкоого
болбой турган, белгисиз,
назарга илинбеген.

Түшүнүктүү чыгар тамсилдин сөзү, Белгилүү го өзүнөн өзү
(Шүкүрбеков). — Түшүнүктүү, түшүнүктүү! — деп отургандар
чур эте түшүп басылышты (Жантөшев). Токтот, Жылдызкан!
Баары түшүнүктүү (Байтемиров).

Анын айткандары түшүнүксүз болду («Ала-Тоо»). Түшүнүк-
сүз сүйлөгөндүктөн, оозубузду ачып көпкө отуруп калыптыр-
быз («Кыргызстан маданияты»). Ырыңызды түшүнүксүз жа-
зыптырсыз, түшүндүрүп койсоңуз («Ала-Тоо»).

тыкан — былжырак

Чыйрак, тың, жүргөн-
турганы жыйнактуу, бышык.

Бош, жүүнү бош, баскан-
турганы жыйнактуу эмес,
көпшөк.

Таза кийинип тараган, Тыкан уулун ким жактырбайт (Ака-
ев). Шыгай жигерденип тыкан иштөөчү (Сасыкбаев). Клас-
таштарынын ичинде дептерлерин андай тыкан кармаган бир
бала жок эле («Ала-Тоо»).

«Үфү, үфүлөп» үстүнө үйрүлө беришип, балдарын арпа жар-
манын каймагындай былжырак өстүрүп алышат (Сыдыкбеков).
— Былжыраксың, тур ары, — деди («Чалкан»).

тымтырс — уу-чуу

Жымжырт, тыптынч, кулак-
мурунду кескендей тынч, бей-
кутчулук.

Ызы-чуу, уу-дуу, кыйкы-
рык-өкүрүк аралашкан үндөр,
баш аламан чыккан дабыш.

Айлана заматта тымтырс боло түштү («Ленинчил жаш»).
Тамдын тегереги жан жүрбөгөндөй тымтырс (Сыдыкбеков). Ун-
тердин сөзүнө эч ким жооп кайтарган жок, эч нерсе болбогон-
дой тымтырс иштеп жатышат (Жантөшев).

Самый жанындагы Жайлобаевди карагысы келбей, ресто-
рандагы уу-чуу болуп жаткандарга карады (Жусупов). Ошол
кишиге кирер замат эле уу-чуу болуп ыйлап ийгиле (Абдукари-
мов). Кечки күүгүмдөгү уу-чуу бара-бара басандап, бейпил-
дикке жол берилди (Абдукаримов).

У

убал — сооп

Аянычтуу, оор, кыйын
болгон абал.

Аянычтуу, кыйын абалда
калган адамга боорукердик
кылып көрсөткөн жардам,
жакшы иш.

Эки адамдын убалы уктатабы сени! (Касымбеков). Кыздын
убалына карабай мазактайбыз (Жусупов).

Мээрбандык жардамыңызды көрсөтүп, бир бечаранын соо-
буна калыңыз (Абдукаримов). Карган чалдан айырып, Кала
көр кыздын сообуна (Осмонкул). Сонунда сендей жан болбос,
Соопко белни байлаган (Тоголок Молдо).

ударник — жалкоо

Эмгектин жогорку өндү-
рүмдүүлүгүнө жетишип, нор-
масын ашык аткарган
социалисттик өндүрүштүн
алдыңкысы, эпкиндүүсү.

Эмгекти жакшы көрбөгөн,
эмгектен качкан, ак кол, жа-
тып ичер.

Коммунисттик эмгектин бригадалары менен ударниктерин биздин эл, келечектин чынчылары деп аташты («Коммунист»). Ударник экен дедиртип Экөөбүз орок оролу (Осмонкул). Жол үстүндө жаңы салган тамы бар, Дал өзүндөй жакшы ударник жары бар (Осмонов).

Жалкоодо амал көп болот, Жалакай өскөн жашында (Тоголок Молдо). Жалкоого шылтоо көп болот (макал).

узак — жакын // жуук

Алыс аралык, ыраак.

Алыс эмес аралык,
ыраак эмес, чукул.

Кишиге ак күчүн аябай эч бүтпөс узак жолдо жетегинде түз басып көнгөн касиеттүү мал (Сыдыкбеков). Эр Жунуш Узак жолго жөнөп кетти (Токомбаев).

Эки аттуу тердеп-кургап, биз турган жерге жакын келип калды (Жантөшев). Күн батууга жакын калды (Жантөшев). Саяпкери келишсе Аргымак аттып жакшысы Алыс, жуукту ылгабайт (Жеңижок).

узун — кыска

1. Белгилүү узак аралык,
чен, алыс.

1. Узун эмес аралык, кел-
те, жакын.

Гүлсары жоргосун кызый салганда чаңы куйрук улаш жүрө албай, узунунан узун чубалып калар эле (Айтматов). Колубу тартайган, узун бойлуу, тынчы жок тентек улан сыяктанды (Сыдыкбеков).

Акылдуу адам билбейби, Алыс менен кысканы (Осмонкул). Амалым жок жол кыска, Ойлонуп жатып зарыгам (Элебаев).

2. Узакка созулган мезгил,
убакыт.

2. Узак эмес мезгил,
убакыт.

Узун кыштын оорчулугу кол караган мал түгүл тоодогу айбанаттарга да катуу өткөн эле (Касымбеков). Куп дебей, жарайт дебей, же жок дебей, Түнөрүп күзгү узун түп түнөргөндөй (Осмонов). Убайымсыз, кайгысыз, Узун жашоо бир кызык (Осмонкул).

Түн кыска болгондуктан бат эле таң атты (Иманкулов). Чынында эле ошондой экендигин биз ушу эң кыска жана машакаттуу өмүрүбүздө далай жолу байкадык (Сыдыкбеков). А бу деген менен өмүрү кыска экен да (Мырзаев).

улан — үзүл

Токтолуп, үзүлүп калбай
алга, кийинкиге арылоо,
жалгана берүү.

Токтолуп, үзүлүп калуу,
алга, кийинкиге арылабоо,
уланбоо.

Сөзүмдү сөзгө улантып, Сөз капкасын ачуучу (Тоголок Молдо). Бактылуу турмуш жаркырап, Жеңишке жеңиш уланды (Осмонкул). — Биздин кайрат улана берет, — деди Байсалов сөзүнүн акырында (Сасыкбаев).

— Кокту, колотторубуздан жел аргы үзүлбөй дайым жүрүп турат (Убукеев). Жүз жылдык жолго жүрсө да, Үзүлбөгөн аккан суу (Барпы). Үйгө кечке чейин эл үзүлбөй келип турду (Абдукаримов).

улгай — жашар

Карыган куракка жетүү,
көпкө чыгуу, каруу.

Өз курагынан жаш көрү-
нүү, жашы өтүп бара жат-
кандыгы көп билинбөө.

Элүүдөн ашса улгай баштайт, адамдын эмне. мезгили кыска (Бердибаев). Гүлсүн өз жашынан эрте улгайды (Сыдыкбеков). Улгайган шахтёрлордун арасында кырчындай жаш улан-кыздар да жок эмес (Сасыкбаев).

Бул тоолорго чыгып, абасынан илеп жутуп, карагайын аралаган, таштарын кармалаган кайрадан жашарып калат дешет (Жунусов). Ошондуктан жашарып Солкулдап турган кезегим Ысык-Көлдөй, Соң-Көлдөй Толкундап турган кезегим (Бейшеналиев).

улуу — кичүү

Жашы улуу, жашы чон.

Жашы кичик, улуу эмес,
жаш.

Улуу зайыбы Кутлукан миң уругунун кызы болуптур (Касымбеков). Кишиге кылбайт кыянат, Өзүнөн улуу кишиден Адеп сактап уялат (Барпы). Биз улууубуздан озуруп, төргө өтө албайбыз (Касымбеков).

Деги ак сөөктөрдүн улуу, кичүүгө сыпай мамилеси илбээсинге капкан буктуруп жашыргандай сырдуу (Бейшеналиев). Барчын таякең улуу башын кичүү кылып, минтип сакалын сүйрөп өзү келип калган экен (Өмүркулов).

ургаачы — эркек

Аял жынысындагы жан-
жаныбар.

Эркек жынысындагы жан-
жаныбар.

Кыргызда өзгөчө ургаачы абдан боорукер келет эмеспи (Абдукаримов). Каркыра башка ургаачылардай болуп, ургаачы затынан күң же кызматчы жумшачу эмес (Үмөталиев).

Алыймандын удаа төрөгөн жанагы эки эркегинин бирөө беште, бирөө алты жашар экен (Өмүрбаев). — Жандыктын артында жүрөбү? Эркек бала да. Мал ээси да (Касымбеков).

уч — баш

Заттын, нерсенин, буюмдун түгөнгөн, токтогон чеги, эң эле чети.

Заттын, нерсенин, буюмдун башталган жери.

Анан сөөмөй учу менен сыйпалап китебин окуй баштайт (Абдыраманов). Тенти карандашынын учу менен партаны тыкылдатып, балдарды тартипке чакырды (Бейшеналиев). Сыйыртмак салган аркандын Учун талга илди эми (Алымкул). Кана, мындай болгула! — деди Ашыр, учу бөрү тил... узун бургууну алып келип (Сасыкбаев).

Көп өтпөй карагайчылар карагай башын ээктешип, экиден сүйрөтүп үйлөрүнө жөнөп калышты (Жусупов). Узундугу он кулачтай желенин эки башына эки жыгач казык какты (Абдыраманов).

уч — кон

Асманда учуу, сызуу, калкуу, кайкуу (канаттуу, самолет ж. б. карата).

Учкандан кийин жерге түшүү (канаттуу, самолет ж. б. карата).

Аба жиреп учуп ойноду (Барпы). Күн мемиреп көпөлөк учуп жүрсө өзү курдуулар бейкапар алышып-күрөшүп жатышса, ал оюндан четте калган бала аз (Сыдыкбеков). Алар темир канат болуп учарга жакындаганда бир кыйынын үйгө алып келенин (Сыдыкбеков).

Бир бутактан бир бутакка коно коюп жүргөн куштардын үнү угулат (Абдукаримов). Бирок ага көпөлөк эмес чымын да аз конот (Сыдыкбеков). Аба жарып асмандан, Айга барып кономун (Үсөнбаев).

учсуз — учтуу

Учу жок, учталбаган, уч чыгарылбаган.

Учу бар, учталган, уч чыгарылган.

Учсуз карандаш. Учсуз таяк. Чарыкчы... учтуу шап бычакты алып «хоп!» деп башын ийкеди (Сасыкбаев). Узаков кол жазманы учтуу кызыл карандаш менен белгилеп окуп, жалгыз олтурган экен (Бейшеналиев).

уяң — өткүр

Бир нерсени аткарууга дароо батына албаган, тартынчаак, уялчаак, ийменчээк.

Бир нерсени дароо аткарган, чечкиндүү, курч, тайманбас, тартынбаган.

Дегин күлгүн, уяң, жазыксыз кезим тура (Сыдыкбеков). Уяң немени бөөдө кыса бербейли деп, жигиттер темирин өтө

бершти (Касымбеков). Сыртынан уяң тарткан ишениши улам жаңы сыры ачылууда (Бейшеналиев).

Калиман.. кемчиликти тартынбай дал, таамай айткан.. өткүр, эр жигит (Элебаев). Секретарь Сабиранын өткүр сүйлөгөнүн угуп, чыйрак түрүнө үмүттөнө карады (Сасыкбаев). Калын кара каштын көлөкөсүндөгү өткүр кара көздөн мээрбандык жылуулуктун учкуну көрүнөт (Абдукаримов).

уятсыз — уяттуу

Уяты жок, абийирсиз, уят-сыйытты билбеген, адепсиз.

Абийирдүү, ар-намыстуу, уят-сыйыттуу, адилеттүү.

Бир катар пионерлер ага: «ай уятсыз, өз атасына да ошентип айтат бекен?» дегендей үнсүз карашты (Сыдыкбеков). Бузук менен мундашпа, Уятсыз менен ымдашпа (Токтогул). Ушакты кесип кылган уятсызга Кандайча жакын болуп сыйладыңыз! (Аалы).

Эр кайраттуу болсо, катын уяттуу болот (макал). Уяттуу адамдар келди, чекилик кылышпасын, тартип сактап адептүү болушсун (Жантөшев).

Ү

үз — ула

Узун буюмду (мисалы, жип, аркан ж. б. ларды) эки же андан көпкө бөлүү, ажыратуу.

Эки же андан көп бөлүктөргө үзүлгөн буюмду кайра бириктирүү, жалгаштыруу.

Бала жанына келе бергенде, тигил келин.. эки карыштай май чучук үзүп берди (Аалы). Аттарды чылбырынан кармап откорор чөп эмес, чымчып үзүп берер, чөп жок (Жантөшев). Танапты тартып үзө албай, Карап турган жайың бар (Тоголок Молдо).

— Ой Аттокур, улап кой, Атың үздү тизгинин! («Мендирман»). Ташты чегип кынаган, Бир-бирине улаган (Үмөталиев). Узун менен кыскасын Улап жаткан турбайбы (Токтогул).

үйлүү — үйсүз

Үйү бар, имараттуу, жайлуу.

Үйү жок, имаратсыз, жайсыз.

Балам үйлүү болду деп, Мамырап калды энеси (Тоголок Молдо). Аппак үйлүү, Зоот уйлуу — Колу иштүү, Малдуу, баштуу, Ошо мен, женекемди сагынам! (Маликов).

Үйсүз киши. Үйсүз селсаяк.

үшү — жылы

Сууктан муздоо, муздаган абалга келүү.

Ысыктан жылуу, жылуу абалга келүү.

Комузчулардын колу үшүп күү черте албады (Убукеев). — Кана аксакал, үшүп калгандырсыз, чай ичип ийиниз, — деди Ражаб (Абдукаримов). — Жылдыз, үшүгөн жоксузбу? (Байтемиров).

Топурак жылып, жан-жаныбардын тиричилиги башталды (Сыдыкбеков). Чыйрыккан Жылдызкан мындай ылымта жерде кадимкидей жылый түштү (Байтемиров). Тонгондорду эритем, Үшүгөндү жылытам (Тоголок Молдо).

Ч

чабал — күчтүү

Кайраты аз, кайраты жетишпеген, алсыз, күчсүз, начар, кубатсыз, кайратсыз. Кайраты көп, кайраты толуп-ташып турган, алдуу, кубаттуу.

Бергенин алган — жамандын иши, ичкенин кускан — чабалдын иши (макал). Чабал десем Табылды, Баатыр болгон турбайбы («Эр Табылды»). Ал берки экөөнө караганда чабалыраак, бою да пас (Бейшеналиев).

Өзүңүз жакшы билесиз, ким күчтүү болсо — эл ошонуку да (Касымбеков). Анын көзү өткөн соң өзүлөрүн тектүү, күчтүү сезген ар бир уруу башчысынын дүйнө, мансап үчүн кармашуусу башталды (Касымбеков). Күчтүү болсун арак деп, Кучаладан салыптыр («Манас»).

чабалдык — күчтүүлүк

Кайраты жетишсиздик, алсыздык, күчсүздүк, начарлык, кубаты жоктук, кайратсыздык. Каруусу бардык, алдуулук, кубаттуулук, дармандуулук, кайрат-күчү жетишерлик.

Жылдызкан өткөн жылы пахта терүүдө жаштык, чабалдык кылган (Байтемиров). Барпы Шабыраалынын чабалдыгын сезет (Байтемиров). Колунда дүйнө жок болсо, Чабалдыктын белгиси (Токтогул).

Байрактагы орок-балка нур жылдыз, Эрк таалайдын, күчтүүлүктүн элеси (Аалы). Ал менден күчтүүлүк кылды («Кыргызстан маданияты»). Күүлөнүп, күчтүүлүктү көрсөтөйүн деп келген («Кыргызстан пионери»).

чала — толук

Толук эмес, аягына чейин эмес, жетиле элек, анчалык эмес. Жетиштүү, аягына чейин, бөксө же аз эмес, кемчил же чала эмес, жетилген.

Бирок сиз мени менен чала таанышсыз («Ала-Тоо»). Сөзүмдү чала бүтүп, өйдө турдум («Ала-Тоо»). Чала ачыган бозодон, Ачымал жакшы ун чалган (Осмонкул).

Алтымыш уулум сынагып, Акысын толук беремин («Эр Табылды»). Токтолбостон кайтып кел, Толук кабар айтып кел («Эр Табылды»). Эң бир толук камдалган, Элдин курал шайманы (Үмөталиев).

чалкасынан — үстөмөнүнөн

Бети өйдө болуп, бети асманды карап, жүзү менен көктү карай. Бети менен жерди карап, бети ылдый болуп, жүзү менен жер тиктеп.

Бакай чалкасынан жатты (Өмүркулов). Кыздын бул сөзүнө негедир ыраазы болгон Ысак жаткан жеринде күлгөн бойдон чалкасынан оонап, көктөгү алыскы ала булутту көрдү («Кыргызстан маданияты»).

Алымкул сербейген эки жантактын ортосунда үстөмөнүнөн түшкөн бойдон жаткан экен (Касымбеков). Желдеттер аралап кеткен жерлерде үстөмөнүнөн, чалкасынан түшүп, өз канына өзү чыланып, бейкүнөө кишилер томурайып, карарып жатып кала беришти (Касымбеков).

чалпоо — жоош

Үркүнчөөк, азоо чалыш (көбүнчө малга карата). Үркүнчөөк эмес, азоо эмес (көбүнчө малга карата).

Тегерете тийиштиң, Тебеген чалпоо жылкыдай (Токтогул). Жаш кулундар эчак эле желеге байланыптыр, чалпоолору ноктосу менен колго тийбей, качып жүрөт (Өмүрбаев).

Жоош аттар тушоодо, кай бир аттар үч бутталган (Жантөшев). Жылкы болгону менен абдан жоош мал эле («Советтик Кыргызстан»).

чанда — дайыма

Сейрек, кээде, кез-кезде, анда-санда, бирин-серин. Ар качан, ар убакта, ар качандан бир качан, үзгүлтүксүз.

Жөө жарышта менден озгон балдар чанда (Сыдыкбеков). Анда азыркыдай үй салгандар чанда (Жусупов). Теңи арпа, теңи буудай ундан жасалган жарты тоочту чанда бир күндө гана берет («Жаш ленинчи»).

Ал оюнду ар дайыма көңүлдүү өткөрөт (Абдукаримов). Салык досунукуна дайыма эртең базар деген күнү гана келет (Каймов). Жума таятам картапып калгандыктан ага дайыма биз менен жүрүү оор болор эле (Жантөшев).

чапчаң — кашаң

Кыймыл-аракети шамдагай, тез, ылдам, шайдоот, тетик. Кыймыл-аракети кыбыр, жай кыймылдаган, акырын аракет кылган.

Ал өзүн тетик кармап, чапчаң алып жүрдү (Абдыраманов). Мындай чалкеш учурда өз ордун, өз таасирин бу чапчаң жүз башыдан өйдө сактап калууга чакырды (Касымбеков). Чапчаң кыймыл менен дубал боорундагы кош ооз мылтыкты жулуп алып, сыртты көздөй жүгүрдү (Абдыраманов).

Ырчы бол ылдам элирген, Ылдамдан кашаң чыга албайт (Токтогул). Он эки чапса бир баспас, Ошондой кашаң ал экен («Манас»). Тилди болсо үйрөнүп жатышат: бири — кашаң, бири — ылдам (Бейшеналиев).

чаржайыт — иреттүү

Баш аламан, туш келди,
ирети жок, чачкын, чалды-
куйду.

Баш аламан эмес, тартиби
бар, тартипке салынган,
ырааттуулугу сакталган чал-
ды-куйду эмес.

Бизди көрүнгөн жумуштарга эле чаржайыт жумшай беришет («Советтик Кыргызстан»). Чарбачылык жумуштары чаржайыт («Чалкан»). Малды жайыттарга чаржайыт баккан («Ала-Тоо»).

Үйлөр ушунчалык сулуу, иреттүү салынган (Байтемиров). Иреттүү бак-дарак, жээгине ак тал менен мырза терек кырка толгон (Касымбеков).

чачкын — чогуу

Бытыранды, баш аламан,
чачынды, чогуу эмес, бири-
биринен алыс, тымтыракай.

Бирге, чачынды эмес, бүт
бардыгы, жалпы баары, жа-
пырт, бирин-серин эмес.

Кыштакта үйлөр бири-бирине жанаша турбастан, ар кайсы жерде чачкын турат (Абдукаримов). Алар чачкын жашашат («Ала-Тоо»).

Оболу аттар чогуу жүрдү эле, анан бара-бара каркырадай чубалды (Айтматов). Бүгүн баары чогуу (Сыдыкбеков). Алар чогуу жүрөт (Бейшеналиев).

чачыра — бирик

Тароо, туш-тушка жайылуу,
бириндеп-бириндеп бөлүнүп
көтүү, чачкын болуу, чачы-
ранды болуу.

Чогуу болуу, уюмдашуу,
бирге баш кошуу, бөлүн-
бөө, чачырап, жайылып кет-
пөө.

Темирди жанчып жатат талкан-талкан, Чачырап кызыл учкун ар тараптан (Бөкөнбаев). Кызыл учкун чарыктан шыршыр этип чачырады (Сасыкбаев). Кагаздын майда тытындылары чачырап, учуп кетти (Сасыкбаев).

Бир туугандар бириктик, Бир жумушка кириштик (Үмөталиев). Кол кармашкан Олжобай, Дүнүйөдө бар бекен, биргелешип жүрөрүм («Олжобай менен Кишимжан»). Төрт Маамыт

менен биригип, Жоргобуздун этинче, Чогулуп баары тоюнтур («Эр Төштүк»).

чебелекте — чыда

Тыпчы кетүү, чыдамсыз-
дануу, чебеленүү, ою уйгу-
туйгу болуу.

Байымдуулук көрсөтүү,
туруктуулук кылуу, туруш-
тук берүү.

Ыйласа чебелектеп калдастайсың, Кыйылып башка адамга карматпайсың (Бердибаев). Ал чебелектеп чуркап эшикке чыкты (Байтемиров). Урмамбетов чебелектеп жиберди («Ала-Тоо»). Карагайларды тамдын түбүнө таштагыла, — деп алдыңкыларга жай көрсөтүп чебелектейт (Жусупов).

Ырас, андай ишке Чородой гана азамат чыдамак (Айтматов). Үшүк уруп калабыз го деген элем, чыдадык (Абдыраманов).

чеки — туура

Туура эмес, натуура, ката,
орунсуз.

Чын, жалган эмес, ката
эмес, болгонун болгондой,
орундуу.

— Сен Жамгыр куда, чеки сүйлөгөн жоксуң (Касымбеков). Биздин келишибизди чеки көрбө (Жантөшев). Ушул турган калайык, Же менин бул айтканым чекиби? («Манас»).

Туура айтат аксакал, Мен өзүмдөн көргөмүн («Мендирман»). Анташкан шертим ушул деп, Айтты го сөздүн туура-сын (Үсөнбаев). Акылыңдан айланайын, туура айтасың (Каимов).

чексиз — чектүү

Чегин жок, учу-кыйры жок,
эбегейсиз, болжолсуз.

Чектелген, чек коюлган,
чегин бар, болжолу бар.

Чексиз асман көк айнектей мелтирер, Окшошконсуйт биздин жашыл жер менен (Аалы). Аялы чексиз кубанычка бөлөндү (Абдукаримов). Бул көрүнүштү карап туруп, Таластагы автовокзалга «Чалкандагы» сүрөттөгүдөй сыйымдуулугу чексиз автобустар керек окшойт деп калдым («Ленинчил жаш»).

Чектүү аракет. Чектүү жооп, Чектүү тапшырма.

ченемдүү — ченемсиз

Ченемин бар, белгилүү бир
ченемге ылайык, көп ашыкча
эмес, чектелген.

Ченемин жок, ченем жетпей
тургандай көп, абдан мол.

Социалисттик индустриялаштыруу план ченемдүү мүнөздө болот («Коммунист»). Анда биздин ишибиздин өлчөмү да ченемдүү эле («Советтик Кыргызстан»).

Ченемсиз балбан мен болом («Эр Төштүк»). Чегинен адам өтпөскө Ченемсиз бекем кылдырган («Эр Табылды»). Алардын көрүнүшү сүрдүү, көздөрүндө ченемсиз ачуу (Жантөшев). Күндөр күндү кубалады ченемсиз, Эчен түркүн эстегилер эскирди (Аалы).

чепей — челкей

Кичине көрүнүштө болуу, жеңил, арык (көбүнчө кишинин курсагына карата).

Сөлөкөттүү болуп көрүнүү, бараандуу, чоң (көбүнчө кишинин курсагына карата).

Шадыкан чепейген арык чырай гана сары киши (Элебаев). Чегиртке ыгын келтирсе чепейип төрдө олтурмак (Сыдыкбеков). Бою кары тепейген, Кантип ушул чепейген («Жаш Ленинчи»).

Бээлері турат челкейип, Эшик төрдөй суналган (Осмонкул). Ооруну жашырсаң өлүм ашкере кылат дегендей, акыры эле билинет да ичиң челкейип чыга келгенде (Мавлянов). Челкейген байкуш кайда батырып жатат? (Сыдыкбеков).

чеч — байла

Байланган (түйүлгөн, таңылган) нерсени бошотуу, ажыратуу, чыгаруу, оролгонду жандыруу.

Нерсени таңуу, чырмоо, бекитүү, бириктирүү, чечилгенди ороо, ажырабай турган кылуу.

Жамгыр таңылчагынын бирин чечип жиберип, шырдак, төшөк алып, аларды сайма алачыктын жанына жая салды (Касымбеков). Галстугун мойнунан алды чечип, Кызыл туудай көтөрдү желбиретип (Шүкүрбеков). Кыя тартпай үй чечип, Кыбыратпай суу кечип («Манас»).

Эң мурун өзүнө кең келген шымынын ычкырын өйдөрөөк байлады (Абдыраманов). Шамыянын шайлатып, Кош өгүзүн байлатып, Жетти Жакып желиге («Манас»). Таң атканча чөп жебей, Жата берет байлатпай (Осмонкул).

чогул — тара

Бирге болуу, жыйналуу, топтолуу, бытыранды болбоо.

Туш-тушка бөлүнүү, бири-деп кетүү, бытыроо, бөлүнүү, таркоо.

Алардын баары бир жерге чогулду («Ленинчил жаш»). Элдеги кадырман аксакалдар, жакшы чыкма мырзалар шашылыш чогулду (Касымбеков). Жанагылардын баары бир мезгилде бир жерге чогулууну чечишти («Ленинчил жаш»).

Төмөнкү класстар тарай турган убак жагындап калган (Мавлянов). Колбашы киши колдуу болгон соң ырк бузулуп, кошун бытырап тарады (Касымбеков). Эмнегедир алар бат эле

тарап кетишти («Кыргызстан маданияты»). Дагы биз билбеген бир канча оюнчу туш-тушка тарап кетишти («Ленинчил жаш»).

чоң — кенедей

Килейген, зор, ири, улуу, килтейген, залкар.

Зор эмес, чоң эмес, кичинекей, тырмактай.

Тиги аягында чоң тегирмендин имараты көрүнөт (Сыдыкбеков). Тиги Каракол деген чоң калаадан көп-көп сонун нерселерди көрөмүн (Сыдыкбеков). Бул табылга адам баласынын келечегине өбөлгө түзөрлүк илимий чоң ачылыш (Сыдыкбеков).

Кесепеттүү манаптан Кенедей пайда таппадык (Тоголок Молдо). Ал күнү асманда кенедей да булут жок («Ленинчил жаш»). Бир-бирибизден кенедей сыр жашырбай сүйлөшөбүз (Элебаев).

чоң — кичине

Килейген, зор, улуу, ири, локуйган.

Чоң эмес, зор эмес, кичинекей, кенедей, тырмактай.

Чоң-кичинесине боор оорутпастан кишилердин баарын сенделтип тоздуруп койду (Сыдыкбеков). Василийдин саламын айтканымда кең-суулуктун чоңунан кичинесине дейре кейишти (Сыдыкбеков).

Чоңго, кичинеге бирдей мамиле эткен карапайым көрүнөт (Сыдыкбеков). Өсөкөм чын пейилде эле тиги он тыйындык кичине күмүштөн ушу чоң беш тыйын баалуу деп болжойт (Сыдыкбеков). Кичинесин коюп, чоңун эле алчы таяке (Сыдыкбеков).

чоңдук — кичинелик

Зор экендик, улуу экендик, көрүнүшү, көлөмү жагынан ири экендик, араандуу болуп көрүнгөндүк.

Зор эместик, улуу эместик, көлөмү, көрүнүшү жагынан чоң эместик, кенедейлик.

Пай-пай-пай, үйлөрдүн чоңдугун айтпа!.. (Байтемиров). Чоңдугу борчук сенирдей. Кармаша кеткен адамды, Тири койбой жегидей («Эр Төштүк»). Параходдун чоңдугу, Мал-жаны менен бир район, Бүтүн батып кетчүдөй (Үсөнбаев).

Кичинелик абалдан жапа чегүү: Кичинеликтин кесепети. Ал өзүнүн кичинелигине капа болду.

чоңой — кичирей

Зор, улуу, ири болуу, көлөмү жагынан артылуу, көбөйүү.

Азаюу, кичине болуу, көлөмү жагынан кемүү.

Мусулманкул элетте чоцоюп, туугандарына эрезеге жеткенден кийин келиптир (Касымбеков). Көзүнө чоцоюп көрүндү (Сыдыкбеков). Кетмен-Төбө базары кенен тартып чоңойгон (Токтогул).

Анын али наристе болпойгон жүзү жымың этти да, тегерек көздөрү кичире түштү (Өмүрбаев). Шерали кысынып, басынып, арбагы учуп, өзүнөн өзү кичирейип отурду (Касымбеков). Бара-бара Саяктын калтасы кичирейип, эң аягында коргошун куйдурган кичинекей кыпкызыл эңкеси гана калды (Абдыраманов).

чөк — калкы

Суюктуктун түбүнө, астына түшүп кетүү, батып кетүү, көрүнбөй калуу.

Суюктуктун бетинде туруу, астына түшүп кетпөө, үстүндө, чөкпөгөн абалда болуу.

Карагайдай балыктар, Суу түбүнө чөгө албай, Калдалактап калыптыр («Семетей»).

Жатасың Кара деңиз кенен чалкып, Бетинде каз-өрдөгүң батпайт калкып (Акаев). Гүлдүн бир талы көлдүн бетинде калкып турат («Кыргызстан маданияты»).

чөл — абат

Суусуз ээн талаа, жамгыр аз жаай турган же жашоого шарты жок аймак.

Эл орношуп жашоо жакшырган аймак, гүлзарга айланган элдүү тургун жай, гүлгө, бакка оронгон кыштак.

Көчтү жеткиргенден эртеси чөлгө кеткен (Мавлянов). Ошентип, алар чөлдө он эки күн жүрөт экен («Кыргызстан маданияты»). Байларды чөлгө жайлаттың, Жипсиз колун байлаттың (Тоголок Молдо).

Барган жерин кулпунтуп, Абат кылат аккан суу (Жеңижок). Эл бар жердин шаары Абат болот турбайбы (Барпы). Жүргөн жерин баары абат, Шириндигиң аккан суу (Барпы).

чукул — алыс

Жакын, ыраак (алыс) эмес.

Ыраак, узак, жакын эмес.

Жол чалып жүргөн отрядчылар аны бугуп жатып чукул келгенде кармап алышыптыр (Сыдыкбеков). Жаш хан бутун чийинден өткөрүп эле чукул барып алып, чүкөнү тооруй баштады (Касымбеков). Тойчубекке чукул жерден жолугуптур («Советтик Кыргызстан»).

Түнкү үндөр алыска-алыска угулат (Жусупов). Менин алыска саякатым тоо арасынан башталган (Жусупов). Шаарга чейинки эки ара кыйла алыс сыяктанды (Сыдыкбеков).

чыдамдуу — чыдамсыз

Туруштук бере турган, Туруштук бере албаган, ар кандай кыйынчылыктарга чыдай алган, байымдуу, көтөрүмдүү, чыдамкай, ар кандай кыйынчылыктарга туруштугу жок, байымсыз.

Топоздор суукка өтө чыдамдуу келишет (Абдукаримов). Келечекки адистер ушул баштан ысык-суукка чыдамдуу болушун деген тура (Сыдыкбеков).

Чыдамсыз экендигин белгилешти («Мугалимдер газетасы»). Кубанычбек мындай ишке чыдамсыз (Сыдыкбеков).

чыдамкай — жалакай

Ар кандай кыйынчылыктарга, ош-кыйыштарга чыдай алган, чыдамы бар, көтөрүмдүү, байымдуу.

Кыйынчылыктарга, ош-кыйыштарга чыдамы жок, чыдай албаган, туруштугу жок, чыдамсыз, туруксуз, тийип-качмай, байымсыз, көтөрүмсүз.

Ошол сен айткандай эле чыдамкай экен («Советтик Кыргызстан»). Канчалык чыдамкай болсоң, ошончолук береке табасың (Жантөшев).

Анысынан да жалакай жаштарды арына келтирбедикпи (Өмүрбаев). Жалакай болсоң жашыңдан Өмүрүңдү дат басат (Акаев). Жалкоодо амал көп болот, Жалакай өскөн жашында (Тоголок Молдо).

чымыр — көпшөк

Көпшөк эмес, чын, чыйрак, бышык. Чымыр эмес, бош, борпон, болбурак.

Эр мүчөсү уютуп койгондой чымыр, теше тиктеген көздөрү учкун атып курч (Айтматов). Совхоздун директору — орто бойлуу чымыр киши (Сыдыкбеков). Эзелден эрегишкен жоосун женген, Ак калпак, чымыр өскөн элин күтөт (Акаев).

Сапар силердей көпшөктөрдөн алда канча тыңмын деп, моюн бербейт (Бейшеналиев). Түртүп койсо жыгылчудай көпшөк көрүнөт (Байтемиров).

чын — калп

Анык, даана, туура, ырас, негизи реалдуу. Жалган, төгүн, туура эмес, чын эмес, реалдуулукка жатпайт, негизи жок.

Абалбектин айтканы нукура чын, чындыктын дал өзү («Кыргызстан маданияты»). Чын сөздү туура айтуудан таймана албады («Ленинчил жаш»). — Балдарым, мен чынды чын деп, калпты калп деп айткандарды жакшы көрөмүн («Ленинчил жаш»).

Калптан көрө чын дурус болорун ошондо бир байкадым (Сыдыкбеков). Калк айтса, калп айтпайт (макал). Калптын казаны кайнабайт (макал).

чыныгы — жасалма

Жасалма эмес, кошулмалуу Табигый эмес, чыныгы эмес, анык, таза, нака, эмес, тубаса эмес, кошулма-нактай. луу, аралашма.

Демек, алардын чыныгы аттары Сакадай, Анархан (Жантөшев). Терез сезим бар жерде гана чыныгы поэзия келип төрөлөт («Ала-Тоо»). Эмгектенүүнүн натыйжасында чыныгы эмгектин усталары өсүп чыкты («Советтик Кыргызстан»).

Алардын алдына жасалма тоскоол коюунун кандай зарылдыгы бар эле? («Чалкан»). Бектемирова пландан тышкары 5 миң метрге жакын жасалма буладан кездеме токуган («Кыргызстан аялдары»).

чырайлуу — чырайсыз

Өндүү, түстүү, сулуу, Өңү-түсү серт, сулуу эмес, татынакай, жылдызы жанган, чырайы начар, сүйкүмдүү жылдызынан нур чачыраган. эмес.

Кыз баладай чырайлуу, Кызыктуу көлдүн өзү экен (Маликов). Нур чырайлуу кызыл бет, Уйгу-туйгу жаш кетип («Эр Төштүк»). Чырайлуу болот кыз деген, Сылыктын сөзү — сиз деген (Барпы).

Чырайсыз болуп көрүнүү. Чырайсыз кыз. Чырайсыз болуп калган аял.

Ш

шакмар — таза

Өтө булганч, кир, таза Эмес, какмар. Кир жок, булганч эмес, шакмар эмес.

Көйногү бүт шакмар болуптур («Кыргызстан маданияты»). Түлкү болуп шимшип, Түн ичинде шакмарга, Тумшугунан малынып Түшөт бир күн капканга (Тоголок Молдо).

Таза кийним, мына кийдим, Түндө иреттеп койгонмун (Нуркамал). Тазасың, таштан аккан тоо суусундай, Жарыксың Күн менен Ай бир чыккандай (Үмөталиев). Күзгүдөй таза жалтырап, Көчөнүн сулуу жолдору (Осмонкул).

шалаакы — тыкан

Илээнди, жүүнү бош, Жүргөн-турганы, иштеген тыкан эмес, кыймыл-аракети иши тың, жыйнактуу, чыйрак, жансыз. мыкты.

Шалаакы эле кандай алда жүрөт деп, Кейиндиби үстү-үстүнө кайгы жеп (Турусбеков). — Чунак бала мындай шалаакы болорбу («Жаш ленинчи»). Анын обу жок эрке жана шалаакы болуп өспөшү үчүн алдын ала этияттанганы ушул (Каимов).

Темир ишин жанындай сүйгөн, сергек жана тыкан жигит («Ден соолук»). Эгер Үмүт чоңойгондо да ушул мүнөзүнөн айныбаса, өтө сарамжалдуу, оокат-тиричиликке тыкан, адамга эң кайрымдуу киши болот (Абдукаримов). Ал өз боюна тыкан болуп, иштин майын чыгара иштеп жүрдү («Ала-Тоо»).

шамдагай — телпегей

Тыкан, кыймылы эптүү, Телпегей, жүдөңкү, бас-тездик жана кылдаттык менен аракети кылган, ишти иштин ыгын билбеген. ыгы менен жакшы бүтүргөн.

Чырым этип уйку албаган сергек, шамдагай азаматтар тандалуу (Бейшеналиев). Ашыр болсо акыл-эстүү шамдагай жигит (Сасыкбаев): Чалганды чаба ыргыткан, Шамдагай сендей ким чыккан? (Токтогул).

Телпегей бала. Телпегей болуп көрүнүү.

шандан — мундан

Шаан-шөкөткө батуу, Кайгы-капага чөмүлүү, шаңга бөлөнүү, шандуу болуу, жүзүнөн кейиш байкалуу, көңүлүн шаттык каптоо. зээни кейиндик сезилүү.

Өзүң билгин: же тебеле, же шандан, Алыстабайм ар качан да эркинден (Акаев). Өспүрүм балдарыңды кир жугузбай, Шандангын! Турмушунду жолго койгун (Акаев). Эми жеттиң максатка камдан кедей, Эркиндикти эске алып, шандан, кедей! (Тоголок Молдо).

Жесир болуп жашыңдан, Кайгылуу болдуң мунданган («Олжобай менен Кишимжан»). Буйладан кармап буркурап, Мунданып ыйлап чыркырап («Эр Төштүк»). Апам Орозматка өзүнчө мундана баш ийкеп, балдары көрүнө калчудай тиктейт (Айтматов).

шандуу — мундуу

Шаңга бөлөнгөн, шанданган, шаттуу, салтанаттуу, шаан-шөкөттүү, көңүлү көтөрүңкү. Кайгылуу, капалуу, кейиштүү, көңүлү чөккөн, маанай пас.

Таңкы сапарга чыккандардын арасы шандуу («Кыргызстан маданияты»). Бардыгынын жүздөрүнөн шандуу кубаныч байкалат («Кыргызстан маданияты»). Күнү бүгүнгө чейин куду ошондогудай эле шандуу угулуп жүрөт (Абдукаримов).

Өтө мундуу кошокторду билет экенсин (Абдукаримов). Ушундай мундуу кошокторунан ага үйрөтүп кой, айланайын, — деди Алмадай дагы эле көзүн сүртүп (Абдукаримов). Алыстан мундуу үн угулду («Ленинчил жаш»).

шарапат — кесепет // салака

Жагымдуу таасир, касиет-Зыяндуу таасир, карга-
түү көрүнүш, жакшылык. шалуу аракет, жамандык.

Жакшынын шарапаты тиет, жамандын кесепети тиет (макал). Анын күңүрт ыргактары болбосо, Алтын күздүн шарапаты угулбайт («Кыргызстан маданияты»). Күрүчтүн шарапаты менен күрмөк суу ичет (макал).

Атабыз бир кезде аталык болуп турган кезде эки ортодогу шумдардын кыяпаты жетип, кесепети уруп, ордо бузулду (Касымбеков). Қаардуу согуштун кесепети Сүлүктөгө да аябай тийген эле (Сасыкбаев). Кесирдүү Карабектин кесепетин көрчү (Канмов).

Согуштун салакасын жапырт тартып, Турмуштан эл кысылды арып-ачып (Бердибаев). Салакасы башкача Санамкан кирди бир үйгө («Манас»). Кишилер көрүп-билип турушуп эле «меникинин» салакасына жеңдирип жатышты (Сыдыкбеков).

шексиз — шектүү

Күмөн саноого негизи жок, Күмөн пайда кылат, шек
шек туудурбайт, анык экен-туудурат, анык экендиги та-
диги талашсыз. лаш.

Токтогул келечектен шексиз үмүт кылган (Бөкөнбаев). Үмүтү кулунундун эсеп жеткис, Бар эле толгон тилек сенде шексиз (Аалы).

Бригадир үн чыккан жакка шектүү карады (Таштемиров). Байымбет шектүү узаган элчиге локуйган муштумун кезеди (Бейшеналiev). Тигилерди шектүү карады (Мавлянов).

ширелүү — ширесиз

Ширеси бар, маңыздуу, Ширеси жок, маңызы жок,
даамдуу. даамсыз.

Балдар күнүнө беш маал витаминдүү, ширелүү тамактарды ичишет («Ден соолук»). Баасы кымбат, даамы таттуу, ширелүү (Осмонкул). Багар болсоң — койду бак, Эти кандай ширелүү (Абдукаримов).

Ширесиз дарбыз. Ширесиз болуп калган өрүктөр.

ширин — ачуу

Таттуу, даамдуу, даамы Даамы таттуу эмес, татымы
жакшы, татымы мыкты. сезүү органдарына дүүлүк-
түрүүчү, терс реакция берүү-
чү.

Чылкый казы, ширин эт, Жан казанга кайгатып («Эр Таш-
түк»). Бир ширин тордомолуу коонун союп (Үмөталиев). Алып
калсам нусканды, Айткан ширин кебинден (Токтогул).

Бул эмне? Даамы ачуу экен? (Жантөшев). Ачуу менен тиг-
тууу. Даамын таткан ким экен? (Тоголок Молдо). Бир куну
ашын мол кылат, Тузун ачуу шор кылат (Тоголок Молдо).

шыбыргак — борошо

Майдалап, бүртүк-бүртүк Калындап, борошолуу жин-
болуп жыш жаап турган ган кар.

Шаардын четиндеги талаага келгенибизде булут жирелип,
шыбыргак басылды (Каралаев). Асмандан мөңдүр шыбыргак
Борошосу бургулап, каршы-терши ургулап («Манас»).

Борошо болуу. Кар борошолой баштады. Борошо тушунда
Ысык менен суукка да, борошо менен бороонго да эл эки че-
дамкайлык менен туруштук бере алат (Баялиев). Асмандан
мөңдүр шыбыргак, Борошосу бургулап, Каршы-терши ургулап
 («Манас»). Борошонун ызгардуу эпкени Ышкызылдын үйү
түнөгөн көзүн ача алган жок (Байтемиров).

шыктуу — шыксыз

Жөндөмү бар, ийкемдүү, Жөндөмү жок, ийкемсиз,
ынтаасын койгон, ышкылуу. ынтаасы жок, ышкысыз.

Дал ошол сиз айткан шыктуу жигит менен кечээ борбор
шаарыбызда жолуктум («Ленинчил жаш»). Музооке бабасы
кичинекей Байымбетти жанына үйүр тарттырып, небересинин
шыктуу экендигине курсантанчу (Бейшеналiev).

Шыксыз киши. Шыксыз экени байкалуу. Шыксыз аракет.

шып — пол

Имараттын (үйдүн, тамдын Имараттын (үйдүн, тамдын
ж. б.) ички төбөсү, потологу, ж. б.) төмөн жагы, имараттын
имараттын ички төбөсү. асты.

Шыпты тиктеп жатып жашын кургатат (Мавлянов). Уктай
албай шыпты тиктеген бойдон чакчайып жата бердим (Абды-
раманов). Начальник мырза төбөсүн жер кепенин шыбына тий-
гизбоого этиет боло сылык сүйлөдү (Бектенов).

Полду качырата баскан салмактуу адам келе жатты (Абды-
раманов). Полдо ар түрдүү кагаздар чачылып жатыптыр.
 («Кыргызстан маданияты»). Үйдүн полуна паркет төшөп жат-
кан экен («Ленинчил жаш»).

шыпылда — кыбыра

Ыкчам кыймылдоо, тез аракет кылуу, бат жүрүү, иштөө.

Жай кыймылдоо, акырын аракет кылуу, шашпай жүрүү, иштөө.

Шыпылдап басып кетүү. Шыпылдап аракет кылуу. Шыпылдап кыймылдаган аракеттин натыйжасы.

Экөө кыбырап отуруп, жарлуу сайдагы көпүрөгө жетти (Айтматов). Кыбыраган кыр ашат (макал).

Ы

ыймандуу — ыймансыз

Уяттуу, адептүү, пейил жакшы, адеп сактаган, абийирдүү.

Уят-сыйтты билбеген, адеп-абийир сактабаган.

Адеп сактаган ыймандуу балага пейли жылыган байбиче тигинини даңдаарыганын туюп, өзү обдулду (Бейшеналиев). Менин да алдагы сенкине окшогон ыймандуу келиним болот («Ала-Тоо»).

Ыймансыз киши. Ыймансыз кемпир.

ыксыз — ыктуу

Жайсыз, орунсуз жасалган, ыгы жок, дайынсыз.

Жайлуу, ылайыктуу, орундуу, өз жайында, өз орду менен аткарылган, жасалган.

Ыргыштап жаштык курч болот, Балам, ыксыз жерге чаппагын (Токтогул). Келинин болбосу ыксыз күлөт (Каралаев). Антсе да ыксыз намысты ээрчип, унчукпай жүрүп кетишке, бечара келинди аяп, Чаргын.. кыйкырып калды (Сыдыкбеков).

Каттап жүргөн кишиге Көрүп көнгөн жол ыктуу (Женижок). Отурукташкан элге караганда аскер ишине ыктуу деп аскеринин негизин да элеттен курады (Касымбеков).

ыкчам — акырын

Тез, дароо, бир заматта, токтоосуз, ылдам.

Жай, тез, дароо, ылдам эмес.

Жүкөштүн көзү өткүр, кыймылы тез, сүйлөгөнү ыкчам (Сасыкбаев). Көзү сурмалуу, кандай ишке болсо да көңүлү менен бериле ыкчам кыймылдачу Канат апасын да атасынан кем көрбөйт (Осмоналиев).

Бекмат кичинекей комузун дөбөгө ала чыгат да, жамбаштаган калыбында кычыратып акырын чертип отурат (Абдыраманов). Командирдин жаңдоосу боюнча булардын артындагы ташка жамынып турган балдар акырын жылып жетип калышты (Жантөшев).

ылдый — өйдө

1. Төмөн, улам эңкейиштеп кеткен тарап, төмөндөп кеткен жак.

1. Жогору, жогору жак, улам бийиктеп кеткен тарап.

Көк кашка суу тоодон ылдый жулкунат (Аалы). Алыкул жалгыз аяк жол ылдый көлгө түшүп барды (Жусупов). Тайпак бет ылдый чаап түштүк (Сыдыкбеков).

Айылчиев карагайдын алдынан өйдөнү көздөй жөрмөлөп өтүп, аны ээрчиген Темирге жиберди (Жусупов). Колот өйдө өр тарткан жолдо карышкырча жортуп жүрүп отурду (Абдыраманов).

2. Сапаты, даражасы, жөндөмдүүлүгү же башка белгилери, өзгөчөлүгү жагынан тең эмес, кем же начарыраак.

2. Сапаты, даражасы, жөндөмдүүлүгү же башка белгилери, өзгөчөлүгү жагынан жогору.

Өзүңдү өйдө көтөрүп, Өзгөнү ылдый пас кылба (Осмонкул). Карышкырдын териси бир койдун баасынан өйдө болот (Иманкулов).

ылдыйкы — өйдөкү

Төмөнкү, төмөн, ылдый, жактагы.

Жогорку, жогору жактагы, башындагы.

Өйдөкү айыл, ылдыйкы айыл болуп бөлүнүшүп, ат чабышып, ордо атышчу, эңишке, күрөшкө чыгышчу, жоро, шерине жешчү (Жусупов).

Өйдөкү айыл.

ылдыйла — өйдөлө

Төмөндөө, төмөнгө, паска түшүү.

Жогорулоо, бийикке, өргө көтөрүлүү, жогору чыгуу.

Сөз сагынып калган Теңирберди күн ылдыйлаганга дейре Сарыбайды жанынан жылдырбады (Касымбеков). Мылтыкты алдым да, ооруган жериме карабай акырындап ылдыйладым (Жакыпбеков).

Бул жерлердин эли өйдөлөп малга жайлуу.. жайыттарга көчүп кеткен экен (Касымбеков). Машина кыбырап өйдөлөдү (Жусупов).

ынсапсыз — ынсаптуу

Алдым-жуттум, бейынсап, каниетсиз, уятты көп билбеген.

Каниеттүү, уяттуу, абийирдүү, ток пейилдүү, алдым-жуттум эмес.

Жебеген тамактын баарын жеген катын эми пирожный жегиси келип калган турбайбы! Ынсапсыз (Горький). Аны өлтү-

рөйүп деген ысапсыз ушул экен да («Ала-Тоо»). Ысапсыз кожоюн мындай деп да шарт түзөт (Бөлөкбаев).

Ысаптуу карыя. Ысаптуу байбиче. Ысаптуу бала.

ыпылас — таза

Кир, булганч, таза эмес.

Кирсиз, булганч эмес.

Аккан сууну даана айт, Ыпыласты тазалайт (Барпы). Терезеден ыпылас короого карап коюп, чылым тартып отурабыз (Горький). Ыстарчындар ыпылас, Эшенге кылба ыкылас («Ала-Тоо»).

Таза суу.

ыраазы — нааразы

Аткарылган жумушка, мамилеге көңүлү толгондук, канааттангандык.

Аткарылган ишке, мамилеге канааттанбагандык, көңүлүнө толбогондук.

Мамлекетибиздин жогоркудай камкордугуна бардыгыбыз тең жан-дилибиз менен ыраазыбыз (Абдукаримов). Чоро дүкөнгө атайы келип, Танабайды жаңы жумушка көндүргөнүнө өзү да ыраазы болуп калды (Айтматов). Өмүрүмдө бирөөгө арамдык жасабадым, ушуга ыраазымын (Жусупов).

— А чунактар! — деди кемпир өтө нааразы болуп (Баялинов). — Жигит эмес экенсиң. Ашым нааразы боло түштү (Канмов). Актан топусун ала коюп, башын кашылап, нааразы болгон балдарды карады (Бейшеналиев).

ыраазылык — нааразылык

Көңүлүнө, купулуна толгондук, аткарылган ишке алымсынгандык, канааттангандык.

Ыраазы болбогондук, алымсынбагандык, канааттанбагандык.

Инженер ага ыраазылыгын билдиргендей сүйкүмдүү баш ийкеп койду да, сууну шыгыта баштады («Ала-Тоо»). Ызакул чын жүрөгүнөн ыраазылыгын билдирип жүрүп кетти (Бейшеналиев). Анда ушинтип кемчиликти бетке айтып, учурунда жардам кылгандыгы үчүн ыраазылыгын билгизген (Байтемиров).

Бардык нааразылыктарыңызды, айтылган иштерди орундаткандан кийин гана келип айтууга акылуусуз (Жантөшев). Кээ бир аялдардын нааразылыктары атасынын жемесине кошумча болду (Бейшеналиев). Чүкөбай буга нааразылык түрүн салып, үнсүз-сөзсүз атын көздөй басты (Баялинов).

ырайымдуу — ырайымсыз

Кайрымдуу, боорукер, жакшылык жасоону ойлогон.

Кайрымсыз, таш боор, жакшылык жасоону билбеген.

Салык көздөрүн күлүндөтүп, ырайымдуу кебетеси менен Бекенге карайт (Канмов). Зарлыктан көзүн албай, ырайымдуу жылуу жүз менен карап отурду (Элебаев). Айланада тургандардын көз карашы ырайымдуу (Жантөшев).

Душман ырайымсыз жана таш боор (Сыдыкбеков). Сагын атасынан мындай ырайымсыз суук сөздү эч убактында күткөн эмес (Байтемиров). Токтордун үй-бүлөсү, кембагалдар кургакчылыктын ырайымсыз каарын улам барган сайын айкыныраак сезе баштады (Абдукаримов).

ысы — суу

Ысып чыгуу, температура-сы жогорулоо.

Муздоо, муздап калуу, температурасы төмөндөө.

Кыздын жеңесинен жигит сөз айттырды. Айзаада уялып, же баш чайкабай, же сезим ээрчитип баш ийкей албай, кан толкуп бети ысыды (Касымбеков). Жаан-чачын болбой күн ысып туруп алды (Абдукаримов). Кокус чекеси ысып, башым деп деп калса — алты үйрүлүп үстүнө түшкөмүн (Сыдыкбеков).

Кечки оттун чогу өчүп, табы кайтып, үй сууп калыптыр (Касымбеков). Меш болсо баягыдан сууп, бозомук тартып калган (Байтемиров). Каны сууп, дени муздап, жүрөк сокпой, Ачкалык алган экен эчак канат (Турусбеков).

Э

эгиз — пас // жапыз

Бийик, бийигинен келген, жапыз эмес.

Төмөн, ылдый, бийик эмес.

Эгизден туруп, пас жакка Шаркыраган аккан суу (Барпы). Эгиз тоодой сүйөнгөн Туум элең, кыргыз эл (Жеңижок). Эгизин канча, ой канча Ченеп көрүп өлчөөсүн, Жерин биллип жүргөнсүң («Манас»).

Кийиктер кары жеңил пас тарапка ооп кетишти (Касымбеков). Биликтен чыккан биртке ак жалын улам болуп баратты (Касымбеков). Бою пас болуп калат деп, тайында түгүл кунанында да үйрөттүргөн жок (Жакыпбеков).

Кат-кат керме тоолордун улам бери жагындагы жапызы мына береки көк жашыл не дүйүм жапайы жемиш мөмө дарагы... (Бейшеналиев). Баягы жапыз тамдын башында жайылган буудайды көзөмөлдөөдө (Бейшеналиев).

эзелки — азыркы

Байыркы, илгерки, өткөндөгү, байыркы учурдагы, мурдагы.

Учурдагы, дал ушул кездеги, дал ушул убактагы.

Эзелки тааныштардай бажылдашып жыргап келе бердик (Сыдыкбеков). Эзелештей эрке өскөн Эзелки сырын кеңешкен

(«Курманбек»). Этекти кессең жең болбойт, Эзелки душман эл болбойт (макал).

Атактуу койчу атанып, Азыркы кезде даңктанам (Осмонкул). Бир сырдуу мисирейген бекем Батиштин ушул оюна, балким, азыркы окуя карт келгендир (Сыдыкбеков). Азыркы кездеги мен көргөн аттардын тулпары ушул (Жантөшев).

элдүү — элсиз

1. Эли бар, эл-журттуу.

1. Эли жок, эл-журтсуз.

Эки ат минген кеч калбайт, Элдүү түлкү ач калбайт (Токтогул). Мен дагы элдүү кишинин (Аалы).

Элсиз эр болбойт, Эгинсиз жер болбойт (Борбугулов). Эңсеген элим, аманбы? Ээгимдеги сакалым Элсизде жүрүп агарды (Токтогул). Эшендин кесир саатынан Элсизге нечен түндүм (Токтогул).

2. Эл жашаган, ээн эмес, абат.

2. Эл жашабаган, ээн, абат эмес.

Бир күнү элдүү жерге жетпей, Зарлык түнгө калат (Элебаев). Элдүү жерде элек бар (макал).

Элсиз сайга эл кондуруп, Шаң киргизип, көрк берген (Үмөталиев). Күңүрт, элсиз, какыр чөлдү жайнатып, Нурландырдык эмгек менен («Ала-Тоо»).

элпек — кербез

Ийкемдүү, шамдагай, дилгир, бир нерсени дароо аткарган, ыкчам.

Өзүнчө эле керсейген, куучирен, көйрөң чалыш, кердейген.

Жүрүш-турушум элпек, тез болучу (Сыдыкбеков). Улуу манаптын ирегесине жазуу үчүн жан талашып элпек да, этият да жүрөт (Бейшеналиев). Нары элпек, нары сөзгө дилгир, ары сыры ачыла элек өспүрүмгө... өзүнүн балалыгынан кеп козгосо болубу (Бейшеналиев).

Кербездин кериле басып баратканын кара (Абдукаримов). Кээде кербез, кээде салкын, айбаттуу, Башка түгүл өзү өзүнө жакпаган (Аалы). Күлсөң боло, күлсөң боло, кербез акын (Шимеев).

эми — анан

Азыр, дал ушул учурда, так ушул маалда, азыр эле.

Кийин, бир топ убакыт өткөндөн кийин, азыр эмес.

Үйгө киргенимде апамдар кечки тамакты эми жеп бүтүшкөн экен (Мавлянов). Илгерки үзөңгүлөр кагышып, шатыра-шатмай дуулдап чогуу жүргөн жолдоштору эми жок (Айтматов).

Анан келин экөө бирдемени жайбаракат сүйлөшүп, же эч-теме сүйлөшпөй жай жүрүп отурушат (Айтматов). Отпускам

аяктап келаткан, анан шаарга кетиш керек болот (Жакыпбеков).

эмки — кийинки

Азыркы, азыркы учурда, азыр.

Азыр эмес, бир топ убакыт өткөндөн кийин, келерки.

Көрбөгөн эзүү, кордук, армандарды, Бактылуу эмки жашта арман барбы (Сыдыкбеков). Түшүнбөйм мен силерге, эмки балдар, Кандайдыр бир башкача ачыксыңар (Осмонов).

Карабек да кийинки жылы жашылча өстүрүүгө киришет (Канмов). Сейилдөөнү кийинкиге калтырып, көчөгө көңүл койбой үй тапшырмаларын-аткара баштадым («Жаш ленинчи»). Үйдүн ичи жаандан кийинки ыштык жыттанат (Жантөшев).

эндүү — энсиз

Жазы, тууралуу, эни кен.

Жазы эмес, эни жок, эни тар.

Эшик эндүү ай балта, Жетип барып Алмамбет Чыкыйга чаап кеткени («Манас»). Саяк эндүү ак тиштерин көрсөтө жадырап күлүп турду (Абдыраманов).

Энсиз кездеме. Энсиз таар.

эпкиндүү — жалкоо

Ишке демилгелүү, иштерман, эмгекчил, мээнеткеч, үлгүлүү, өрнөк көрсөткөн.

Ишти жакшы көрбөгөн, эмгектен качкан, ак каптал, жатып ичер.

Жардам берип колхозго, Эпкиндүү иштеп жарышкан («Кыргызстан пионери»). Эпкиндүү чабан Алматай, Таластын боюн жердеген (Осмонкул).

Эмне үчүн кийинки жылдарда кежир, жалкоо болгонун өзү гана билет (Байтемиров). Иш тапшырба жалкоого, Акыл айтпа чалпоого! (Токтогул). Бала оюнга тойбойт, жалкоо уйкуга тойбойт (макал).

эпсиз — эптүү

Эби жок, ыкчыл эмес, эптүү эмес, копол, ыксыз, ылайыксыз.

Ыгын билген, жөнүн түшүнгөн, эпчил, эптештире алган.

Эркелер кеч үстүндө тамак сурап, Энесин эпсиз жерден кыйнап турат (Аалы). — Эпсиз эч иш бүтпөйт, — деп, Сартбаев кошулду (Сыдыкбеков). — Атаа, жаның чыккан балам ай, калпты эпсиз айтып салдың («Жомоктор»).

Молдокасым эпилдете камыр жуурганга келинден эптүү (Сыдыкбеков). Калык үйүрдү кайрып, тизгинин тартты, ээрге бекем, эптүү отурду (Өмүркуллов).

эрте — кеч

Эртең менен, азандан, күн чыга, саар.

Кечинде, күн баткандан кийинки маал, кечки учур, көз байлам.

Сабира эртең менен эрте ойгонду (Сасыкбаев). Күн сайын эрте ойгонгон Күндөй сулуу Ак Зыйнат (Үмөталиев). Эрте туруп терезеден карасам, Сүттөн бүткөн таза калаа көрүнөт (Осмонов).

Кеч да кирди. Эртең жол тартарсыздар (Бейшеналиев). Самый райкомдун бюросунан кеч, көз байланганда чыкты (Жусупов). Кеч кирип, күн батты (Сасыкбаев).

ээлүү — ээсиз

Ээси бар, бирөөгө тиешелүү, таандык.

Ээси жок, эч кимге тиешеси жок, эч кимге таандык эмес.

Ээлүү үй. Ээлүү короо-жай. Ээсиз үй. Ээсиз мал.

КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕГИ АНТОНИМДЕРДИН
КӨРСӨТКҮЧҮ

Кыргыз тилинин антонимдеринин көрсөткүчү алфавиттик тартип менен түзүлдү. Алфавитте омонимдик көрүнүш болгон учурда бул тартип андан кийинки тамгага карай жайгаштырылды. Мисалы: азыр-к. бая; азыр — кийин; бар — жок; бар — кел; бай — жарды // кедей; бай — жоксуз; бай — кул; бай — к. томаяк.

Антонимдик синонимдер дагы алфавиттик претке салынды. Мисалы: аарчы — сыйпа // сүйкө; ардакта — корсунт // кордо; бейкут // бейпил — тополоң // дүрбөлөң; баатыр — жоомарт // март. Мындагы ар бир сөз өзүнчө реестрге берилип, негизги алфавитте турган антонимге шилтеме жасалды. Синонимдердин арасындагы (//) белгиси көрсөткүчтү түзүүдө да сакталды.

А

аарчы — сыйпа // сүйкө
абат — чөл
абийирдү — абийирсиз
абийирсиз — к. абийирдүү
ага — к. ини
агар — карар
агарт — карарт
агыз — токтот
агыт — байла
адал — арам
адал — к. мөкүрө
адалдык — арамдык
адамгерчиликсиз —
к. адамгерчиликтүү
адамгерчиликтүү —
адамгерчиликсиз
адаш — табыш
адеспиз — к. адептүү
адептүү — адеспиз
адептүү — к. бейбаш
адептүүлүк — к. бейбаштык
адилетсиз — к. адилеттүү

адилеттүү — адилетсиз
адыр — түзөң
ажаан — жоош
ажалдуу — ажалсыз
ажалсыз — к. ажалдуу
ажыра — к. бирик
ажарлуу — ажарсыз
ажарсыз — к. ажарлуу
ажыраш — жараш
ажыраштыр — жараштыр
аз — көп
аз — к. мол
азай — к. арбы
азай — көбөй
азай — к. күкүктө
азап — жыргал
аздык — көптүк
азоо — жоош
азсын — көпсүн
азыр — к. бая
азыр — кийин
азыр — к. мурда

азыркы — к. байыркы
азыркы — к. эзелки
азыркы — к. мурунку
азыркы — к. баштагы
азыркыдай — к. баштагыдай
азыртан — к. байыртан
азыртан — к. баятан
айда — кайыр
айкын — к. арсар
айкын — к. табышмак
айлалуу — айласыз
айласыз — к. айлалуу
айлуу — айсыз
айсыз — к. айлуу
айыпсыз — айыптуу
айрык — бүтүн
айыптуу — к. айыпсыз
айырмалуу — айырмасыз
айырмасыз — к. айырмалуу
ак — кара
ак — токто
акмак — к. акылдуу
алыскы — к. жакынкы
акта — карала
актык — каралык
акыйкатсыз — к. акыйкаттуу
акыйкаттуу — акыйкатсыз
акылдуу — акылсыз // акмак
акылсыз — к. акылдуу
акылсыз — к. кемеңгер
акылуу — акысыз
акылуу — к. бекер
акылуу — к. тегин
акыркы — к. алгачкы
акыркы — к. биринчи
акырын — к. бачым
акырын — катуу
акырын — тез
акырын — к. ыкчам
акырында — катуула
акырында — к. күчө
акырындык — к. тездик
акысыз — к. акылуу
ал — бер

аласа — к. бересе
алды — арты
алдыңкы — арткы
алжырак — тыгыз
алка — карга
алымча — кошумча
алыс — жакын
алга — артка
алгачкы — кийинки // акыркы
алгылыксыз — к. алгылыктуу
алгылыктуу — алгылыксыз
алдуу — алсыз
алкыш — каргыш
алп — кичине
алыс — к. жуук
алыс — к. чукул
алсыз — к. алдуу
алсыз — к. белдүү
алсыз — к. кабелтең
алсыз — к. карылуу
алсыз — к. күүлүү
алсыз — к. күчтүү
алуу — кошуу
алыста — к. жакында
алыста — к. жуукта
алыстан — жакындан
алыстат — к. жакындат
алыстык — к. жакындык
анан — к. эми
аппак — капкара
аптап — зыркаар
араздаш — ынтымакташ
арам — к. адал
арамдык — к. адалдык
арбы — азай
арбын — аз
ардакта 2—6 корсунт // кордо
ардуу — арсыз
арзан — кымбат
арзанда — кымбатта
арзанчылык — кымбатчылык
аркы — к. берки
армандуу — армансыз
арытан — беритен

ал — к. кош
армансыз — к. армандуу
арсар — айкын
арсыз — к. ардуу
арт — кемп
арт — түшүр
артка — к. алга
арткы — к. алдыңкы
арты — к. алды
артык — к. кем
ары — бери
арык — к. семиз
арыкта — к. семир
арыла — бериле
арымдуу — арымсыз
арымсыз — к. арымдуу
асман — к. жер
асты — үстү
астыңкы — үстүнкү
астыртан — көрүнөө // ачык
атчан — жөө
ач — жап

баатыр — коркок
бай — жарды // кедей
бай — жоксуз
бай — кул
бай — к. томаяк
байла — к. агыт
байла — бошот
байла — к. чеч
байлык — жоктук
байлык — к. кедейлик
байы — жардылан
байыркы — азыркы
байыртан — азыртан
бактылуу — бактысыз
бактысыз — к. бактылуу
бакый — бүжүрө
бакыт — балакет
бал — уу
балакет — к. бакыт

ач — к. көм
ач — ток
ачуу — таттуу
ачуу — к. ширин
ачык — к. астыртан
ачык — бек // жабык
ачык — к. бүркөк
ачык — жашырын — тымызын
ачык — күңүрт
ачык — тоюн
ачык — к. туюк
ачык — түнт
аш — кемп
ашык — кем
ашыр — кемит
аягы — к. башы
аягында — башында
аяк — к. баш
аяккы — к. башкы
аякта — к. башта
аял — эркек

Б

балалуу — баласыз
балалык — карылык
баласыз — к. балалуу
балбан — чабал
балбандык — чабалдык
балбылда — кумсар
балдыра — такылда
балит — таза
бар — жок
бар — кел
барбагай — ирбегей
барбай — ирбей
бардар — к. жармач
бардар — кедей
бас — токто
бас — к. тур
басаңда — к. күчө
басмырла — көтөрмөлө
басмырт — өктөм

басыл — к. жаа
басыл — күчө
бат — к. жай
батыш — чыгыш
бачым — акырын
баш — аяк
башкы — аяккы
башта — аякта
баштагы — азыркы
баштагыдай — азыркыдай
башы — аягы
башы — к. учу
башында — аягында
бая — азыр
баятан — азыртан
бейбаш — адептүү
бейбаштык — адептүүлүк
бейдарман — дармандуу
бейиш — тозок
бейкам — камдуу
бейкут // бейпил —
тополоң // дүрбөлөң
бейкүнөө — күнөөлүү
бейнысап — нысаптуу
бейпил — к. бейкут
бейпилдик — дүрбөлөңдүк
бейсарамжал — сарамжалдуу
бейтаалай — таалайлуу
бейтааныш — тааныш
бек — к. ачык
бек — к. бекем
бекем // бек — борпоң
бекем — морт
бекемде — бошондо
бекемдик — бошондук
бекер — акылуу
бекер — туура
бекерчи — күжүрмөн
бекерчилик — күжүрмөндүк
беки — бошо
белгилүү — дайынсыз
белгисиз — к. дайындуу
белгисиз — к. маалым
белдүү — алсыз

бер — к. ал
берекелүү — берекесиз
берекесиз — к. берекелүү
берен — наадан
берендик — наадандык
бересе — аласа
берешен — битир
берешен — к. дүнүйөкор
берешен — к. зыкым
берешен — к. сараң
берн — к. ары
бериле — к. арыла
беритен — к. арытан
берки — аркы
бийик — жапыз
бийик — к. пас
билимдүү — билимсиз
билимсиз — к. билимдүү
бирге — бөлөк
бирдиктүү — чачыранды
бирик — ажыра
бирик — к. чачыра
бириктир — к. талкала
биринде — к. быжыра
биринчи — акыркы
битир — к. берешен
битир — жоомарт // март
биябан — оазис
бодур — к. жылма
бодуракай — к. жылмакай
божомол — так
болжо — к. таамайла
бооз — к. кысыр
борошо — к. шыбыргак
борпоң — к. бек
борпоң — тың
босого — төр
бош — к. камбыл
бошо — к. беки
бошоң — чың
бошоңдо — к. бекемде
бошоңдук — к. бекемдик
бошот — к. байла
бошот — к. тут

бөксө — к. толтура
бөлөк — к. бирге
буз — к. ондо
бузук — к. оң
бул — к. тигил
булга — тазала
булганч — таза
бүгүн — эртең
бүдөмүк — к. таасын
бүжүрөй — к. бакый
бүжүй — к. далдай
бүйүз — к. өйүз
бүктө — жаз
бүкчүй — к. дагдай

гарантиялуу — гарантиясыз
гарантиясыз — к. гарантиялуу

даамдуу — даамсыз
даамсыз — к. даамдуу
даана — к. жаздым
дагдай — бүкчүй
дайыма — к. чанда
дайындуу — белгисиз
дайындуу — к. дайынсыз
дайынсыз — к. белгисиз
дайынсыз — дайындуу
далда — көрүнө
далдай — бүжүй
далилдүү — далилсиз
далилсиз — к. далилдүү
даңазалуу — даңазасыз
даңазасыз — к. даңазалуу
даңгыр — тар
даңксы — к. даңктуу
даңктуу — даңксыз
даражалуу — даражасыз
даражасыз — к. даражалуу
дарексиз — к. даректүү
даректүү — дарексиз

бүркөк — ачык
бүтө — к. теш
бүтүн — к. айрык
бүтүн — жарты // жарым
бүтүн — жарык
бүтүн — к. кетик
бүтүн — к. курак
быжыра — биринде
бийыл — к. былтыр
былжырак — к. тыкан
былтыр — бийыл
бышык — кам
быяк — тыяк

Г

гүлдө — куура

Д

дармандуу — к. бейдарман
дегде — к. тажа
диалог — монолог
дос — к. душман
дос — жат
дос — кас
дсотош — каршылаш
достош — касташ
достук — кастык
доход — к. расход
дөбө — чуңкур
дөң — к. өй
дөңсөө — к. ойдуң
дөңсөө — к. ойпоң
дөөлөт — к. мээнет
дөөлөтсүз — к. дөөлөттүү
дөөлөттүү — дөөлөтсүз
душман — дос
дүмөк — жай
дүнүйөкор — берешен
дүрбөлөң — к. бейкут
дүрбөлөңдүк — к. бейпилдик

Ж

жаа — басыл
жаатчыл — калыс
жабдыксыз — к. жабдыктуу
жабдыктуу — жабдыксыз
жабык — к. ачык
жагдайлуу — жагдайсыз
жагдайсыз — к. жагдайлуу
жагымдуу — жагымсыз
жагымсыз — к. жагымдуу
жагышсыз — к. жагыштуу
жагыштуу — жагышсыз
жаз — к. бүктө
жаз — күз
жаз — сыз
жазгы — күзгү
жазгысын — күзгүсүн
жаздык — күздүк
жаздым — даана
жазы — ичке
жазы — кууш // тар
жазыксыз — жазыктуу
жазыктуу — к. жазыксыз
жазыл — к. карыш
жай — к. дүмөк
жай — жый
жай — кыш
жай — ылдам // ыкчам // тез
жайбаракат — шашылыш
жайдакта — току
жайдары — суз // түнт
жайдарылан — муцкан
жайла — к. кышта
жайлоо — кыштоо
жайлуу — жайсыз
жайсыз — к. жайлуу
жайпак — чункур
жайра — тирил
жайык — кууш
жайыл — жыйыл
жак — өчүр
жака — төр
жака — этек
жакалуу — жакасыз

жакасыз — к. жакалуу
жакшы — жаман // начар
жакшылык — жамандык
жакшыр — к. начарла
жакын — к. алыс
жакын — к. узак
жакында — алыста
жакындан — к. алыстан
жакындат — алыстат
жакындык — алыстык
жакынды — алыскы
жакынчыл — ыраакчыл
жал — куйрук
жалакай — к. чыдамкай
жалбар — тилде
жалган — нагыз
жалган — к. туура
жалган — чын
жалганчы — чынчыл
жалгыз — к. кош
жалгыз — чогуу
жалкоо — к. ударник
жалкоо — к. эпкиндуу
жалкы — жуп
жалкы — эгиз
жалпы — жеке
жалтак — к. өткүр
жалтаң — к. өткүр
жалын — күл
жалын — тилде
жалындуу — жалынсыз
жалынсыз — к. жалындуу
жаман — к. жакшы
жаманда — к. макта
жамандык — к. жакшылык
жамгыр — кар
жамгыр — мөндүр
жан — өч
жандуу — жансыз
жансыз — к. жандуу
жандыр — өчүр
жаннат — тозок
жаңы — эски

жаңыдан — мурдатан
жаңылык — эскилик
жаңычыл — эскичил
жап — к. ач
жапыз — к. көтөрүцкү
жапыз — к. пас
жараксыз I — к. жарактуу I
жараксыз II — к. жарактуу II
жарактуу I — жараксыз I
жарактуу II — жараксыз II
жаралуу — жарасыз
жарамдуу — жарамсыз
жарамсыз — к. жарамдуу
жарасыз — к. жаралуу
жараш — к. ажыраш
жараштыр — к. ажыраштыр
жарашыксыз —
к. жарашыктуу
жарашыктуу — жарашыксыз
жардуу — жарсыз
жарды — к. бай
жардылан — к. байы
жаркылда — түнөр
жармач — бардар
жарсыз — к. жардуу
жарты — к. бүтүн
жарык — к. бүтүн
жарык — караңгы
жарык — к. көлөкө
жарым — к. бүтүн
жарытылуу // жарытымдуу —
жарытымсыз
жарытымдуу — к. жарытылуу
жарытымсыз — к. жарытылуу
жарыя — жашыруун //
жашырын
жарыяла — жашыр
жасалма — к. чыныгы
жасалма — к. табигый
жат — к. дос
жат — к. өз
жат — тур
жаткыз — к. жаткыр
жаткыр // жаткыз — тургуз

жаш — к. картаң
жаш — эски
жаш — жашамал
жашамал — к. жаш
жашар — к. картаң
жашар — к. улгай
жаштык — к. карылык
жашык — кайраттуу
жашыр — к. карыя
жашыруун — к. жарыя
жашырын — к. жарыя
жашырын — к. ачык
жаян — чабак
жеке — к. жалпы
жеке — чогуу
желке — маңдай
жемишсиз — к. жемиштүү
жемиштүү — жемишсиз
жең — жеңил
жеңил — к. жең
жеңил — к. калыбет
жеңл — к. катаал
жеңил — к. кыйын
жеңил — к. сабырдуу
жеңил — оор
жеңил — салмактуу
жеңилде — оордо
жеңилиш — к. жеңиш
жеңиш — жеңилиш
жер — асман // көк
жергелүү — жергесиз
жергесиз — к. жергелүү
жергиликтүү — келгин
жердүү — жерсиз
жерсиз — к. жердүү
жетелүү — жетесиз
жетесиз — к. жетелүү
жетик — кем
жетиккендик — кемчилик
жетиксиз — к. жетиштүү
жетиктүү — жетишсиз
жетиктүү — к. кемчил
жеткилен — кемчил
жеткиликсиз — к. жеткиликтүү

жеткиликтүү — жеткиликсиз
жибит — катыр
жигердүү — жигерсиз
жигерсиз — к. жигердүү
жийиркен — суктан
жогол — табыл
жогорку — төмөнкү // ылдыйкы
жогортон — төмөнтөн //
ылдыйтан
жогору — төмөн // ылдый
жогорула — төмөндө //
ылдыйла
жогот — к. тап
жок — к. бар
жоксуз — к. бай
жоктук — к. байлык
жолдуу — жолсуз
жолсуз — к. жолдуу
жоомарт — к. битир
жоомарт — зыкым
жооп — ичке
жоопной — ичкер
жооп — к. суроо
жоопкерсиздик —
к. жоопкерчилик
жоопкерсиздик —
к. жооптуулук
жоопкерчилик —
жоопкерсиздик
жооптуулук —
жоопкерсиздик
жоош — к. ажаан
жоош — к. азоо
жоош — к. куу
жоош — к. өкүм
жоош — к. өткүр
жоош — тентек
жоош — к. чалпоо
жоош — чандаяк
жорго — жорток
жорток — к. жорго
жосундуу — жосунсуз
жосунсуз — к. жосундуу
жөн — мыкты

жөндөмдүү — жөндөмсүз
жөндөмсүз — к. жөндөмдүү
жөндүү — жөнсүз
жөнсүз — к. жөндүү
жөнөкөй — татаал
жөнтөк — тентек
жөө — к. атчан
жугумдуу // жугумталдуу —
жугумсуз // жугумталсыз
жугумсуз — к. жугумдуу
жугумталдуу — к. жугумдуу
жугумталсыз — к. жугумдуу
жугуштуу — к. жугуштуу
жугуштуу — жугушсуз
жука — калың
жукала — к. калында
жумша — к. кат
жумшак — к. катаал
жумшак — катуу
жумшактык — к. катуулук
жуп — к. так
жуук — алыс
жуук — качык
жуук — к. узак
жуукта — алыста
жүзтөмөнүнөн —
к. чалкасынан
жүйөлүү — жүйөсүз
жүйөсүз — к. жүйөлүү
жүктө — түшүр
жүргүз — токтот
жүрөксүз — к. жүрөктү
жүрөктү — жүрөксүз
жүрөктүүлүк — к. коркоктук
жыгыл — жык
жыгыл — тур
жый — к. жай
жый // жыйна — чач
жыйна — к. жый
жык — к. жыгыл
жыйыл — к. жайыл
жык — тургуз
жылаңач — кийимчен
жылма — бодур

жылмай — үтүрөй
жылмакай — бодуракай
жылуу — к. муздак
жылуу — салкын
жылы — к. үшү
жылында — суукта
жымжырт — чуру-чуу
жымсал — одуракай
жырга — куура
жыргал — к. азап
жыргал — к. запкы

заардуу — к. мээримдүү
закондуу — законсуз
законсуз — к. закондуу
залал — пайда
залкай — кирбий
запкы — жыргал
зоот — карапайым
зор — кичине
зыкым — берешен

идеялуулук — идеясыздык
идеясыздык — к. идеялуулук
ийри — түз
илээнди — тыкан
импорт — экспорт
ини — ага
ирбегей — к. барбагай
ирбей — к. барбай
иреге — төр
иретсиз — к. иреттүү
иреттүү — иретсиз
иреттүү — к. чаржайыт
ири — к. майда
ири — ушак
ич — сырт // тыш

жыргал — куурал
жыргалдуу — кууралдуу
жыргат — куурат
жырткыч — ырайымдуу
жырткычтык —
мээримдүлүк
жырткыч — к. бүтүн
жытсыз — к. жыттуу
жыттуу — жытсыз
жыш — сейрек
жээн — таяке

З

зыкым — к. жоомарт
зыкым — к. март
зыркаар — к. аптап
зыян — к. пайда
зыяндуу — пайдалуу
зыянкеч — пайдакеч
зээндүү — зээнсиз
зээнсиз — к. зээндүү

И

илгери — кийин
илгериле — кийинде
илмий — к. күрсүй
ичке — к. жазы
ичке — к. жоон
ичкер — жооной
ички — сырткы // тышкы
ичте — тышта
ичтел — тыштал
ичтет — тыштат
ишенимдүү // ишеничтүү —
ишенимсиз // ишеничсиз
ишенимсиз — к. ишенимдүү
ишеничсиз — к. ишенимдүү
ишеничтүү — к. ишенимдүү

К

каадалуу — каадасыз
 каадасыз — к. каадалуу
 каардуу — мээримдүү // ырайымдуу
 каатчылык — кененчилик
 кабелтең — алсыз // чабал
 кагелес — толук
 кадырла — кордо
 каз — көм
 кайгы — к. кубаныч
 кайгылуу — к. кубанычтуу
 кайгылуу — к. күлкүлүү
 кайгыр — к. кубан
 кайгыр — к. кудунда
 кайна — музда
 кайнат — муздат
 кайрак — к. сугарма
 кайраттуу — к. жашык
 кайратсыз — к. кайраттуу
 кайраттуу — кайратсыз
 кайрымдуу — кайрымсыз
 кайрымсыз — к. кайрымдуу
 кайыр — к. айда
 калкы — к. чөк
 калп — к. чын
 калпыс — к. таамай
 калыбет — жеңил
 калың — жука
 калың — сейрек // суюк
 калыңда — жукала
 калыс — к. жаатчыл
 кам — к. бышык
 камбыл — энөө // бош
 каруулуу — каруусуз
 каруусуз — к. каруулуу
 каршы — ынак
 каршылаш — к. достош
 кары — к. картай
 кары — к. картаң
 карылуу — алсыз // начар
 карылык — к. балалык
 карылык — жаштык
 карыш — жазыл

камдуу — к. бейкам
 камдуу — камсыз
 камсыз — к. камдуу
 камык — чыйрык // үшү
 капа — к. кубаныч
 капалан — к. кубан
 капалуу — капасыз
 капалуу — к. кубанычтуу
 капасыз — к. капалуу
 капкара — к. аппак
 кар — к. жамгыр
 кара — к. ак
 карала — к. акта
 каралык — к. актык
 караңгы — к. жарык
 карапайым — к. зоот
 карар — к. агар
 карарт — к. агарт
 карга — к. алка
 каргыш — к. алкыш
 каржал — оңол // тирден
 картай // кары — жашар
 картаң // кары — жаш
 кас — к. дос
 касташ — к. достош
 кастык — к. достук
 кат — жумша
 кат — көрсөт
 ката — туура
 катаал — жумшак
 катаал — жеңил
 катуу — к. акырын
 катуу — к. жумшак
 катуу — к. морт
 катуулук — жумшактык
 катыр — к. жибит
 кач — кел
 качык — к. жуук
 кашаң — күлүк
 кашаң — к. чапчаң
 кедей — к. бардар
 кедейлик — байлык
 кексиз — к. кектүү

кектүү — кексиз
 кел — к. бар
 кел — к. кач
 кел — кет
 келе — ме
 келгин — к. жергиликтүү
 келтир — кетир
 кем — к. ашык
 кем — жетик // артык
 кемеңгер — акылсыз // кеңкелес
 кеми — к. арт
 кеми — к. аш
 кемит — к. ашыр
 кемит — к. кош
 кемчил — жетиштүү
 кемчил — к. жеткилең
 кемчилик — жетишкендик
 кенедей — к. чоң
 кенен — к. тартыш
 кененчилик — к. каатчылык
 кенже — улуу
 кенже — к. тун
 кең — к. тар
 кеңири — к. тар
 кеңкелес — к. кемеңгер
 кербез — к. элпек
 кесек — к. күкүм
 кесек — майда
 кесепет — к. шарапат
 кет — к. кел
 кетик — бүтүн
 кетир — к. келтир
 кеч — к. саар
 кеч — к. эрте
 кечиримдүү — кечиримсиз
 кечиримсиз — к. кечиримдүү
 кечки — к. күндүзгү
 кий — чеч
 кийимдүү — кийимсиз
 кийимсиз — к. кийимдүү
 кийимчен — к. жылаңач
 кийимсиз — к. кийимчен
 кийимчен — кийимсиз

кийин — азыр
 кийин — чечин
 кийин — к. илгери
 кийин — к. мурда
 кийинде — к. илгериле
 кийиндир — к. чечиндир
 кийинки — к. алгачкы
 кийинки — к. илгерки
 кийини — к. мурда
 кийинде — к. илгериле
 кийиндир — к. чечиндир
 кийинки — к. алгачкы
 кийинки — к. илгерки
 кийинки — к. мурунку
 кийинки — к. эмки
 кийинт — чечинт
 кир — к. таза
 кирбий — к. залкай
 киргил — к. тунук
 кириш — чыгыш
 кирдет — к. тазала
 киреше — чыгаша
 кирешелүү — чыгашалуу
 кичине — к. алп
 кичине — к. зор
 кичине — к. чоң
 кичинелик — к. чоңдук
 кичирей — к. чоной
 кичүү — к. сакалдуу
 кичүү — к. улуу
 комедия — к. трагедия
 кон — к. көч
 кон — к. уч
 кордо — к. ардакта
 кордо — к. кадырла
 кордук — сый // урмат
 коркок — баатыр
 коркоктук — жүрөктүүлүк
 корсунт — к. ардакта
 корунчаак — өткүр
 кош — жалгыз
 кош — ал // кемит
 кош — к. сыңар
 коштош — учураш

кошумча — к. алымча
кошуу — к. алуу
коюу — суюк
көбөй — к. азай
көгөр — к. куура
көйрөң — токтоо
көк — к. жер
көкөлө — ылдыйла
көлөкө — жарык
көм — ач
көм — к. каз
көмкөр — оодар
көмүскө — көрүнөө
көңүлдүү — көңүлсүз
көңүлсүз — к. көңүлдүү
көп — к. аз
көпсүн — к. азсын
көптүк — к. аздык
көпшөк — к. чымыр
көрсөт — к. кат
көрүнөө — к. далдаа
көрүнөө — к. астыртан
көсөө — к. сакалдуу
көтөрмөлө — к. басмырла
көтөрүңкү — жапыз
көч — кон
көчмөн — отурукташкан
кубан — кайгыр // капалан
кубан — к. күйүн
кубан — к. муңкан
кубаныч — кайгы // капа
кубанычтуу — кайгылуу // капалуу
кубанычтуу — к. күйүттүү
кубаныч — к. муң
кудуцда — кайгыр
куйрук — к. жал
кул — к. бай
кумсар — к. балбылда
кунарлуу — кунарсыз
кунарсыз — к. кунарлуу
курак — бүтүн
куралдуу — куралсыз
куралсыз — к. куралдуу

куркак — суу
куркак — к. сыз
курч — мокок
кутул — тутул
куу — жоош // момун
куу — нымдуу
куу — чакыр
куура — к. гүлдө
куура — көгөр
куура — к. жырга
кууралдуу — к. жыргалдуу
куурал — к. жыргал
куурат — к. жыргат
кууш — к. жазы
кууш — к. жайык
күжүрмөн — к. бекерчи
күжүрмөндүк —
к. бекерчилик
күз — к. жаз
күзгү — к. жазгы
күзгүсүн — к. жазгысын
күздүк — к. жаздык
күйгүз — өчүр
күйүмдүү — күйүмсүз
күйүмсүз — к. күйүмдүү
күйүн — кубан
күйүттүү — кубанычтуу
күкүктө — тартыл // азай
күкүм — кесек
күл — к. жалын
күл — ыйла
күлкү — ый
күлкүлүү — кайгылуу
күлүк — к. кашан
күлүк — чобур // кашан
күлүмсүрө — ыйламсыра
күн — түн
күнгөй — к. тескей
күндөлүк — к. түбөлүк
күндүзгү — түнкү // кечки
күндүзгү — түндөсү
күндүзүн — к. түнкүсүн
күнөлүү — к. бейкүнөө
күнөөлүү — күнөөсүз

күнөөсүз — к. күнөөлү
күнүмдүк — түбөлүк
күңүрт — к. ачык
күрсүй — илмий
күүлүү — алсыз
күчө — акырында // басаңда
күчсүз — к. күчтүү
күчтүү — күчсүз // алсыз
күчтүү — к. чабал
күчтүүлүк — к. чабалдык
кыбыр — шамдагай
кыбыра — к. шыпылда
кызыксыз — кызыктуу
кызыктуу — к. кызыксыз
кызымтал — соо
кыйгыл — таттуу
кыйды — момун
кыймылдуу — кыймылсыз

маалкат — тездет
маалым — белгисиз
маанилүү — маанисиз
маанисиз — к. маанилүү
маданиятсыз —
к. маданияттуу
маданияттуу — маданиятсыз
майда — ири // чоң
майда — к. кесек
майлуу — майсыз
майсыз — к. майлуу
майнапсыз — майнаптуу
майнаптуу — к. майнапсыз
макта — жаманда
макта — к. тилде
мөкүрө — адал
малдуу — малсыз
малсыз — к. малдуу
мандай — к. желке
март — к. битир
март — зыкым
март — катуу
март — к. питир

кыймылсыз — к. кыймылдуу
кыйшык — түз
кыйык — элпек
кыйын — жеңил
кыйын — начар
кыйын — оңой
кыйын — оңой // оор
кымбат — к. арзан
кымбатта — к. арзанда
кымбатчылык —
к. арзанчылык
кындый — челкей
кыр — ой
кыска — к. узун
кысыр — бооз
кыш — к. жай
кышта — жайла
кыштоо — к. жайлоо

М

март — сараң
мас — соо
ме — к. келе
мокок — к. курч
мокок — к. өткүр
мол — аз
молчулук — к. каатчылык
момун — к. куу
момун — к. кыйды
монолог — к. диалог
морт — к. бекем
мөндүр — к. жамгыр
мөөнөтсүз — мөөнөттүү
мөөнөттүү — к. мөөнөтсүз
музда — к. кайна
муздак — жылуу
муздак — ысык
муздат — к. кайнат
муң — кубаныч
мундан — к. шандан
мундуу — к. шаңдуу
муңкан — жайдарылан // кубан
мурда — азыр

мурла — кийин
мурунтан — к. жаңыдан
мурунку — азыркы
мурунку — кийинки
мүйүздүү — мүйүзсүз
мүйүзсүз — к. мүйүздүү
мыкты — к. жөн
мыкты — к. начар

наадан — к. берен
наадандык — к. берендик
наама — сабаттуу
нааразы — к. ыраазы
нааразылык — к. ыраазылык
нагыз — жалган
назик — орой
найүмүт — үмүттүү
найыпсап — ынсаптуу
намыссыз — к. намыстуу
намыстуу — намыссыз
натуура — туура
натыйжалуу — натыйжасыз
натыйжасыз — к. натыйжалуу

оазис — к. биябан
одоно — сылык
одонолук — сылыктык
одуракай — к. жымсал
ой — дөң
ой — к. кыр
ой — тоо
ойгон — укта
ойгот — уктат
ойдуң — дөңсөө
ойдуң — к. түзөң
ойпоң — дөңсөө
олдоксон — сылык // сыпаа
оң — бузук
оң — сол

мээнет — дөөлөт
мээримдүү — заардуу
мээримдүү — к. каардуу
мээримдүү — мээримсиз
мээримсиз — к. мээримдүү
мээримдүлүк —
к. жырткычтык

Н

начар — жакшы
начар — к. карылуу
начар — к. кыйын
начар — к. мыкты
начарла — жакшыр
негиздүү — негизсиз
негизсиз — к. негиздүү
никелүү — никесиз
никесиз — к. никелүү
ноокас — соо
нымдуу — нымсыз
нымсыз — к. нымдуу
нысапсыз — к. нысаптуу
нысаптуу — к. бейнысап
нысаптуу — нысапсыз

О

оңой — кыйын // оор
оңол — к. каржал
оңтойлуу — оңтойсуз
оңтойсуз — к. оңтойлуу
оодар — к. көмкөр
оор — к. жеңил
оор — к. оңой
оордо — к. жеңилде
оору — к. соо
опсуз — оптуу
оптуу — к. опсуз
орой — к. назик
орой — к. сылык
орундуу — орунсуз
орунсуз — к. орундуу

оң — к. терс
оңдо — буз
оңой — к. кыйын

өгөй — өз
өз — жат
өз — к. өгөй
өйдө — төмөн
өйдө — к. ылдый
өйдөкү — төмөнкү
өйдөкү — к. ылдыйкы
өйдөтөн — төмөнтөн
өйүз — бүйүз
өкүм — жоош
өктөм — к. басмырт
өл — тирил
өктүр — тиргиз // тирилт
өлүм — к. өмүр
өлүү — тирүү
өмүр — өлүм
өндүрүмдүү — өндүрүмсүз
өндүрүмсүз — к. өндүрүмдүү
өнөрлүү — өнөрсүз
өнөрсүз — к. өнөрлүү

пайда — к. залал
пайда — зыян
пайдакеч — к. зыянкеч
пайдалуу — к. зыяндуу
пайдалуу — пайдасыз
пайдасыз — к. пайдалуу
пайдалуу — зыяндуу
пас — бийик

расход — доход

саар — кеч
сабатсыз — к. сабаттуу

стсуз — к. оттуу
оттуу — отсуз
отурукташкан — к. көчмөн

Ө

өцөр — учкаштыр
өөдө — төмөн
өрдө — ылдыйла
өрдөш — эңкейиш
өрескөөл — сыпаа
өрттө — өчүр
өткүр — жалтак // жалтак
өткүр — жоош
өткүр — к. корунчаак
өткүр — мокок
өткүр — к. уяң
өтүмдүү — өтүмсүз
өтүмсүз — өтүмдүү
өч — к. жан
өч — к. тутан
өчүр — к. жак
өчүр — к. жандыр
өчүр — к. күйгүз
өчүр — к. өрттө

П

пас — к. жапыз
пас — к. эгиз
питир — март
пол — к. шып
пандуу — плансыз
плансыз — к. пандуу
практик — теоретик

Р

С

сабаттуу — к. наама
сабаттуу — сабатсыз

сабырдуу — сабырсыз //
женил
сабырсыз — к. сабырдуу
сакай — тумооло
сакалдуу — кичүү
санаалуу — санаасыз
санаасыз — к. санаалуу
сапатсыз — к. сапаттуу
сапаттуу — сапатсыз
сарамжалдуу —
к. бейсарамжал
сараң — берешен
сараң — к. март
сараң — к. сака
себепсиз — к. себептүү
себептүү — себепсиз
сейрек — к. жыш
сейрек — к. калың
семиз — арык
семир — арыкта
серт — к. сулуу
серт — к. татына
согуш — к. тынчтык
сол — к. оң
соо — к. кызымтал
соо — к. мас
соо — к. ноокас
соо — оору
сооп — к. убал
сугарма — кайрак
суз — к. жайдары
суктан — к. жириккен

таалайлуу — к. бейтаалай
таалайлуу — таалайсыз
таалайсыз — к. таалайлуу
таамай — калпыс
тааныш — чоочун
таасын — бүдөмүк
табигый — жасалма
табыл — к. жогол

сакалдуу — көсөө
салака — к. шарапат
сакы — сараң
салкын — к. жылуу
салмактуу — к. жеңил
сулуу — серт
суроо — жооп
суу — к. кургак
суу — к. ысы
суук — ысык
суукта — жылымда
суукчан — ысыкчан
суюк — к. калың
суюк — к. коюу
сүйкө — к. аарчы
сүйрү — к. тоголок
сыз — к. жаз
сыз — кургак
сый — к. кордук
сыйлуу — сыйсыз
сыйпа — к. аарчы
сыйсыз — к. сыйлуу
сылык — к. одоно
сылык — к. олдоксон
сылык — орой
сылыктык — к. одонолук
сыңар — кош // эгиз
сыпаа — к. олдоксон
сыпаа — к. өрөскөөл
сыркоо — к. сак
сырт — к. ич
сырткы — к. ички

Т

табыш — к. адаш
табышмак — айкын
тажа — дегде
таза — к. балит
таза — к. булганч
таза — кир
таза — к. шакмар
таза — к. ыпылас
тазалык — к. ыпыластык

гайыз — терең
так — к. божомол
так — жуп
так — к. түкшүмөл
такылда — к. балдыра
талапсыз — к. талаптуу
талаптуу — талапсыз
талкала — бириктир
тап — жогот
тар — к. дангыр
тар — кең // кеңири
тар — к. жазы
тара — к. чогул
тарт — түрт
тартипсиз — тартиптүү
тартиптүү — тартипсиз
тартыл — к. күкүктө
тартыш — кенен
татаал — к. жөнөкөй
таттуу — к. ачуу
таттуу — к. кыйгыл
татына — серт
таяке — к. жээн
тегин — акылуу
тез — к. акырын
тез — к. жай
тездет — к. маалкат
тездик — к. акырындык
телпегей — к. шамдагай
тентек — к. жоош
тентек — к. жөнтөк
тентек — токтоо
теоретик — практик
терең — к. тайыз
термет — токтот
терс — оң
тескей — күңгөй
теш — бүтө
тигил — бул
тилде — к. жалбар
тилде — к. жагын
тилде — макта
тиргиз — к. өлтүр
тирден — к. оңол

тирил — к. жайра
тирилт — к. өлтүр
тирил — к. өл
тирүү — к. өлүү
тоголок — сүйрү
тозок — к. бейиш
тозок — к. жаннат
ток — к. ач
токто — к. ак
токто — к. бас
токтоо — к. көйрөң
токтоо — к. тентек
токтот — к. агыз
токтот — к. жүргүз
токтот — к. термет
толук — к. чала
толтура — бөксө
толук — к. каягелес
томяк — бай
тоюн — к. ачык
тоо — к. ой
тополоң — к. бейкут
төмөн — к. жогору
төмөн — к. өйдө
төмөн — к. өөдө
төмөнкү — к. жогорку
төмөнкү — к. өйдөкү
төмөндө — к. жогорула
төмөнтөн — к. өйдөтөн
төр — к. босого
төр — к. жака
төр — к. иреге
трагедия — комедия
тумооло — сакай
тумсак — чыйрак
тун — кенже
турук — киргил
тур — бас
тур — к. жат
тур — к. жыгыл
тургуз — к. жаткыр
тургуз — к. жык
туруксуз — туруктуу

туруктуу — к. туруксуз
тут — бошот
тутан — өч
тутул — к. кутул
туура — к. бекер
туура — жалган
туура — к. ката
туура — к. натуура
туура — к. чеки
туук — ачык
түбөлүк — к. күнүмдүк
түбөлүк — күндөлүк
түбүндө — үстүндө
түз — к. ийри
түз — к. кыйшык
түзөң — к. адыр
түзөң — ойдуң
түкшүмөл — так
түн — к. күн
түнкү — к. күндүзгү
түндөсү — к. күндүзү
түндүк — түштүк
түнкүсүн — күндүзүн
түнөр — к. жаркылда
түнт — к. ачык
түнт — к. жайдары

убал — сооп
ударник — жалкоо
узак — жакын // жуук
узун — кыска
укта — к. ойгон
уктат — к. ойгот
ула — к. үз
улан — үзүл
улгай — жашар
улуу — кичүү
улуу — к. кенже
ургаачы — эркек
урмат — к. кордук

түпсүз — түптүү
түптүү — к. түпсүз
түрт — к. тарт
түссүз — түстүү
түстүү — к. түссүз
түштүк — к. түндүк
түшүмдүү — түшүмсүз
түшүмсүз — к. түшүмдүү
түшүнүктүү — түшүнүксүз
түшүнүксүз — к. түшүнүктүү
түшүр — к. арт
түшүр — к. жүктө
тыгыз — к. алжырак
тыкан — былжырак
тыкан — к. илээнди
тыкан — к. шалаакы
тымтырс — уу-чуу
тымызын — к. ачык
тынчтык — к. согуш
тың — к. борпон
тыш — к. ич
тышкы — к. ички
тышта — к. ичте
тыштал — к. ичтел
тыштат — к. ичтет
тыяк — к. быяк

У

учкаштыр — к. өңөр
уу — к. бал
уу-чуу — к. тымтырс
уч — кон
учу — башы
учсуз — учтуу
учтуу — к. учсуз
учураш — к. коштош
ушак — к. ири
уяң — өткүр
уятсыз — уяттуу
уяттуу — к. уятсыз

Ү

үз — ула
үзүл — к. улан
үйлүү — үйсүз
үйсүз — к. үйлүү
үмүттүү — к. найүмүт
үтүрөй — к. жылмай

үстү — к. асты
үстүндө — к. түбүндө
үтүңкү — к. астыңкы
үшү — жылы
үшү — к. камык

Ч

чабак — к. жаян
чабал — к. балбан
чабал — к. кабелтең
чабал — күчтүү
чабалдык — к. балбандык
чабалдык — күчтүүлүк
чакыр — к. куу
чала — толук
чалкасынан — жүзтөмөнүнөн
чандаяк — к. жоош
чапчаң — кашаң
чаржайыт — иреттүү
чач — к. жый
чачкын — чогуу
чачыра — бирик
чачыранды — к. бирдиктүү
чалпоо — жоош
чанда — дайыма
чебелекте — чыда
чеки — туура
чексиз — чектүү
чектүү — к. чексиз
челкей — к. кындый
челкей — к. чепей
ченемдүү — ченемсиз
ченемсиз — к. ченемдүү
чепей — челкей
чеч — байла
чеч — к. кий
чечин — к. кийин
чечиндир — к. кийиндир
чечинт — к. кийинт
чобур — к. күлүк

чогул — тара
чогуу — к. жалгыз
чогуу — к. жеке
чогуу — к. чачкын
чоң — кенедей
чоң — кичине
чоң — к. майда
чондук — кичинелик
чоной — кичирей
чоочун — к. тааныш
чөк — калкы
чөл — абат
чукул — алыс
чункур — к. дөбө
чункур — к. жайпак
чуру-чуу — к. жымжырт
чыгаша — к. киреше
чыгашалуу — к. кирешелүү
чыгыш — к. кириш
чыгыш — к. батыш
чыда — к. чебелекте
чыдамдуу — чыдамсыз
чыдамсыз — к. чыдамдуу
чыдамкай — жалакай
чыйрак — к. камык
чыйрак — к. тумсак
чымыр — көпшөк
чын — к. жалган
чынчыл — к. жалганчы
чыныгы — жасалма
чың — к. бошон
чырайлуу — чырайсыз
чырайсыз — к. чырайлуу

шакмар — таза
шалаакы — тыкан
шамдагай — к. кыбыр
шамдагай — телпегей
шандан — мундан
шандуу — муңдуу
шарапат — кесепет // салака
шашылыш — к. жайбаракат
шексиз — шектүү

шектүү — к. шексиз
ширелүү — ширесиз
ширесиз — к. ширелүү
ширин — ачуу
шыбыргак — борошо
шыксыз — к. шыктуу
шыктуу — шыксыз
шып — пол
шыпылда — кыбыра

Ы

ый — к. күлкү
ыйла — к. күл
ыйламсыра — к. күлүмсүрө
ыймандуу — ыймансыз
ыймансыз — к. ыймандуу
ыксыз — ыктуу
ылдыйкы — жогорку
ылдыйкы — өйдөкү
ылдыйла — к. жогорула
ылдыйла — к. көкөлө
ылдыйла — өйдөлө
ылдыйтан — жогортон
ылдыйла — к. өрдө
ынак — к. каршы.
ынсапсыз — ынсаптуу
ынсаптуу — к. найынсап
ынсаптуу — к. ынсапсыз
ынтымакташ — к. араздаш
ыпылас — таза

ыктуу — к. ыксыз
ыкчам — акырын
ыкчам — к. жай
ылдам — к. жай
ылдый — к. жогору
ылдый — өйдө
ыпыластык — тазалык
ыраазы — нааразы
ыраазылык — нааразылык
ыраакчыл — жакынчыл
ырайымдуу — к. жырткыч
ырайымдуу — к. каардуу
ырайымдуу — ырайымсыз
ырайымсыз — к. ырайымдуу
ысы — суу
ысык — к. муздак
ысык — к. суук
ысыкчан — к. суукчан

Э

эгиз — к. жалкы
эгиз — пас// жапыз
эгиз — к. сыңар
эзелки — азыркы
экспорт — к. импорт
элдүү — элсиз
элсиз — к. элдүү
элпек — кербез

элпек — к. кыйык
эми — анан
эмки — кийинки
эндүү — энсиз
энсиз — к. эндүү
энөө — к. камбыл
эңкейиш — к. өрдөш

эпкиндүү — жалкоо
эпсиз — эптүү
эптүү — к. эпсиз
эркек — к. аял
эркек — к. ургаачы
эрте — кеч
эртеж — к. бүгүн

эски — к. жаңы
эски — к. жаш
эскилик — к. жаңылык
эскичил — к. жаңычыл
этек — к. жака
ээлүү — ээсиз
ээсиз — к. ээлүү

МАЗМУНУ

Сөз башы	3
I. Сөздүктүн составы жана структурасы	
Сөздүккө алынуучу сөздөр	5
II. Сөздөрдүн грамматикалык жана стилистикалык мүнөздөмөсү	7
III. Антонимдерге берилүүчү түшүндүрмөлөр	8
IV. Иллюстрациялык материалдар	10
V. Орфография	11
А	13
Б	38
Г	63
Д	64
Ж	70
З	110
И	113
К	117
М	146
Н	155
О	158
Ө	163
П	169
Р	171
С	171
Т	177
У	193
Ү	197
Ч	198
Ш	206
Ы	210
Э	213
Кыргыз тилиндеги антонимдердин көрсөткүчү	217

СЛОВАРЬ АНТОНИМОВ КИРГИЗСКОГО ЯЗЫКА

(на киргизском языке)

Түзүүчүлөр:

Ш. Жапаров, Д. Исаев, Ж. Осмонова, К. Конкобаев.

Редактору *М. Мурзакматова, Р. М. Качаганова*

Көркөм редактору *Н. А. Кожегулов*

Техн. редактору *Р. Р. Хусаинова*

ИБ № 1690

Терүүгө 22.01.1988-ж. берилди. Басууга 1.06.1988-ж. кол коюлду.

Кагаздын форматы 60×84¹/₁₆. Басмаканалык № 2 кагаз.

Жөнөкөй ыкма менен басылды. Көлөмү 15,0 басма табак.

13,7 эсеп-басма табак.

Заказ 18. Нускасы 1000. Баасы 1 с. 57 т.

«Илим» басмасы,

720071, Фрунзе ш., Ленин проспектиси, 265-а.

Кыргыз ССР илимдер академиясынын басмаканасы,

720001, Фрунзе ш., Пушкин көчөсү, 144.

2-6